

לע"נ סבי, נפתלי בן דוד ארליך הי"ד,
שנפל על חרבו במלחמה בצורך הנאצי בוורשה,
ו' בשבט תש"ה

צבי ארליך

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב עיון משווה בתיאורי מעמד עשרת הדיברות וחטא העגל בספרי שמות ודברים

תיאורו של מעמד עשרת הדיברות¹ מופיע בשמות י"ט-כ"ב ונשנה בדברים ד'ה'.
השוואת עשרת הדיברות בשני המקומות מעלה מספר הבדלים, שהבולט בהם הוא

1. הביטוי המקובל 'מעמד הר סיני' (הבא בכותרת מאמר זה) לא נמצא במקורות חז"ל הקדומים. לראשונה אנו מוצאים אותו במדרש תנחומא מהד' בובר, וילנה תרמ"ה (בראשית כ"ז, שמות י"ד, שמות כ"ה ודברים ד) – מדרש שזמן עריכתו המשוער הוא מאוחר ומיוחס לתקופת הגאונים.
2. ברצוני להתייחס לשלושה מחברים שעסקו בנייתו תיאור מעמד הר סיני המובא בשמות, מר כי אתריה ומר כי אתריה (ראה: א' שמאע, 'שתי בחינות בירידת הקב"ה על הר סיני', דף קשר של ישיבת הר עציון 321, תשנ"ב; י' מדן, 'אימתי היו שלושת ימי ההגבלה', דף קשר של ישיבת הר עציון 533, תשנ"ו; א' אלדר, 'מעמד הר סיני והגבלותיו', מגדים לו, תשס"ג, עמ' 23-9). הצד השווה שבהם הוא הטענה כי התיאור בשמות אינו עשוי מעור אחד, וקיימות בו שתי בחינות שונות – טענה זו מתבססת על מספר הבדלים וכפילויות בין תיאור ירידת ה' על הר סיני כפי שמשתקף בפסוקים י-ט לבין תיאור בעל אופי אחר של ירידת ה' על ההר בפסוקים כ-כה.
- א. פעמיים נאמר שה' ירד על הר סיני (פסוק יח ופסוק כ).
- ב. בפסוקים כא-כד ה' מבקש ממשה להתרות בעם שלא יעלו אל הר סיני, אולם התראה זו כבר נזכרה בפסוקים יב-יג, ואף משה עצמו תהה על פשר ההתראה הנוספת.
- ג. התגלות ה' בירידתו להר סיני הנזכרת בפסוקים טז-יט מלווה בקולות וברקים, ענן, עשן וחרדה האופפים את כל ההר, ואילו ירידת ה' להר סיני הנזכרת בפסוק כ נטולת סממנים אלה.
- ד. בתיאור הראשון העם נדרש להתקדש ולהתכונן להתגלות ה', ואילו בתיאור השני לא נזכרת דרישה להכנת העם.
- ה. התיאור הראשון רווי בכפל אזהרות חמורות אף למי שייגע בהר, ואילו בתיאור השני האזהרה מתונה הרבה יותר, והיא מתייחסת רק למי שיעלה בהר.
- ו. בפסוק יח ההתגלות מחרידה את כל ההר, האפוף כולו עשן, ואילו ההתגלות בפסוק כ היא על ראש ההר בלבד.
- ז. בתיאור הראשון ירידת ה' לעיני כל העם היא מטרת ההתגלות, ואילו בתיאור השני ראיית ה' נתפסת כחטא, וצריך להזהיר את העם להימנע מכך.

טעמה של השבת. מן העיון להלן נראה ששני התיאורים נבדלים זה מזה במגמתם, ברעיונות ובתכנים העולים מהם. כתוצאה מן השוני במגמות נגזרים הבדלים רבים,

ח. בתיאור הראשון משתמע שבזמן ההתגלות משה נמצא יחד עם העם בתחתית ההר, ואילו בתיאור השני משתמע שמה ואהרון ואולי אף הכוהנים יכולים לעלות להר בזמן ההתגלות. לאור הבדלים אלה טענו מחברים אלה שיש פה שתי בחינות שונות (א' שמאע), או שני שלבים שונים של מעמד עשרת הדיברות (י' מדן), או אף שני מעמדים שונים (א' אלדר). מהי הבחינה הרעיונית שבא כל תיאור לבטא?

א' שמאע סובר שפרשה זו מבטאת שתי בחינות שונות של רעיון התגלות ה' לברואיו. התיאור בפסוקים י-ט מבטא את הרעיון של היות עם ישראל כולו עם של נביאים, ובשל כך כל העם זוכה להתגלות עזה של ה' בכל ההר. דווקא בגלל שותפותו של העם במחזה נורא זה העם הוזהר באזהרות חמורות, ונדרש להתקדש לקראתו. לעומת זאת התיאור בפסוקים כ-כה מציג את הרעיון שלפיו החיזיון האלוהי אינו עשוי לחול על ציבור שלם, אלא רק נבחר העם יזכו לגילוי שכינה מצומצם בראש ההר, ומשה הוא זה ששומע את עשרת הדיברות ומוסר אותם לעם.

הרב י' מדן, לעומת זאת, טוען ששתי הבחינות מבטאות שני שלבים בהתגלות ה'. הבחינה שעולה בפסוקים כ-כה מבטאת את התכנית ההתחלתית של ה' להתגלות אל משה בלבד, כפי שנאמר במפורש בפסוק ט, ואילו הבחינה שבפסוקים י-ט מבטאת תפנית מן התכנון הראשוני בעקבות בקשת העם – בקשה שתוכנה לא נזכר במפורש בכתובים, והוא נלמד על פי רש"י מן הפער שבין פסוק ט, המלמד על כך שהתגלות היא רק למשה, לבין פסוק י הדורש מן העם עצמו להתכונן להתגלות. לאחר התפנית, ה' עשוי להתגלות לעיני כל העם, כפי שנאמר בפסוק יא. לפיכך שני הדיברות הראשונים אכן נאמרו אל כל העם על פי בקשתו להיות שותף להתגלות. תיאור התגלות זו בא לידי ביטוי בפסוקים י-ט. לאחר שהעם לא עמד בעצמת ההתגלות חזר הקב"ה לתכנית המקורית של פסוק ט, ושאר הדיברות נאמרו אל משה בלבד, וזהו פשרה של ההתגלות המצומצמת בפסוקים כ-כה.

א' אלדר טוען שבהר סיני נתקיימו שני מעמדים: מעמד עשרת הדיברות, ובו נגלה ה' לישראל בקולות וברקים ומדבר אל בני ישראל את עשרת הדיברות; ההכנות למעמד זה וגילוי השכינה שלו עולים בפסוקים י-ט בפרק י"ט. מעמד שני הוא מעמד ברית האגנות, המתואר בפרק כ"ד; זהו מעמד של כריתת ברית ושותפות בין ה' לבין עם ישראל, המתרחש לאחר שניתנו החוקים והמשפטים למשה, ובמעמד זה זוכים גם אהרון נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל לעלות אל ה' ולהתקרב אליו. ביסודו של מעמד קירוב זה אין מקום להגבלות ומעצורים, ולפיכך בפרק כ"ד מתואר מעמד משוחרר ממעצורים. אולם ביחס האדם אל השכינה אי-אפשר לאהבה ללא מעצורים כלל, ולפיכך הפסוקים העוסקים בהגבלת מעמד האגנות – פסוקים כ-כה בפרק י"ט, הועתקו ממקומם, ונקבעו בצמוד למעמד עשרת הדיברות – מעמד שהמגבלות הן חלק בלתי נפרד מהגדרותיו.

על פי כל הגישות הנ"ל פסוקים י-ט בפרק י"ט מתארים את מעמד עשרת הדיברות כמעמד שבו עם ישראל, שהכין וקידש את עצמו להתגלות העצומה, שמע את עשרת הדיברות או לפחות את חלקן ישירות מפי ה'. בדברינו לקמן נבחן את היחס שבין תיאור התגלות ה' במעמד הר סיני בשמות י"ט, ט-יט ובפרק כ' לבין התיאור המקביל בספר דברים. על פי דרכנו נראה שתיאור בספר שמות גם הבחינה שלפיה ה' התגלה במלוא עוזו לעיני כל העם לא כוללת שמיעה של עשרת הדיברות על ידי העם, וזאת בניגוד לתיאור העולה מספר דברים.

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

שטעמה של השבת הוא רק אחד מהם. בהמשך הדברים נראה, שאף תיאורי חטא העגל והשלכותיו בשני הספרים שונים זה מזה, ותיאור החטא והשלכותיו בכל ספר תואם את מגמתו בתיאור מעמד עשרת הדיברות. נתחיל בבחינת ההבדלים שבין שני התיאורים:

ענן, עשן וערפל או אש?

בכמה מקומות בתורה משתמש הכתוב במוטיב האש כביטוי להתגלות ה': במעמד הסנה (שמות ג', ב); בהתגלות ה' למשה בהר סיני, כשהזמין אותו לקבל את הלוחות (שם כ"ד, יז); ביציאת אש מלפני ה' ואכילת הקרבנות בחנוכת המשכן (ויקרא ט', כד); ועוד. לאור זאת ניתן היה לצפות, שהתגלות ה' במעמד הר סיני בשמות תהיה רצופת תיאורי אש גדולה, היורדת על הר סיני, והשפעת התגלותה על העם החונה מסביב לה. אולם תחת זאת תיאור ההתגלות בשמות אפוף מסך מסתורי של ענן, עשן וערפל. שבע פעמים נזכרים ביטויי ענן, עשן וערפל בפרקים י"ט-כ':

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הִנֵּה אֲנִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הָעֲנָן... וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְהִיט הַבְּקָר וַיְהִי קֶלֶת וּבְרָקִים וְעָנָן כָּבֵד עַל הָהָר וְקוֹל שִׁפְר חֶזֶק מְאֹד וַיַּחֲרֹד כָּל הָעָם אֲשֶׁר בְּמַחֲנֵה... וְהָרַס עֲשָׂן כָּלוּ מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָרַד עָלָיו ה' בְּאֵשׁ וַיַּעַל עֲשָׂנוּ כְּעֵשֶׂן הַכִּבְשָׁן וַיַּחֲרֹד כָּל הָהָר מְאֹד... וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת וְאֶת הַלְפִידִם וְאֶת קוֹל הַשִּׁפְר וְאֶת הָהָר עֲשָׂן וַיֵּרָא הָעָם וַיִּגְעוּ וַיַּעֲמְדוּ מֵרָחֵק... וַיַּעֲמֵד הָעָם מֵרָחֵק וּמִשָּׁה נִגַּשׁ אֶל הָעֶרְפֶּל אֲשֶׁר שָׁם הָאֱלֹהִים (שמות י"ט, ט, טז, יח; כ', יד, יז).

האש נזכרת פעם אחת בלבד (שמות י"ט, יח), וגם זאת באזכור משני, כדי להסביר את קיומו של העשן שאפף את כל ההר. אש השכינה אינה מתגלית אפוא במלוא עוזה, אלא היא מסתרת מאחורי מסכי ענן, עשן וערפל. היעדרותה של האש מן התיאור בשמות בולטת מאוד לאור העיון בתיאור בדברים ה'. שבע פעמים נזכרת האש בתיאור מעמד עשרת הדיברות בפרק ה':

פְּנִים בְּפָנִים דָּבַר ה' עִמָּכֶם בְּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ. אֲנִי עֹמֵד בֵּין ה' וּבֵינֵיכֶם בְּעַת הַהוּא לְהַגִּיד לָכֶם אֶת דְּבַר ה' כִּי יֵרְאֶתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא עֲלִיתֶם בְּהָר לֵאמֹר... אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דָּבַר ה' אֶל כָּל קְהֵלְכֶם בְּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הָעֲנָן וְהָעֶרְפֶּל קוֹל גְּדוֹל וְלֹא יִסָּף וַיִּכְתַּבְּם עַל שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים וַיִּתֵּנָם אֵלָי. וַיְהִי כְשִׁמְעֶכֶם אֶת הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ וְהָהָר בָּעַר בְּאֵשׁ וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל רְאִשֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם וְזַקְנֵיכֶם. וַתֹּאמְרוּ הֵן הִרְאָנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת כְּבֹדוֹ וְאֶת גְּדֻלוֹ וְאֶת קְלוֹ שִׁמְעֵנוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הַיּוֹם הַזֶּה רְאִינוּ כִּי יִדְבַר אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וְחַי. וְעַתָּה לָמָּה נָמוּת כִּי תֹאכְלֵנוּ הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת אִם יִסָּפִים אֲנַחְנוּ לְשִׁמְעַ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהֵינוּ עוֹד וְנִמָּתְנוּ. כִּי מִי כָּל בָּשָׂר אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מִדְּבַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כָּמוֹנוּ וַיַּחֲי (דברים ה', ד-ה, יח-כב).

גם פרק ד' בדברים, העוסק בעיקרו באיסור עבודה זרה, מזכיר בהקשר לכך את מעמד עשרת הדיברות, ואף שם בולט מאוד אזכור האש בהתגלות השכינה שבע פעמים:

וּתְקַרְבוּ וְתַעֲמְדוּן תַּחַת הַהָר וְהָהָר בְּעֵר בְּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם חֲשֹׁךְ עָנָן וְעֶרְפֶּל. וַיְדַבֵּר ה' אֵלֵיכֶם מֵתוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שְׁמַעִים וְתִמְוֶנָה אֵינְכֶם רְאִים זולתי קול... וְנִשְׁמַרְתֶּם מֵאֵד לְנַפְשֵׁיכֶם כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה בְּיוֹם דְּבַר ה' אֵלֵיכֶם בְּחֹרֵב מֵתוֹךְ הָאֵשׁ... הַשְּׁמָרוּ לָכֶם פֶּן תִּשְׁכַּחוּ אֶת בְּרִית ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּכֶם וְעִשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל תְּמוּנֹת כָּל אֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ. כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אֲכָלָה הוּא אֵל קָנָא... הַשְּׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מִדְּבַר מֵתוֹךְ הָאֵשׁ כְּאֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ אֹתָהּ וַיַּחֲיֶיךָ... מִן הַשָּׁמַיִם הַשְּׁמִיעֵךְ אֶת קוֹל לְיִסְרֵךְ וְעַל הָאָרֶץ הָרָאךָ אֶת אֲשׁוּ הַגְּדוּלָה וּדְבַרְיֹו שְׁמַעְתָּ מֵתוֹךְ הָאֵשׁ

(שם ד', יא-יב, טו, כג-כד, לג, לו).

גם במקומות אחרים בספר דברים שבהם נזכר מעמד עשרת הדיברות נזכרת אש השכינה (ט', י, טו; י', ד). תיאורי הענן, העשן והערפל בספר דברים הם משניים ביחס לתיאורי האש. בפרק ד', יא נאמר: "ותקרבון ותעמדון תחת ההר וההר בער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל". ראשית מופיעה האש ורק אחריה חושך,³ ענן וערפל. וכך גם בפרק ה', יח: "את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בהר מתוך האש הענן והערפל קול גדול ולא יסף..."

3. בדברים ה', יט נאמר: "ויהי כשמעכם את הקול מתוך החשך וההר בער באש ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם" – הכתוב משמיט את הענן והערפל, ומקדים את תיאור החושך לפני תיאור האש. בולט מאוד בפסוק זה הניגוד בין האש הבווערת בהר, שהייתה אמורה להאיר אותו באור יקרות, לבין החושך שמתוכו בוקע קול ה'. מעיון במגמת פרק ד' נראה שמטרת תיאור החושך שונה ממטרת תיאור הענן והערפל. הענן והערפל, כאמור לעיל, מטרתם ליצור מסך וחיץ בין השכינה לבין העם, ולצמצם את גילוי השכינה הבא לידי ביטוי באש. אי לכך בתיאור בשמות בולטת הופעתם של העשן, הענן והערפל. החושך, לעומת זאת, נזכר פעמיים בתיאור בדברים, וכלל לא נזכר בתיאור בשמות. אי לכך לא ייתכן שתפקידו של החושך הוא להמעיט ולצמצם את גילוי השכינה. באזכור מעמד עשרת הדיברות בפרק ד' נאמר: "וידבר ה' אליכם מתוך האש קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול... ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בחורב מתוך האש. פן תשחתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל תבנית זכר או נקבה... השמרו לכם פן תשכחו את ברית ה' אלהיכם אשר כרת עמכם ועשיתם לכם פסל תמונת כל אשר צוה ה' אלהיך" (ד', יב, טו-טז, כג). הכתוב מזהיר, וחוזר ומזהיר, שלא לעשות פסל תמונת כל סמל, וזאת משום שגם במעמד עשרת הדיברות, כשעם ישראל נחשף להתגלות ה', הוא שמע רק קול דברים, אך לא ראה כל תמונה. אי לכך למרות גילוי השכינה העצום שהיה בהר, ובא לידי ביטוי בתיאורי האש הגדולה, מבליט הכתוב את קיומו של החושך לצד האש, המונע ראיית כל שמץ של תמונה, וזאת מתוך מגמה של מניעת הגשמת השכינה, וביסוסו של איסור עשיית כל פסל ותמונה.

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

זהירות מן העלייה בהר או הזמנה לעלות בהר?

בתיאור בשמות י"ט מוגבל העם באזהרה חמורה שלא לעלות אל הר סיני ואף לא לנגוע בקצהו:

וְהִגַּבְלֹתָ אֶת הָעָם סָבִיב לְאֹמֶר הַשְּׁמֵרוּ לְכֶם עֲלוֹת בְּהָר וְנִגַּע בְּקֶצֶהוּ כֹל הַנִּגַּע בְּהָר מוֹת יוֹמָת. לֹא תִגַּע בּוֹ יָד כִּי סָקוֹל יִסְקַל אוֹ יָרֵה יִיָּרֶה אִם בְּהִמָּה אִם אִישׁ לֹא יִחִיָּה בְּמִשְׁךָ הַיָּבֵל הִמָּה יַעֲלוּ בְּהָר (שמות י"ט, יב-יג).

בתיאור בדברים ה', לעומת זאת, לא זו בלבד שאין כל זכר למגבלה זו, אלא אף משתמע היפוכו של דבר – העם היה צריך לעלות להר,⁴ ולא עשה זאת רק בגלל פחדו מפני האש, ומקרא מפורש אומר כן:

אֲנִי עֹמֵד בֵּין ה' וּבֵינֵיכֶם בְּעַת הַהוּא לְהַגִּיד לְכֶם אֶת דְּבַר ה' כִּי יֵרְאֵתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא עֲלִיתֶם בְּהָר לְאֹמֶר (דברים ה', ה).

ההכנות למעמד

בתיאור בשמות י"ט מוטל על העם להתקדש ולהתכונן לקראת המעמד, לכבס את שמלותיו ולהתרחק מאישה למשך שלושה ימים. בתיאור בדברים אין כל זכר להכנה כלשהי של העם לקראת המעמד, וזאת למרות שהעם כולו נחשף למלוא הדרו של מעמד התגלות השכינה באש הגדולה.⁵

חרדה וריחוק או התקרבות?

התיאור בשמות י"ט מעצים את הפחד והחרדה שיצרה התפאורה החיצונית של הקולות, הברקים, הענן, קול השופר והעשן המלווים את ירידת האלוהים על הר סיני עוד בטרם השמיע את עשרת הדיברות. מן הכתובים משתמע שהעם עצמו חרד עד כדי כך שלא יצא מעצמו אל הר סיני, אלא משה היה צריך להוביל ולהוציא את העם אל תחתית ההר:

וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְּהִיַת הַבִּקְרָה וַיְהִי קֶלֶת וּבְרָקִים וְעָנָן כְּבֹד עַל הָהָר וְקַל שִׁפְרָה חֲזָק מֵאֵד וַיַּחֲרֹד כָּל הָעָם אֲשֶׁר בְּמַחֲנֵהוּ. וַיּוֹצֵא מֹשֶׁה אֶת הָעָם לְקִרְיַת הָאֱלֹהִים מִן הַמַּחֲנֶה וַיִּתְיַצְבוּ בְּתַחְתִּית הָהָר. וְהָרַס סִינַי עֵשֶׂן כְּלוֹ מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָרַד עָלָיו ה' בְּאֵשׁ וַיַּעַל עֵשֶׂן כְּעֵשֶׂן הַכִּבְשָׁן וַיַּחֲרֹד כָּל הָהָר מֵאֵד (שמות י"ט, טז-יח).

4. בהמשך דברינו יתברר לשם מה היה על העם לעלות להר.

5. גם בבחינת התגלות ה' העולה בפסוקים כ-כה בספר שמות אין אזכור של הכנות לעם, אולם שם תיאור ההתגלות אינו בעל עצמה כמופיע בתיאורים בשמות י"ט, י-יט ובדברים, וגם לא כל העם נחשף להתגלות זו.

התיאור בדברים לא מעלה את חרדתו של העם ופחדו לפני התגלות השכינה. גילוי השכינה נתפס בדברים כמפגש פנים אל פנים: "פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש" (ה', ד), והעם התקרב מעצמו ומיזמתו לקראת מפגש זה: "ותקרבון" ותעמדון תחת ההר וההר בער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל" (ד', יא).

גם בתיאור תגובת העם לאחר מסירת עשרת הדיברות נבדל התיאור בדברים מן התיאור בשמות. אמנם בשני התיאורים עולה חששו של העם פן ימות, אולם בספר שמות תגובת העם מתוארת כיראה המלווה בהתרחקות מן ההר. פעמים מדגיש הכתוב בשמות את הרגשת היראה של העם שלוותה בתנועה ובעמידה מרחוק:

וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת וְאֶת הַלְפִידִם וְאֶת קוֹל הַשֹּׁפָר וְאֶת הַהָר עָשָׁן וַיֵּרָא הָעָם וַיִּגְעוּ וַיַּעֲמְדוּ מֵרַחֵק. וַיֹּאמְרוּ אֶל מֹשֶׁה דַּבֵּר אֵתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה וְאַל יִדְבַר עִמָּנוּ אֱלֹהִים פֶּן נָמוּת. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם אֵל תִּירָאוּ כִּי לְבַעֲבוֹר נְסוּת אֶתְכֶם בָּא הָאֱלֹהִים וּבַעֲבוֹר תִּהְיֶה יְרֵאתוֹ עַל פְּנֵיכֶם לְבִלְתִּי תַחֲטְאוּ. וַיַּעֲמֵד הָעָם מֵרַחֵק וּמֹשֶׁה נִגַּשׁ אֶל הָעֶרְפֶּל אֲשֶׁר שָׁם הָאֱלֹהִים (שם כ', יד-יז).

בספר דברים, לעומת זאת, חששו של העם מובע באמירה בלבד ללא תיאור של יראה, ואף התזוזה הפיזית של העם מתוארת כהתקרבות אל משה ולא כהתרחקות ממקום השכינה:

וַיְהִי כְשִׁמְעֶכֶם אֶת הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ וְהָהָר בָּעַר בָּאֵשׁ וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל רֵאשֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם וְזַקְנֵיכֶם. וַתֹּאמְרוּ הֵן הִרְאָנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת כְּבֹדוֹ... וְעַתָּה לָמָּה נָמוּת כִּי תֹאכְלֵנוּ הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת אִם יִסְפִּים אֲנַחְנוּ לְשָׁמֵעַ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהֵינוּ עוֹד וְנִמְתָּנוּ. כִּי מִי כָל בָּשָׂר אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּמִנוּ וַיְחִי (דברים ה', יט-כב).

נראה שלא זו בלבד שבספר דברים לא מתוארת התרחקות של העם לאחר שמיעת דברי ה', אלא עולה הרושם שהעם אף התקרב אל האש הגדולה; שהרי העם התקרב אל משה כדי לדבר עמו, ומכאן עולה שהתקרב אף אל האש הגדולה, שהרי משה עמד קרוב יותר אל האש מאשר העם כמתואר בפסוק ה. ושמה תאמר, שהתקרבות העם אל משה הייתה לאחר סיום המעמד, כשמשה עצמו כבר התרחק מן ההר – מן הכתוב עולה ביטולה של טענה זו, שהרי הכתוב מדגיש את העובדה שהתקרבות אל משה הייתה סמוך לשמיעת קול ה' (פס' יט). תדע שכן הוא, שהרי תגובת ה' לבקשת העם היא קבלת הבקשה בשלחו את העם לאוהליהם ובאמרו למשה: "ואתה פה עמד עמדי ואדברה אליך..." (פס' כז) – משה ממשיך לדבר עם ה' בהישארו במקומו הקודם.

6. פשוט שהתקרבות זו הייתה מיזמתו של העם כשם שהתקרבות העם אל משה לאחר שמיעת עשרת הדיברות היא יזמתו של העם: "ויהי כשמעכם את הקול מתוך החשך וההר בער באש ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם" (ה', יט).

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

אין לתמוה על כך שמחד העם חושש למות מן האש ומאידיך הוא מתקרב אליה, כי מדברי העם משתמע שהחשש למות במקום שבו עמדו אינו מן האש עצמה אלא מקול ה' העולה מתוך האש. ואם כן, לאחר הפסקת הקול אין הם חוששים להתקרב למשה הניצב קרוב יותר אל האש ולבקש ממנו את בקשתם:

וַתֹּאמְרוּ הֵן הִרְאָנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת כְּבוֹדוֹ וְאֶת גְּדְלוֹ וְאֶת קְלוֹ שְׁמַעְנוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הַיּוֹם הַזֶּה רְאִינוּ כִּי יְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וְחַי. וְעַתָּה לְמָה נָמוֹת כִּי תֹאכְלֵנוּ הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת אִם יִסְפִּים אֲנַחְנוּ לְשָׁמַע אֶת קוֹל ה' אֱלֹהֵינוּ עוֹד וְנִמְתְּנוּ. כִּי מִי כָל בָּשָׂר אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מִדְּבַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כָּמֹנּוּ וַיַּחֲי (שם, כ-כב).

החשש מן האש עצמה מתבטא רק בכך שהעם לא עלה אל ההר עצמו כמפורש בפסוק ה' וכפי שהתבאר לעיל בעמ' 51.

הקרבה הרבה בין העם לבין ה' באה לידי ביטוי גם בפסוקים הבאים המופיעים בדברים ד' כהקדמה לאזכור מעמד עשרת הדיברות: "ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום" (ד', ד); "כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרבים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו" (ד', ז). פסוקים אלה מתארים את הדבקות העצומה והקרבה הרבה שבין ה' ובין ישראל, ולכאורה אין הם יכולים לדור בכפיפה אחת עם התיאור בשמות, המעצים את החרדה מפני ה' ואת הריחוק ממנו.

קולות וקול שופר או קול ה'?

בתיאור בשמות מסתתרים דברי האלוהים בעשרת הדיברות מאחורי מעטה של בליל קולות אחרים, המתלווים להתגלות האל. קולות רבים נזכרים בפרקים "ט-כ", ודווקא קול ה' אינו בולט ביניהם:

וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְהִיט הַבְּקָר וַיְהִי קוֹל הַקּוֹל וַיִּגְוֹן עַל הָהָר וַיִּקַּל שֹׁפָר הַקּוֹל מֵאֵד וַיִּחַרְדוּ כָל הָעָם אֲשֶׁר בְּמַחֲנֵה... וַיְהִי קוֹל הַשּׁוֹפָר הוֹלֵךְ וַחֲזַק מֵאֵד מִשֶּׁה יְדַבֵּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֵנוּ בְּקוֹל... וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹל וְאֶת הַלְפִידִם וְאֶת קוֹל הַשּׁוֹפָר וְאֶת הָהָר עֹשֵׂן וַיִּרְא הָעָם וַיִּגְעוּ וַיַּעֲמְדוּ מֵרַחֵק (שמות י"ט, טז, יז; כ', יד).

קולו המסתתר של האלוהים נזכר פעם אחת ויחידה בביטוי העמום: "משה ידבר והאלהים יעננו בקול" (י"ט, יט) – משפט זה מגלה טפח ומכסה טפחיים, שהרי לא נאמר מה דיבר משה ומה ענה אותו ה', וכן לא ברור פירוש הביטוי "יעננו בקול". עם זאת משתמע שהכתוב מצניע את הקול המסתורי, שהרי דיבורו של משה נזכר לפני עניית האלוהים בקול.

בתיאור בדברים ד'-ה' מופיעה פעמים רבות המילה 'קול' בהקשר של מעמד עשרת הדיברות מתוך התייחסות לקולו של ה', המשמיע לקהל ישראל את עשרת הדיברות. השופר נעדר מן התיאור בדברים, ואין זכר לקולות נוספים המלווים את ההתגלות:

וַיְדַבֵּר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שְׁמַעְיִם וּתְמוּנָה אֵינְכֶם רְאִים וְזוֹלָתִי קוֹל... הַשְּׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מִדְּבַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּאֲשֶׁר שְׁמַעְתָּ אֶתָּה וַיְחִי... מִן הַשְּׁמַיִם הַשְּׁמִיעַנָךְ אֶת קוֹלוֹ לְיִסְרֹךְ וְעַל הָאָרֶץ הָרָאךְ אֶת אֲשׁוֹ הַגְּדוּלָּה וּדְבָרָיו שְׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ (דברים ד', יב, לג, לו).

אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דִּבֶּר ה' אֵל כָּל קְהֵלְכֶם בְּהַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הָעֵנָן וְהַעֲרַפֵּל קוֹל גְּדוֹל וְלֹא יָסָף וַיִּכְתְּבֶם עַל שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים וַיִּתֶּנָּם אֵלַי. וַיְהִי כְּשָׁמַעְכֶם אֶת הַקוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ וְהָהָר בָּעַר בָּאֵשׁ וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל רְאִשֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם. וַתֹּאמְרוּ הֵן הָרָאנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת כְּבֹדוֹ וְאֶת גְּדֻלוֹ וְאֶת קוֹלוֹ שְׁמַעְנוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הַיּוֹם הַזֶּה רְאִינוּ כִּי דִבֶּר אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וַחֲיִי. וְעַתָּה לְמָה נָמוֹת כִּי תֹאכְלֵנוּ הָאֵשׁ הַגְּדוּלָּה הַזֹּאת אִם יִסְפִּים אֲנַחְנוּ לְשָׁמַע אֶת קוֹל ה' אֱלֹהֵינוּ עוֹד וּנְמַתְנוּ. כִּי מִי כָּל בָּשָׂר אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מִדְּבַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּמִנּוּ וַיְחִי (שם ה', יח-כב).

מי שמע את עשרת הדיברות – משה או עם ישראל?

ההבדל המשמעותי ביותר בין התיאור בשמות לבין התיאור בדברים נוגע לשאלה: מי שמע את עשרת הדיברות? בשמות הפועל 'שמע' במובן של שמיעת קול⁷ מופיע בסך הכול פעמיים, ובשתייהן לא נזכר שהעם שמע את קול דברי ה'. מתיאור זה משתמע שעוד לפני ההתגלות מייחד ה' למשה מעמד נפרד, ומבדילו מן העם בכך שהתגלות השכינה מופנית אליו, והוא זה שישמע את עשרת הדיברות. בפעם הראשונה שבה מופיע הפועל 'שמע' נאמר:

וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה הִנֵּה אֲנִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעָבַר הָעֵנָן בְּעָבוּר יִשְׁמַע הָעָם בְּדְבָרֵי עַמְךָ וְגַם בְּךָ יֵאֱמִינוּ לְעוֹלָם וַיְגַד מֹשֶׁה אֶת דְּבָרֵי הָעָם אֵל ה' (שמות י"ט, ט).

מפורש בכתוב שהתגלות ה' בעב הענן היא אל משה, וזאת כדי שהעם ישמע שה' מדבר עם משה, ובכך יתחזק מעמדו של משה כנביא, והעם יאמין בו. עולה מכאן שהעם עצמו לא אמור לשמוע ישירות את דברי ה'. בהמשך הדברים כשנאמר לעם להתכונן לקראת המעמד נאמר:

וְהָיוּ נִכְנָיִם לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי כִּי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יֵרַד ה' לְעֵינֵי כָּל הָעָם עַל הַר סִינַי (שם, יא).

על העם להתכונן לקראת ירידת ה' לעיניו על הר סיני, אך לא נאמר דבר על כך שהעם ישמע ישירות את דברי ה'. גם בפתיחה לעשרת הדיברות עצמם נאמר:

וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לְאֹמֶר (שמות כ', א).

7. להבדיל משמיעה בקול המופיעה ב"ט, ה: "ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ".

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

הכתוב לא מציין שהדברים נאמרים אל כל ישראל, ואם כן כתוב זה יתפרש על פי מה שנאמר קודם לכן שה' מדבר עם משה בלבד (י"ט, ט). הפעם השנייה שנזכר בה הפועל 'שמע' בשמות היא בדברי העם אל משה לאחר המעמד:

וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת וְאֶת הַלְפִידִם וְאֶת הַשֹּׁפָר וְאֶת הָהָר עֹשֵׂן וְיָרָא הָעָם וַיִּנְעוּ וַיַּעֲמֵדוּ מֵרָחֹק. וַיֹּאמְרוּ אֶל מֹשֶׁה דַּבֵּר אֵתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה וְאַל יִדְבֹר עִמָּנוּ אֱלֹהִים פֶּן נָמוּת.
(שם, יד-טו).

הפנייה של העם אל משה היא בעקבות חוויית התופעות המלוות את התגלות האלוהים. תופעות אלה, שהביאו ליראה ולהתרחקות העם מן ההר, אינן כוללות את קול ה', שלא נזכר כאן, אלא את הקולות, הלפידים,⁸ קול השופר והעשן שנזכרו כבר קודם לעשרת הדיברות:

וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְהִיט הַבֶּקֶר וַיְהִי קֹלֹת וּבְרָקִים וַעֲנַן כָּבֵד עַל הָהָר וְקוֹל שֹׁפָר חָזַק מְאֹד וַיַּחֲרֹד כָּל הָעָם אֲשֶׁר בַּמַּחֲנֶה... וְהָרַסִי סִינַי עֹשֵׂן כְּלוֹ מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָרַד עָלָיו ה' בְּאֵשׁ וַיַּעַל עֵשָׂנוּ כְּעֹשֵׂן הַכֹּבֵשֶׂן וַיַּחֲרֹד כָּל הָהָר מְאֹד
(שמות י"ט, טז, יח).⁹

בעקבות התרשמות העם מחוויית המראות והקולות אומר העם למשה שדי לו בחוויית הקולות, הלפידים וההר העשן, ואין הוא מסוגל לחוות חוויה עליונה יותר של שמיעת קול האלוהים, ולכן הוא מבקש לשמוע ממשה את הדברים. בקשת העם

8. מסתבר שהלפידים הם הברקים שנזכרים קודם לכן. כך פירשו מ"ד קאסוטו, פירוש על ספר שמות, ירושלים תשמ"ח, עמ' 175, וע' חכם, ספר שמות עם פירוש דעת מקרא א, ירושלים תשנ"א, עמ' שצא. כך משתמע גם ממדרש פרקי רבי אליעזר, סביוניטה שכ"ז, פרק ארבעים ואחד: "רבי יהודה אומר מדבר אדם עם תבירו הוא נראה וקולו לא נראה וישראל שמעו קולו של הקב"ה וראו את הקול יוצא מפי הגבורה וברקי' ורעמים שנאמר וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים".

9. נראה שהעובדה שבפרק כ', יד לא נזכרת שמיעת קול ה', אלא שמיעת הקולות שלפני המעמד, היא זו שהביאה את חז"ל לפרש פסוק זה שלא על פי מיקומו, ולומר שזהו תיאור של מה שקרה עוד לפני עשרת הדיברות: "אמר רבי יהושע בן לוי: (כל הנהנה מסעודת חתן ומשמחו) זוכה לתורה שנתנה בחמשה קולות, שנאמר: 'ויהי ביום השלישי בהיט הבקר ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר וגו' ויהי קול השפר וגו' והאלהים יעננו בקול' (שמות י"ט, טז-יט). איני – והא כתיב 'וכל העם רואים את הקולות' (שם כ', יד)? – אותן קולות דקודם מתן תורה הו" (ברכות ו ע"ב). רמב"ן בפירושו לפסוק זה מתייחס מפורשות לקושי זה ולקשיים אחרים מתוך השוואת הכתוב בשמות לכתוב בדברים, ואף מסקנתו היא להקדים את שמיעת הקולות לפני מתן תורה: "וכל העם רואים את הקולות. ויאמרו אל משה – דעת המפרשים שהיה זה אחר מתן תורה... ואין כן דעתי... כי בכאן לא ספר שיפחדו רק מן הקולות והלפידים ומן ההר שהוא עשן, ושם [= בתיאור בדברים] פחדו מדבור השכינה... והנכון בעיני בפרשה ובסדור העניין, כי 'וכל העם רואים ויאמרו אל משה' היה קודם מתן תורה...". על פי דרכנו, לענ"ד, הכתובים יתפרשו כסדרם, והקשיים יתבארו על פי מגמותיהם השונות של התיאורים בשמות ובדברים.

ממשה אינה מזכירה תיאורים חווייתיים של שמיעת קול ה', ומשום כך היא בקשה קצרה ועניינית.¹⁰

התיאור בדברים, לעומת זאת, לא מותיר כל מקום לספק: כל קהל ישראל שמע את עשרת הדיברות ישירות מפיו של ה'.¹¹ למשה לא נתייחד מעמד נפרד בשלב זה, והוא עשוי לשמוע את עשרת הדיברות כאחד מכל קהל ישראל.¹² וכך משה אומר לפני שהוא חוזר בפני העם על עשרת הדיברות:

(דברים ה', ד).

פְּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בְּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ

אף לאחר החזרה על עשרת הדיברות משה אומר במפורש:

אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דִּבֶּר ה' אֵל כָּל קְהֵלְכֶם בְּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הָעֲנָן וְהַעֲרָפֶל קוֹל גָּדוֹל וְלֹא יָסַף וַיִּכְתְּבֶם עַל שְׁנֵי לְחֵת אֲבָנִים וַיִּתֶּנֶם אֵלַי (שם, יח).

הדברים שנאמרו אל כל הקהל הם הדברים שנכתבו על לוחות הברית – עשרת הדיברות. ייחודיותו של משה היא בקבלת הלוחות ולא בשמיעת הדיברות. פסוקים אלה אינם מותירים מקום לכל ספק בשאלה אל מי נאמרו עשרת הדיברות, אולם הכתובים בדברים אינם מסתפקים בכך, ומדגישים שוב ושוב את העובדה שהעם שמע ישירות את קול ה'. שבע פעמים נזכר בפרק ד' הפועל 'שמע' בהקשר של שמיעת העם את דברי ה':

רַק הַשְּׁמֵר לְךָ וְשָׁמַר נִפְשְׁךָ מֵאֵד פֶּן תִּשְׁכַּח אֵת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ... יוֹם אֲשֶׁר עִמַּדְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחָרֵב בְּאֵמֹר ה' אֵלַי הִקְהַל לִי אֵת הָעָם וְאֲשַׁמְעֶם אֵת דְּבָרֵי

10. בשמות כ', יח נאמר: "ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם". פסוק זה אומר שה' דיבר, אך גם כאן לא מופיע הפועל 'שמע', והכתוב מסתיר את שמיעת העם ולא מציין במפורש שבני ישראל שמעו ישירות את הדיבור. לא מסתבר לומר, שלאחר שבתיאור המעמד עצמו הכתוב מעלה את הרושם שהעם לא שמע את עשרת הדיברות, לאחר המעמד 'יזכר' הכתוב לציין שה' דיבר עם העם מתוך כוונה שנבין שהעם שמע את הדברים ישירות. נראה שכתוב זה מתקשר לבקשת העם שנזכרה בשמות כ', טו: "ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות". העם מבקש שאלוהים לא ידבר עמו, ומסתבר שכוונתם לקולות השונים שנזכרו בפסוק הקודם לכך. ואם כך גם מה שה' מזכיר שהעם ראה שה' דיבר עמו כוונתו לקולות שהעם שמע.

11. ר' יצחק עראמה, בפירושו עקידת יצחק לפרשת ואתחנן בשער ה-89 (מהד' חיים יוסף פאללאק, למברג 1868, כרך ה דף יח ע"ב), עמד על חד-משמעותם של הפסוקים בספר דברים, המורים בבירור על כך שהעם שמע מפי ה' ישירות את כל עשרת הדיברות, ולכן הוא תמה על כוונתם של דברי חז"ל, שלכאורה סותרים את פשט הכתובים, באמרם "אנוכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום" (מכות כד ע"א): "והנה באמת אין הכתובים... סובלין פשרה כלל". ראה להלן הערה 66 כיצד הוא מפרש את דברי חז"ל.

12. פסוק ה', שממנו משתמע שיש למשה מעמד נבדל משאר העם בהיותו מתווך בינם לבין העם, יתבאר בהמשך כמתייחס למה שקרה לאחר שמיעת עשרת הדיברות על ידי כל העם.

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לִירְאָה אֶתִּי כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל הָאָדָמָה וְאֶת בְּנֵיהֶם לְלַמְדוֹן... וַיְדַבֵּר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שֹׁמְעִים וּתְמוּנָה אֵינְכֶם רֹאִים זֹלַתִּי קוֹל... כִּי שָׂאל נָא לַיָּמִים רֵאשֹׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנַי לְמֵן הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם עַל הָאָרֶץ וְלִמְקַצֵּה הַשָּׁמַיִם וְעַד קִצֵּה הַשָּׁמַיִם הִנְהִיָּה כְּדָבָר הַגְּדוֹל הַזֶּה אוֹ הַנְּשֹׁמֵעַ כְּמֵהוּ. הַשְּׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּאֲשֶׁר שֹׁמְעֵת אֶתְּהוּ וַיְחִי... מִן הַשָּׁמַיִם הַשְּׁמִיעֵנִי אֶת קוֹל לִסְרֹךְ וְעַל הָאָרֶץ הֲרָאֵן אֶת אֲשׁוֹ הַגְּדוֹלָה וּדְבָרֵי שֹׁמְעֵת מִתּוֹךְ הָאֵשׁ (דְּבָרִים ד', ט-י, יב, לב-לג, לו).

גם בפרק ה' בתגובת העם לאחר המעמד ובדברי בקשתו ממשה בולט הניגוד לתיאור בשמות. בשמות, כאמור לעיל, דברי העם הם קצרים וכוללים רק את הבקשה שמשה ידבר עמם. בדברים, לעומת זאת, לפני הצגת הבקשה מתאר העם ארוכות את החוויה שחוה במעמד התגלות ה' – חוויה שכללה בבירור את שמיעת קול ה' הבוקע מתוך אש השכינה. גם בתיאור זה בולט הפועל 'שמע' המופיע ארבע¹³ פעמים ביחס לשמיעת העם את קול ה':

וַיְהִי כְּשֹׁמְעֶכֶם אֶת הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ וְהִהָרַ בְּעַר בָּאֵשׁ וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל רְאִשֵׁי שְׁבֵטֵיכֶם וְזַקְנֵיכֶם. וַתֹּאמְרוּ הֵן הֲרָאֵנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת כְּבֹדוֹ וְאֶת גְּדֻלוֹ וְאֶת קוֹל שֹׁמְעֵנוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הַזֶּה רֵאִינוּ כִּי יְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וְחִי. וְעַתָּה לָמָּה נָמוֹת כִּי תֹאכְלֵנוּ הָאֵשׁ הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת אִם יִסְפִּים אֲנַחְנוּ לְשֹׁמֵעַ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהֵינוּ עוֹד וְנִמְתְּנוּ. כִּי מִי כָּל בָּשָׂר אֲשֶׁר שֹׁמֵעַ קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּמֵנוּ וַיְחִי. קִרְבֵּן אֶתְּהוּ וּשְׁמַע אֶת כָּל אֲשֶׁר יֹאמַר ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֶת תְּדַבֵּר אֵלֵינוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר יְדַבֵּר ה' אֱלֹהֵינוּ אֲלֵיךְ וּשְׁמַעֵנוּ וְעִשִׂינוּ (שם ה', יט-כג).

מסירת שאר המצוות, החוקים והמשפטים –

מסירה באמצעות משה או מסירה ישירה לעם ישראל?

הבדל נוסף בין התיאורים כרוך בשאלה: כיצד היו צריכים להימסר לעם שאר המצוות, החוקים והמשפטים? לשם ביאור התיאור בספר דברים נעייין תחילה בשני פסוקים בתחילת פרק ה' הסותרים זה את זה:

13. בהמשך דברינו נראה, שעל פי התיאור בדברים היה צריך עם ישראל לשמוע את כל המצוות ישירות מה', ורק בגלל יראתם מן האש לא עלו להר לשמעם מה', וביקשו ממשה להיות מתווך. הווה אומר, ששמיעת משה את דברי ה' ושמיעתם שלהם את הדברים ממשה הם התחליף לשמיעת דברי ה'. אי לכך ניתן לכלול בהופעות של הפועל 'שמע' בפרק ה' גם את שלוש הפעמים בפסוקים א, כג: "ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אלהם שמע ישראל את החקים ואת המשפטים אשר אנכי דבר באזניכם היום ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם"; "קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ועשינו". ובסך הכול בפרק ה' מופיע הפועל 'שמע' ביחס לשמיעת דברי ה' שבע פעמים.

פְּנִים בְּפָנִים דָּבַר ה' עִמָּכֶם בְּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ. אֲנִכִּי עִמְד בֵּין ה' וּבֵינֵיכֶם בְּעֵת הַהוּא
לְהַגִּיד לָכֶם אֵת דְּבַר ה' כִּי יִרְאֶתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא עֲלִיתֶם בְּהָר לְאמֹר (שם, ד-ה).

פסוק ד אומר שעם ישראל שמע את דברי ה' פנים אל פנים, ואילו פסוק ה אומר שמושה היה מתווך בין ה' לבין ישראל. כדי להתמודד עם קושי זה נעלה קושי נוסף: פרק ה' פותח את הנאום השני של משה בספר דברים. כותרת הפתיחה שלו היא:

וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֵת הַחֻקִּים וְאֵת הַמִּשְׁפָּטִים
אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹתָם (שם, א).

נראה שהכותרת הרחבה הכוללת חוקים ומשפטים אינה מתייחסת רק לעשרת הדיברות שבפרק ה' אלא לכלל הנאום של משה, ולכן מפתיע לראות שפרק ו' פותח שוב בכותרת דומה:

וְזֹאת הַמִּצְוָה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵיכֶם לְלַמֵּד אֹתְכֶם לַעֲשׂוֹת בְּאָרֶץ
אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ (דברים ו', א).

מסתבר שהכותרת השנייה בפרק ו' היא חזרה מקשרת לכותרת בפרק ה', הווה אומר: לאחר הכותרת בפרק ה' חרג הכתוב מן הנושא המדובר, וכל פרק ה' הוא מעין מאמר מוסגר. בסיום המאמר המוסגר חזר הכתוב לנושא הקודם בעזרת חזרה על המשפט האחרון שלפני המאמר המוסגר.¹⁴ אם כך מעמד עשרת הדיברות בפרק ה' הוא מעין מאמר מוסגר המקדים את נאום המצוות, ויש לברר את משמעותה של הקדמה זו.¹⁵ נראה שאחת המשמעויות של פרק ה' היא לבאר מדוע כל נאום המצוות, המתחיל בפרק ו',¹⁶ נמסר לעם על ידי משה ולא ישירות מפי ה'. נעיין שוב בבקשת ראשי השבטים והזקנים ממשה לאחר עשרת הדיברות ובתגובה לבקשתם:

14. סגנון זה של חזרה מקשרת, לאחר עניין שהוכנס כדרך אגב, מצוי גם בשמות ו': פסוקים כט-ל, חוזרים על פסוקים י-יב, וביניהם באה פרשת התולדות כפרשת ביניים, וכדברי רש"י בפסוק ל על כפילות הדברים: "שנה הכתוב כאן כיון שהפסיק העניין, וכך היא השיטה כאדם האומר נחזור על הראשונות". ראה גם פירוש רמב"ן לויקרא כ"ג, ב. סגנון זה מצוי במקרא פעמים רבות ואכמ"ל.

15. ראה: מ' ברויאר, 'פשוטו של מקרא – סכנות וסיכויים', המעיין יח, תשל"ח, עמ' 10 (התפרסם גם בתוך: א"א סימון [עורך], המקרא ואנחנו, תל אביב תשל"ט, עמ' 163). הרב ברויאר טוען שעשרת הדיברות הם בבחינת בסיס ותמצית לנאום המצוות שבא אחריהם ומפרט ומרחיב אותם. ראה בהרחבה על כך בדבריו של ב' קהת ביחס לפרקים ו'-א: 'יסודות התורה והאמונה בנאום המצוות', מגדים לו, תשס"ג, עמ' 42-51; וביחס לשאר נאום המצוות בפרקים י"ב-כ"ו: 'פרשיות שאינן במקומן בנאום המצוות', מגדים מב, תשס"ה, עמ' 27-28.

16. יש להעיר שגם פרק ו' אינו פותח בהרצאת המצוות באופן שוטף אלא מתחיל במצוות ייחוד ה', אהבתו ויראתו, והפרקים שלאחר מכן עוסקים בביסוסן של מצוות יסודיות אלה ובהתמודדות עם מצבים שונים העלולים לערער את קיומן. רק פרק י"ב מתחיל בהרצאת המצוות באופן שוטף, ולכן שוב נשנית שם הכותרת: "אלה החוקים והמשפטים אשר תשמרון

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

וְיִהי כְּשִׁמְעֶכֶם אֶת הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ וְהָהָר בְּעָרַב בְּאֵשׁ וְתִקְרְבוּן אֵלַי כָּל רָאשֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם. וְתֹאמְרוּ... וְעַתָּה לָמָּה נָמוּת כִּי תֹאכַלְנוּ הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת אִם יִסְפִּים אֲנַחְנוּ לְשָׁמֵעַ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהֵינוּ עוֹד וּמִתְנַנּוּ... קִרְבַּ אֶתָּה וְשָׁמַע אֶת כָּל אֲשֶׁר יֹאמֵר ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֶת תְּדַבְּרֵנוּ אֵלֵינוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר יְדַבֵּר ה' אֱלֹהֵינוּ אֵלֶיךָ וְשָׁמַעְנוּ וְעָשִׂינוּ. וְיִשְׁמַע ה' אֶת קוֹל דְּבָרֵיכֶם בְּדַבְּרֶכֶם אֵלַי וְיֹאמֵר ה' אֵלַי שְׁמַעְתִּי אֶת קוֹל דְּבָרֵי הָעַם הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבְרוּ אֵלַיךָ הֵיטִיבוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבְרוּ. מִי יִתֵּן וְהָיָה לִבָּבָם זֶה לָהֶם לִירְאָה אֶתִּי וְלִשְׁמֹר אֶת כָּל מִצְוֹתַי כָּל הַיָּמִים לְמַעַן יִיטֵב לָהֶם וְלִבְנֵיהֶם לְעֹלָם. לֵךְ אָמַר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאֱהֲלֵיכֶם. וְאֶתָּה פֹּה עֹמֵד עִמָּדִי וְאֹדְבָרָה אֵלֶיךָ אֶת כָּל הַמִּצְוָה וְהַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר תִּלְמָדְם וְעָשׂוּ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָהֶם לְרִשְׁתָּהּ (שם ה', ט-כז).

נציגי העם טוענים שאם יוסיפו לשמוע את דברי ה' לאחר שכבר שמעו את דבריו בעשרת הדיברות ימותו. בקשתם היא אפוא, שאת שאר המצוות לא ישמעו ישירות מפי ה' אלא ממשה. תגובת ה' היא קבלת בקשתם, ומשמע שדברי ה' הם בעצם הצגת תכנית חלופית בעקבות בקשתם: מעתה העם לא ישמע מפי ה' את שאר המצוות אלא ישוב לאוהלו, ומשה יישאר עם ה' לשמוע את המצוות, ואחר כך הוא

לעשות בארץ אשר נתן ה' אלהי אבתיך לך לרשתה כל הימים אשר אתם חיים על האדמה" (דברים י"ב, א). לאור זאת ניתן להעלות משמעות נוספת לקביעתו של פרק ה' כמאמר מוסגר לפני תחילת נאום המצוות בפרק ו': בסיסה של מצוות יראת ה' שבה עוסקים פרקים ו'-ו"א הוא במעמד עשרת הדיברות, שהרי התגלות אש השכינה ושמיעת קול ה' הביאה את עם ישראל לידי יראת ה' גדולה. אי לכך תגובת ה' לבקשת בני ישראל שמשה ישמש כמתווך היא: "מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי ולשמר את כל מצותי כל הימים למען ייטב להם ולבניהם לעלם" (ה', כה). משום כך כותרת הפתיחה לפרק ו' אינה חוזרת רק על החוקים והמשפטים שאותם יש לשמור, כפי שעולה בכותרת לפרק ה', אלא זו כותרת רחבה יותר שמציינת גם את יראת ה' ואת השכר הטוב של שמירת המצוות הנובעת מיראת ה', ובכך כותרת זו של פרק ו' נשענת על פסוקי הסיום של המאמר המוסגר של פרק ה': "מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי ולשמר את כל מצותי כל הימים למען ייטב להם ולבניהם לעלם... ואתה פה עמד עמדי ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים אשר תלמדם ועשו בארץ אשר אנכי נתן להם לרשתה. ושמרתם לעשות כאשר צוה ה' אלהיכם אתכם לא תסרו ימין ושמאל. בכל הדרך אשר צוה ה' אלהיכם אתכם תלכו למען תחיון וטוב לכם והארכתם ימים בארץ אשר תירשון" (ה', כה-כט). "וזאת המצוה החקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהיכם ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה. למען תירא את ה' אלהיך לשמר את כל חקתיו ומצותיו אשר אנכי מצוך אתה ובנך ובנך כל ימי חיך ולמען יארכן ימך. ושמעת ישראל ושמרת לעשות אשר ייטב לך ואשר תרבו מאד כאשר דבר ה' אלהי אבתיך לך ארץ זבת חלב ודבש" (ו', א-ג).

ב' קהת ("סודות התורה", לעיל הערה 15) מראה, שפרקים ו'-ו"א הם פירוט והרחבה של שני הדיברות הראשונים העוסקים ביסודות האמונה. לפי דברינו פרקים אלה הם הרחבה של הרגשת יראת ה' שהושגה מעצם קיום המעמד.

ילמדן את בני ישראל.¹⁷

עתה תתבאר הסתירה בין פסוק ד לבין פסוק ה' בפרק ה' באופן הבא: פסוק ד מתאר את דרך שמיעת עשרת הדיברות עצמם – פנים בפנים דיבר ה' עם העם. ההמשך הטבעי של פסוק ד הוא, אם כן, פסוק ו המתחיל בהרצאת עשרת הדיברות. כך היו צריכים להיות פני הדברים גם ביחס למסירת שאר המצוות, אולם פסוק ה מראה על תפנית מן התכנית המקורית בהתייחסו למה שקרה לאחר עשרת הדיברות¹⁸ – שאר המצוות ניתנות לישראל רק בתיווכו של משה, וזאת בגלל יראת העם מפני האש ואי-עלייתם להר לשמוע מפי ה' את כל שאר המצוות.¹⁹ תפנית זו באה לידי ביטוי גם בשבירת הרצף התחבירי של פסוקים ד-ו, שהרי המילה "לאמר" שבסוף פסוק ה אינה שייכת כלל לפסוק זה, אלא היא מחברת את סוף פסוק ד לתחילת פסוק ו: "פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש... לאמר. אנכי ה' אלהיך..."²⁰.

גם בפרק ד' בדברים נאמר שעשרת הדיברות נאמרים לכל הקהל (ד', י, יב, לב-לג, לו), ואילו את שאר המצוות ה' מוסר למשה ללמדן את בני ישראל (ד', א, ה, יד, מ). וכשם שהכתוב בפרק ה' ביטא את הניגוד בין שתי צורות מסירת המצוות על ידי הסתירה בין פסוקים ד-ה, כך הכתוב מבליט ניגוד זה גם בפרק ד' בהקדמת המושא 'אותי' לפועל 'ציווה' בפסוק יד:

וַיְדַבֵּר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ... עֲשֵׂתֶם הַדְּבָרִים... וְאֵתִי צִוָּה ה' בְּעַת הַהוּא לְלַמֵּד אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים...
(שם ד', יב-יד).

17. כך מפרש רשב"ם בשמות כ', טו: "דבר אתה עמנו – ואילמלא שאמרו כך, יש לומר שהיה אומר להם הק' כל המצוות מפיו". אמנם על פי דרכנו, פרשנות זו מתאימה דווקא למגמה של ספר דברים ולא לזו של ספר שמות.

18. כך מפרש ראב"ע בפסוק ה: "ויתכן להיות פירוש אנכי עומד בין ה' אחר מעמד הר סיני, והטעם: שהוא דבר עמכם פנים בפנים, ומאותו היום הייתי אני עומד בין ה' וביניכם". ועיין גם בפירוש רמב"ן לפסוק ה.

19. אמנם בפסוק ה נאמר "אנכי עמד בין ה' וביניכם בעת ההוא..." והעת ההיא לכאורה מתייחסת למסירת עשרת הדיברות ולא למצוות שנמסרו לאחר מכן, אולם אין לפרש כך. ראשית: בגלל הסתירה עם פסוק ד – לא ייתכן שמשה מתווך במסירת עשרת הדיברות ובאותה עת ה' מדבר עם ישראל פנים אל פנים. שנית: גם בפרק ד', יד משתמש הכתוב בביטוי "בעת ההיא" בהקשר דומה לאחר הזכרת מסירת עשרת הדיברות, ושם מפורש שהכוונה היא לכך שאת שאר המצוות ישמע משה מה' והוא ילמד את ישראל: "ותקרבון ותעמדון תחת ההר וההר בער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל. וידבר ה' אליכם מתוך האש קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול. ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים ויכתבם על שני לוחות אבנים. ואתי צוה ה' בעת ההוא ללמד אתכם חקים ומשפטים לעשתכם אתם בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה" (דברים ד', יא-יד).

20. כך מפרשים רש"י, רשב"ם וראב"ע, ועיין גם בפירוש רמב"ן.

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

פרק ד' לא דן בסיבת קיום הניגוד והדבר מתבאר בפרק ה'.
על פי התיאור בשמות, כאמור לעיל, אף עשרת הדיברות לא נמסרו ישירות לעם מפי האלוהים, וודאי שלא הייתה כל כוונה לפניו למסור לעם ישירות את שאר המצוות. ואכן בניגוד לתיאור בדברים שמזכיר את מסירת שאר המצוות בנשימה אחת עם עשרת הדיברות, תיאור המעמד בשמות אינו מזכיר את שאר המצוות. אולם בעקבות חוויית הקולות, הלפידים, קול השופר וההר העשן חשב העם שה' אף רוצה לדבר עמם ישירות, ומחמת יראתו שמא ימות ביקש ממשה שהוא ידבר עמם. שלא כבתיאור בדברים לא מופיעה בשמות תשובה של ה' לבקשה זו, אלא הכתוב מביא תגובה מפי משה בלבד:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם אֵל תִּירְאוּ כִּי לְבַעֲבוֹר נְסוּת אֶתְכֶם בָּא הָאֱלֹהִים וּבַעֲבוֹר תִּהְיֶה יְרָאתוֹ עַל פְּנֵיכֶם לְבַלְתִּי תַחֲטְאוּ. וַיַּעֲמֵד הָעָם מֵרַחֵק וּמֹשֶׁה נָגַשׁ אֶל הָעֶרְפֶּל אֲשֶׁר שָׁם הָאֱלֹהִים (שמות כ', טז-יז).

על פי התיאור בשמות אין צורך בהתערבות של ה' בבקשת ישראל, וזאת מפני שה' אינו צריך לשנות את התכנית המקורית בעקבות בקשתם – בקשתם היא היא התכנית האלוהית הראשונית, ולפיה האלוהים אינו מדבר ישירות עם בריותיו. אי לכך העם שומע ממשה דברי הרגעה, המסבירים להם שעצם החוויה של התגלות האלוהים שאותה חוו קודם לכן בקולות, לפידים ועשן היא היא שיא ההתגלות, ומטרתה היא לטבוע בהם רושם עמוק של יראת ה'.

תפקידו של משה – שליח ה' או שליח העם?

הניגוד הבא, שהוא פועל יוצא של הניגוד הקודם, מתייחס לתפקידו של משה במעמד עשרת הדיברות ועצם קיום מעמד של נביא בעם ישראל. על פי התיאור בשמות, האל המסתתר ברום חביון עוזו אינו מתגלה בפני קהל עם ועדה אלא בפני משה, המרום מכל אדם, שתפקידו וייעודו הוא לשמש כסרסור²¹ בין האלוהים לבין עם סגולתו. מטרת ההתגלות אל משה במעמד הר סיני היא, כאמור לעיל, לחזק את מעמדו של משה כנביא בעיני העם, וה' הוא היוזם את הפנייה אל משה:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הִנֵּה אֲנִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הָעֶנָן בְּעִבּוֹר יִשְׁמַע הָעָם בְּדַבְרֵי עֲמֹךָ וְגַם בֶּן יֶאֱמִינוּ לְעוֹלָם (שם י"ט, ט).

פניית העם אל משה לאחר עשרת הדיברות, כאמור לעיל, לא שינתה דבר, ותפקידו של משה נותר כשהיה.

21. כלומר כמתווך. ראה למשל שמות רבה, פרשה ג ה, מהד' שנאן עמ' 127: "אמר משה עתיד אני להעשות סרסור בין וביניהם כשתתן להם את התורה".

על פי התיאור בדברים, לעומת זאת, הקשר הישיר שנוצר בין קהל ישראל לבין ה' במעמד עשרת הדיברות היה אמור להימשך גם ביחס למסירת שאר המצוות, ובמציאות זו אין צורך בנביא כמקשר בין ה' לבין העם. התפקיד של "אנכי עמד בין ה' וביניכם בעת ההוא להגיד לכם את דבר ה'" (דברים ה', ה) נוצר רק לאחר פניית העם אל משה מחמת יראתם מפני המשך הקשר הישיר. מעתה משה שומע את דבר ה' ומלמד את ישראל את המצוות.²² ואמנם בהמשך ספר דברים, כשעולה עניין מעמד הנביא והיחס אליו, נאמרים הדברים במפורש:

נְבִיא מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ כְּמִנִּי יִקִּים לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן. כָּכֹל אֲשֶׁר שְׁאַלְתָּ מֵעַם ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹדֶב בְּיוֹם הַקֶּהֱלֵל לְאָמֹר לֹא אֶסֶף לִשְׁמָע אֶת קוֹל ה' אֱלֹהֵי וְאֶת הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת לֹא אֶרְאֶה עוֹד וְלֹא אָמוֹת. וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי הִיטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבַּרְוּ. נְבִיא אֲקִים לָהֶם מִקִּרְבֵּי אַחֵיהֶם כְּמוֹן וְנִתְתִּי דְבָרֵי בְּפִיו וְדָבַר אֲלֵיהֶם אֶת כָּל אֲשֶׁר אֶצְוֶנוּ (דברים י"ח, טו-יח).²³

ניתן לחדד הבדל זה בין התיאורים ולטעון שלפי התיאור בשמות משה הוא שליח האלוהים אל העם בבחינת שליח הולכה, ואילו לפי התיאור בדברים משה הוא שליח העם אל ה' בבחינת שליח קבלה.

22. מעניין לציין בהקשר זה, כי הפועל 'למד' מופיע בתורה כולה שבע עשרה פעמים – כולן בספר דברים. שבע פעמים מתוכן מתייחסות למשה כמי שמקבל מסרים מה' ומלמד את עם ישראל (ד', א, ה, יד; ה', כז; ו', א; ל"א, יט, כב). מכאן והלאה על עם ישראל ללמד את בניו את המצוות (ד', י; י"א, יט; ל"א, יג). תהליך זה של למידה וחינוך הנו רעיון משמעותי החובק את כל ספר דברים.

23. רעיון זה מפורש במכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דבחדש יתרו פרשה ט, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 237: "ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה" (שמות כ', טו). מגיד שלא היה בהם כח לקבל יותר מעשרת הדיברות, שנ' 'אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו' (דברים ה', כא), אלא 'קרב אתה ושמע' (שם, כג). מאותה שעה זכו ישראל להעמיד מהם המקום נביאים, שנאמר 'נביא אקים להם' (דברים י"ח, יח), נביא עתיד אני להעמיד מהם, אלא שקדמו הם בזכות, שנאמר 'ויאמר ה' אלי הטיבו אשר דברו' (שם, יז) אשרי בני אדם שהמקום הודה לדבריהם". אמנם המדרש יוצא בתחילה מן הכתובים בשמות, שעל פי דרכינו מייעדים לנביא את תפקיד המתווך גם בלי בקשת העם, אולם עיקר הדרשה מבוססת על הכתובים בדברים. בעקבות חז"ל פירש גם רמב"ן (בפירושו לדברים ה', כג) את בקשת העם בדברים באופן דומה: "ודע, כי עתה בקשו ממשה שלא ישמעו קול השם הנכבד לא ביום הזה ולא בדור מן הדורות לעולם, דלאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא, ואינם חפצים במעמד כזה, אבל יאמינו בנביאים ויעשו כל רצון השם על פיהם. וכן יאמר להם משה 'נביא מקרבך מאחיק כמוני יקים לך ה' אלהיך אליו תשמעון ככל אשר שאלת מעם ה' אלהיך בחורב' וגו' (דברים י"ח, טו) וכל הפרשה ההיא, אם כן השאלה הזאת לדורות היתה". יש לציין ששיטת רמב"ן שם היא, שתכנית ה' מראש הייתה למסור לעם רק את עשרת הדיברות ולא את כל המצוות, כך שלדעתו, ממילא בקשתם הייתה התכנון הראשוני של ה'.

טקס הברית – טקס הקרבנות, הזאת הדם וקריאת ספר הברית או מעמד עשרת הדיברות עצמו?

על פי התיאור בשמות, מעמד עשרת הדיברות מבטא את אייכולתו של עם ישראל לשמוע את קול השכינה, ואת יראתו ורעדו אף מפני התופעות הנלוות להתגלות השכינה. בחינה זו לבדה אינה יכולה להיחשב כטקס כריתת ברית, שאמור לבטא קירוב והדדיות. כדי שעם ישראל יהיה מסוגל להיות שותף בברית יש להנמיך את קול ה' השובר ארזים, ולמתן את נוכחות השכינה. לפיכך עם תום המעמד הנורא של עשרת הדיברות, מתארת בחינת ספר שמות מעמד נוסף, שבו אש השכינה מצטמצמת לראש ההר (כ"ד, יז), ובקול דממה דקה ללא כל קולות וברקים נלווים, מתנהל בתיווכו של משה טקס כריתת ברית, שבמהלכו קורא משה בפני העם את ספר הברית, ולאחר קבלת העם את דברי הברית, זורק משה מדם הקרבנות על העם מחד גיסא, ועל המזבח כמייצג השכינה מאידך גיסא (כ"ד, א-יא). טקס הברית ההדדית על פי התיאור בשמות אינו מעמד עשרת הדיברות עצמו אלא טקס נפרד הנלווה למעמד עשרת הדיברות. לפני ההכנות לקראת מעמד עשרת הדיברות מצווה ה' את משה לאמר לעם ישראל: "ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי..." (י"ט, ה) – הברית כוללת אפוא שמיעה בקול ה' אך לא שמיעה את קול ה'. בתיאור בדברים, לעומת זאת, אין זכר לטקס הברית שתואר בשמות, וזאת משום שבספר דברים מעמד עשרת הדיברות הוא מעמד הברית עצמו. עם ישראל היה נוכח בהתגלות אש השכינה, ושמע ישירות את קול ה' מדבר אליו מתוך האש. בכך בא לידי ביטוי בעצמה רבה שיא הקירוב בין שני הצדדים המעורבים בברית, ואין צורך בתהליך נוסף להשלמת הברית. לפיכך לפני פירוט עשרת הדיברות עצמם מזכיר הכתוב את כריתת הברית: "ה' אלהינו כרת עמנו ברית בחורב... פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש" (ה', ב-ד) – אמירת עשרת הדיברות לעם על ידי ה' היא הברית עצמה.²⁴

הלוחות – לוחות העדות בארון העדות או לוחות הברית בארון הברית?

גם ביחס ללוחות הניתנים למשה בעקבות המעמד יש הבדל בין שני התיאורים: לפי התיאור בשמות, כאמור לעיל, העם כלל לא שמע את עשרת הדיברות, ותוכנם הגיע אליו רק מפיו של משה. לפיכך הלוחות הם ההוכחה והעדויות על כך

²⁴ ניתן להוסיף ולומר, שבבחינת ספר דברים לא יכול להופיע אירוע כהקרבת קרבנות על מזבח שהוקם בהר חורב, כפי שמסופר בשמות כ"ד, משום שפעולה כזו סותרת את הרעיון שכל עצמו של ספר דברים מטיף לו – עבודת ה' תתקיים במקום אשר יבחר ה' בלבד, ויש איסור חמור על הקרבת קרבנות במקומות אחרים (פרק י"ב). אמנם הציווי על קיום טקס בהר גריזים ובהר עיבל כולל גם בניית מזבח והקרבת קרבנות (כ"ז, ה-ז), אולם שם מפורש שהדבר יתקיים רק לאחר מעבר הירדן והכניסה לארץ (שם, ב, ד).

שעשרת הדברים, שמשה מסר לעם, הם אכן דברי ה'. אי לכך הלוחות שעליהם כתובים עשרת הדברים (ל"ד, כח) נקראים בשם **לוחות העדות**,²⁵ וכדי לחזק את ההוכחה והעדויות שבהם, הכתוב מציין שלוש פעמים את מקורם האלוהי של הלוחות – אצבע אלוהים, מעשה אלוהים ומכתב אלוהים, ואילו ישראל כלל לא נזכרים בתיאור הלוחות, שהרי הם לא שמעו את תוכנם מפי ה', וזיקתם ללוחות היא רק מכוח זה שהלוחות עתידיים להימסר להם באמצעות משה. הכתוב בשמות מעצים את חשיבות העדות שבלוחות בכך שהוא מקדיש להם שלושה תיאורים ההולכים ומתרחבים. התיאור הקצר ביותר הוא בשלב נתינת הלוחות אל משה, ולאחריו שני תיאורים ארוכים יותר:

התיאור המתארך:

וַיִּתֵּן אֶל מֹשֶׁה כְּכֹל לְדַבֵּר אֹתוֹ בְּהַר סִינַי	וַיִּתֵּן אֶל מֹשֶׁה כְּכֹל לְדַבֵּר אֹתוֹ בְּהַר סִינַי
וַיִּפֹּן וַיֵּרָד מֹשֶׁה מִן הָהָר כְּתָבִים	וַיִּפֹּן וַיֵּרָד מֹשֶׁה מִן הָהָר כְּתָבִים
וְהַלַּחֲת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הַמָּה וְהַמְּכַתֵּב מִכְּתַב אֱלֹהִים הוּא תְרוּת עַל הַלַּחֲת	וְהַלַּחֲת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הַמָּה וְהַמְּכַתֵּב מִכְּתַב אֱלֹהִים הוּא תְרוּת עַל הַלַּחֲת

מפאת חשיבות העדות שבלוחות מקצה להם התיאור בשמות מקום של כבוד בארון מפואר, העשוי עץ מצופה זהב מבית ומחוץ ומכוסה בכפורת הכרובים, הנקרא בשם **ארון העדות**.²⁶

לפי התיאור בדברים כל קהל ישראל שמע את עשרת הדיברות, ואין הם זקוקים לעדות על כך שמקורם של עשרת הדיברות הוא בדבר ה', ואין צורך בהדגשה יתרה לזיקת הלוחות לאלוהים. לפיכך כלל לא נזכרה העובדה שהלוחות עצמם הם מעשה אלוהים, ופעם אחת בלבד נזכר שהלוחות כתובים באצבע אלוהים. מעמד הקהל בחורב הוא מעמד של כריתת ברית בין בני ישראל לבין ה' המתגלה אליהם ומשמיע להם את קולו. תפקיד הלוחות הוא אפוא לתעד ולשמר את מעמד הברית לדורות. לפיכך הם נקראים **לוחות הברית**,²⁷ ולצד שייכותם לה', מכוח היותם כתובים באצבע אלוהים, מזכיר הכתוב גם את ישראל, שהם הצד השני של הברית, באמרו כי תוכנם של הלוחות הוא הדברים שעם ישראל שמע בעצמו. מפאת חשיבותם המשנית של הלוחות, יחסית למעמדם בתיאור בשמות, שונה אף סגנון התיאור בדברים מזה של שמות – התיאור הארוך ביותר של הלוחות בדברים הוא בשלב נתינתם אל משה, ומשם והלאה תיאור הלוחות הולך ומתקצר:

25. שמות ל"א, יח; ל"ב, טו; ל"ד, כט.

26. שמות כ"ה, כב; כ"ו, לג-לד; ל', ו, כו; ל"ט, לה; מ', ג, ה, כא.

27. דברים ט', ט, יא, טו.

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

התיאור המתקצר:

וַיִּתֵּן ה' אֱלֹהֵי אֶת שְׁנֵי לוחֹת הָאֲבָנִים כְּתוּבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים וְעָלִיהֶם
כָּכָל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בְּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ
בְּיוֹם הַקֶּהֶל (ט', י).
וַיְהִי מִשָּׁךְ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה
נָתַן ה' אֱלֹהֵי אֶת שְׁנֵי לוחֹת הָאֲבָנִים לְחֹת הַבְּרִית (שם, יא).
וְאֶפֶן וְאָרְד מִן הָהָר וְהָהָר בָּעַר בְּאֵשׁ
עַל שְׁתֵּי יָדָי (ט', טו).²⁸
וְשְׁנֵי לוחֹת הַבְּרִית

לאחר חטא העגל וקבלת הלוחות השניים הם מונחים בארון עץ פשוט, הנקרא בשם ארון ברית ה'.²⁹ עניין ארון העץ יתבאר בהמשך הדברים.

מעמד עשרת הדיברות כבסיס לבניית הקשר של ה' עם ישראל במשכן או מעמד הפתיחה של מסירת המצוות כתנאי לירושת ושיבת הארץ

תיאור מעמד הר סיני בשמות כולל גם את שהיית משה בהר סיני במשך ארבעים יום וארבעים לילה. במרכז שהיית משה בהר סיני עומד הציווי על בניית המשכן (כ"ה, א - ל"א, יא) ולאחר מכן ציווי השבת (ל"א, יב-יז).³⁰ לאחר קבלת מצוות אלה משה מקבל את לוחות הברית, ומיד מתחילה פרשת חטא העגל. מרכזיות המשכן בחומש שמות באה לידי ביטוי לא רק בריבוי הפרשות העוסקות בו, אלא המשכן מבטא ייעוד מרכזי בספר שמות: המשכן עתיד לשמש מקום ועד בין ה' לבין משה:

וְאֵל הָאָרֶץ תִּתֵּן אֶת הָעֵדֻת אֲשֶׁר אֶתָּן אֵלַיךְ. וְנוֹעַדְתִּי לְךָ שֵׁם וְדִבַּרְתִּי אֵתְךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת
מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרִבִּים אֲשֶׁר עַל אֶרֶץ הָעֵדֻת אֶת כָּל אֲשֶׁר אֶצְוֶה אוֹתְךָ אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
(שמות כ"ה, כא-כב).

דיבור זה מתקיים מתוך המשכן כשעליו שוכן הענן כפי שמתואר בכתובים בסוף ספר שמות ובתחילת ספר ויקרא:

וְלֹא יָכַל מֹשֶׁה לָּבוֹא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד כִּי שָׁכַן עָלָיו הָעֲנָן וַיִּכְבֹּד ה' מְלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן...
וַיִּקְרָא אֵל מֹשֶׁה וַיִּדְבַּר ה' אֵלָיו מֵאֹהֶל מוֹעֵד לֵאמֹר (שמות מ', לה - ויקרא א', א).

ועד זה של הקב"ה עם משה מתוך הענן אינו אלא המשך של מעמד הר סיני שהרי בפתיחת המעמד נאמר:

28. בשני התיאורים בשלב השבירה עצמה נזכרים הלוחות ללא התיאורים הנלווים: "וישלך מידי את הלוחות" (שמות ל"ב, יט); "ואתפוש בשני הלוחות" (דברים ט', יז), שהרי שבירתם מסמלת את ביטול העדות והפרת הברית, ומעתה הם רק בבחינת שברי עדות ושברי ברית.

29. דברים י', ח; ל"א, ט, כה-כו.

30. להבנת זיקת מצוות המשכן והשבת למעמד הר סיני ראה מאמרי, 'השבת', מגדים לא, תש"ס, עמ' 14-34.

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הִנֵּה אֲנֹכִי בְּאֵלַיִךְ בְּעֵבֶר הָעֵנָן בְּעִבּוֹר יִשְׁמַע הָעָם בְּדַבְרֵי עַמְּךָ וְגַם
בְּךָ יֶאֱמִינוּ לְעוֹלָם
(שמות י"ט, ט).

בהר סיני, על פי בחינת שמות, רק משה שמע את דבר ה', ומשום כך גם במשכן הדיבור הוא עם משה בלבד. הכתוב מדגיש שהדיבור מתקיים מעל ארון העדות, כדי להראות שדיבור זה מתקשר ללוחות העדות: לוחות העדות מעידים על כך שעשרת הדיברות, שנמסרו לעם על ידי משה, נאמרו לו על ידי ה', ומעתה ידע העם שכל מה שמשה מצווה אותם נמסר לו על ידי ה', שדיבר עמו מעל אותם לוחות העדות. בספר דברים אין זכר למשכן, לאוהל מועד³¹ ולהתוועדות ה' עם משה בכל הספר כולו. אף השבת נזכרת רק במקומה בעשרת הדיברות, אך לא כציווי נפרד, בניגוד להופעותיה הרבות בספר שמות מלבד הציווי בעשרת הדיברות.³² תחת זאת מבליט ספר דברים את הרעיון שמטרת קיום המצוות היא להפוך את עם ישראל לראוי לרשת את הארץ ולשבת בה. ספר דברים פותח בציווי לרשת את הארץ:

פָּנוּ וְסַעוּ לָכֶם וּבְאוּ הַר הָאֱמֹרִי וְאֶל כָּל שְׂכֵנֵינוּ... רְאֵה נָתַתִּי לַפְּנֵיכֶם אֶת הָאָרֶץ בְּאוֹ
וַיִּרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לְתֵת לָהֶם וּלְזַרְעָם
אַחֲרֵיהֶם
(א', ז-ח).

פרקים ב'-ג' מתארים את תחילת ירושת הארץ, ואילו פרק ד', שעוסק במשמעויות של מעמד עשרת הדיברות, פותח גם הוא במשמעות קיום המצוות ביחס לירושת הארץ ושיבתה:

וַעֲתָה יִשְׂרָאֵל שְׁמַע אֶל הַחֲקִים וְאֶל הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אֲנִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן
תַּחֲיוּ וּבְאַתֶּם וַיִּרְשָׁתֶם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נָתַן לָכֶם
(ד', א).

לאחר תיאור מעמד עשרת הדיברות ממשיך משה ואומר:

וְאֵתִי צְנֶה ה' בְּעֵת הַהוּא לְלַמֵּד אֶתְכֶם חֲקִים וּמִשְׁפָּטִים לַעֲשׂוֹתְכֶם אֶתֶם בְּאָרֶץ אֲשֶׁר
אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ
(ד', יד).

ובהמשך הוא מזהיר שאי־שמירת המצוות תביא לאבדן הארץ:

31. אמנם אוהל מועד נזכר פעם אחת בספר דברים בפרק ל"א, יד, כשמשוה ויהושע מצטווים להתייצב יחד באוהל מועד, אולם עיין: ד' הנשקה, 'משכן העדות ובית הבחירה – לבירורו של ניגוד', מגדים יא, תש"ן, עמ' 30-35. הנשקה מראה, שהאוהל שנטה משה מחוץ למחנה בעקבות חטא העגל (שמות ל"ג, ז-יא) ממשיך להתקיים גם לאחר הקמת המשכן במרכז מחנה ישראל. סגנון הכתוב בדברים מלמד, לטענת הנשקה, על כך שמדובר כאן באוהל מועד של משה הנמצא מחוץ למחנה ולא במשכן העדות שבמרכזו.

32. 1. שמות ט"ז, כב-ל; 2. כ"ג, יב; 3. ל"א, יב-יז; 4. ל"ד, כא; 5. ל"ה, ב-ג.

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

פִּי תוֹלִיד בְּנִים וּבְנֵי בְנִים וְנוֹשְׁנֵתֶם בְּאֶרֶץ וְהִשְׁחַתֶּם וְעִשִׂיתֶם פֶּסֶל תְּמוֹנֹת כָּל וְעִשִׂיתֶם
הֲרַע בְּעֵינַי ה' אֲלֵהֶיךָ לְהִכְעִיסוֹ. הַעִידֹתִי בְכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ כִּי אֲבַד
תֵּאבְדוּן מֵהָר מֵעַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא תֵאָרִיכוּ יָמִים
עָלֶיךָ כִּי הַשָּׁמַד תִּשְׁמְדוּן
(ד', כה-כו).

פרק ה', המרצה את עשרת הדיברות, פותח בכותרת המדברת על שמירת כל המצוות:

וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים
אֲשֶׁר אֲנִי דֹבֵר בְּאָזְנוֹכֶם הַיּוֹם וְלִמְדֹתֶם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לְעִשְׂתֶּם
(ה', א).

לאחר פירוט עשרת הדיברות עצמם אומר ה' למשה:

לֶךְ אָמַר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאֵהָלֵיכֶם. וְאֵתָהּ פֹּה עִמְדִי וְאֲדַבְּרָה אֵלֶיךָ אֵת כָּל הַמִּצְוָה
וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּלְמְדוּם וְעִשׂוּ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָהֶם לְרִשְׁתָּהּ... לְמַעַן
תִּחְיוּ וְטוֹב לָכֶם וְהֵאָרַכְתֶּם יָמִים בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר תִּירְשׁוּן
(ה', כה-כט).

עניין זה של קיום המצוות כתנאי לירושת הארץ ושיבתה חורז את כל ספר דברים, ומופיע בו פעמים רבות. כמעט בכל הפעמים הרבות שעניין שמירת המצוות, החוקים והמשפטים נזכר בספר דברים, נזכרת גם הארץ יחד עמו.³³

בספר שמות, קיום כלל המצוות כתנאי לירושת ושיבתה בארץ לא מופיע אפילו פעם אחת. גם בתיאור מעמד הר סיני הארץ כלל לא מופיעה, ובפתיחה למעמד זה, אף שניתן היה לצפות שהכתוב יזכיר את הישיבה בארץ, אנו מוצאים אותו מתעלם מכך, והכתוב מדבר רק על הקשר של עם ישראל לקב"ה כתוצאה משמירת הברית:

וַעֲתָה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ בְּקוֹלִי וּשְׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי וְהֵייתֶם לִי סֵגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים כִּי
לִי כָּל הָאָרֶץ. וְאֵתֶם תִּהְיוּ לִי מִמְּלֶכֶת כְּהַנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ
(שמות י"ט, ה-ו).

אף במקרים הבודדים בספר שמות לאחר תיאור מעמד הר סיני, שהכתוב מזכיר בהם את הכניסה לארץ, הרי זה במסגרת אזהרה על איסור כריתת ברית עם יושבי הארץ ונפילה בחטא עבודה זרה (כ"ג, כח-לג; ל"ד, יד-יז), או מכוחה של ההבטחה לאבות (ל"ג, א), ובכל אופן לא כמהלך המתקשר למעמד הר סיני ולשמירת המצוות באופן כללי.

אמור מעתה, שעל פי בחינת ספר שמות, מטרת מעמד הר סיני היא בניית הקשר בין הקב"ה לבין עם ישראל. קשר זה מתקיים בכך שהקב"ה משרה את שכינתו במשכן ומדבר משם עם משה נציגם של ישראל; קשר זה מתקיים במדבר גם ללא זיקה לארץ ישראל. לעומת זאת, על פי בחינת ספר דברים, מטרת מעמד יום הקהל בחורב היא לתת לעם ישראל את המצוות, שבקיומן יהיה עם ישראל ראוי לרשת את הארץ ולשבת בה. הישיבה בארץ עצמה היא זו שתבטא את הקשר של הקב"ה לעם

33. ראה: ד', א, ה, יד, מ; ה', כז-כט; ו', א-ג, יז-כה; ז'-ח'; י"א, ח-כה, לא-לב; י"ב, א; ועוד.

ישראל – קשר שיתלה את איכות הישיבה בארץ ואף את עצם הישיבה בה בהשגחתו הצמודה של הקב"ה:

כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית בגלגלך כגון הניק. והארץ אשר אתם עבדים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה מים. ארץ אשר ה' אלהיך דרש אתה תמיד עיני ה' אלהיך בה מהשית השנה ועד אחרית שנה. והיה אם שמע תשמעו אל מצותי... ונתתי מטר ארצכם בעתו... השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחוויתם להם. וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה אשר ה' נתן לכם (דברים "א, יז).

אלוהים או ה'?

ההבדלים הקודמים בין שני התיאורים באים לידי ביטוי גם בשמו של האל המתגלה בהם. בתיאור בשמות בכל פעם שהכתוב מזכיר את הזיקה בין העם לבין האל הוא משתמש בשם אלוהים ("ט, יז; כ', טו-טז). אף עשרת הדיברות יוצאים בדיבורו של אלוהים:

וְדַבַּר אֱלֹהִים אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לְאָמֹר (כ', א).

שם אלוהים מבטא את מידת הדין והריחוק בין האל לבין בריותיו, ומבליט את עצמתו של האלוהים ועליונותו על כל ברואיו, הבאה לידי ביטוי בכך שאף עם סגולתו חרד ומתרחק מן התופעות הנלוות להתגלותו אפופת העשן והערפל, ואינו מסוגל להתעלות לכדי שמיעת קולו הישיר של האלוהים. בתיאור בדברים, לעומת זאת, כמעט תמיד (עשרות פעמים) הכתוב משתמש בשם הויה לבדו או בצירוף ה' אלהיך, ה' אלהיכם וכד'.³⁴ עשרת הדיברות נשמעים בקולו של שם הויה:

פְּנִים בְּפָנִים דַּבַּר ה' עִמָּכֶם בְּהַר מְתוֹךְ הָאֵשׁ... אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דַּבַּר ה' אֶל כָּל קְהֵלְכֶם בְּהַר מְתוֹךְ הָאֵשׁ הָעֹנֵן וְהָעֲרַפֵּל (ה', ד, יח).

שם ה' מבטא את מידת הרחמים והקרוב בין השכינה לבין האדם בכלל ואת גילוי השכינה לעם ישראל, השומע את דברי ה' בפרט.³⁵

34. שם אלוהים עם כינויי שייכות שונים (אלהיך, אלהינו וכד') מופיע עשרות פעמים בפרקים ד'-ה' בדברים, וכמעט בכולם הוא מופיע בצירוף שם הויה. שם אלוהים מופיע לבדו רק בהקשר של תיאור ייחודיות התגלות האלוהים לישראל ביחס לכל שאר האומות וביחס לכוחם של שאר האלים (ד', לב-לד; ה', כא, כג) מתוך מטרה ליצור ניגוד בין אלוהי ישראל לאלוהי העמים.

35. ההבחנה בין שני השמות הללו ידועה ואף פותחת, כידוע, את חומש בראשית: פרק א' הפותח בתיאור בריאת העולם נוקט שם אלוהים, ואילו פרקים ב'-ג', המוסרים לנו את

מעמד הר סיני או יום הקהל בחורב?

התיאורים השונים נבדלים זה מזה אף בשמות ובביטויים המיוחדים לכל אחד בפני עצמו:³⁶

שמו של המקום שבו מתגלית השכינה וממנו מושמעים עשרת הדיברות בשמות הוא 'הר סיני'.³⁷ אף בחומשים ויקרא ובמדבר הכתוב משתמש בשם זה, אולם בספר דברים השם "הר סיני" לא מצוי כלל בתיאורי המעמד,³⁸ ותחת זאת משתמש הכתוב בשם 'חורב'.³⁹

בספר דברים הכתוב נוקט שם מיוחד ליום שבו הושמעו עשרת הדיברות לעם ישראל: "יום הקהל" (ט', י; י', ד; י"ח, טז) – יום שבו ביקש ה' להקהיל את עם ישראל (ד', י), ובו ביום דיבר ה' את עשרת הדברים אל כל הקהל (ה', יח). בחומש שמות אין שם מיוחד ליום זה, ואף הביטוי "קהל" אינו מופיע בפרקים של מעמד הר סיני. יום זה אינו יכול להיקרא בחומש שמות "יום הקהל", משום שהקהל לא היה שותף לשמיעת עשרת הדיברות.⁴⁰

הסיפור על הקשר האישי בין ה' לבין האדם בגן עדן, מצרפים לשם אלוהים את שם הויה. ראה: מ' ברויאר, **פרקי בראשית א**, אלון שבות תשנ"ט, פרק שני.
36. ראה לעיל, הערה 22.

37. שמות י"ט, יא, יח, כ, כג; כ"ד, טז; ל"א, יח; ל"ד, ב, ד, כט, לב.

38. השם "סיני" (לא "הר סיני") מופיע בספר דברים פעם אחת בלבד, בפרשת וזאת הברכה (ל"ג, ב).

39. דברים א', ב, ו, יט; ד', י, טו; ה', ב; ט', ח; י"ח, טז; כ"ח, סט. השם "חורב" מופיע כשם משני שלוש פעמים אף בחומש שמות (ג', א; י"ז, ו; ל"ג, ו), אולם בתיאור המרכזי של מעמד עשרת הדיברות בפרקים י"ט-כ' מופיע רק השם "הר סיני".

40. ניתן לראות, שאף בשימוש בפעלים שונים נבדלים התיאורים השונים זה מזה: עשרים ותשע פעמים משתמש ספר דברים בפועל 'שמד', ומתוכם חמש פעמים ביחס לעם ישראל ואהרון בפרשת העגל בפרק ט', אך בספר שמות פועל זה אינו מופיע כלל. ארבע פעמים משתמש הכתוב בפועל 'קצף' ושלוש פעמים בפועל 'מרה' בפרשת העגל בדברים, ואף לא פעם אחת בפרשת העגל בשמות. שבעים ושמנה פעמים משתמש ספר דברים בפועל 'ירש', ומתוכם שמונה עשרה פעמים בפרקים ד', ה', ו-ט' העוסקים במעמד עשרת הדיברות ובחטא העגל, אך בספר שמות כולו מופיע פועל זה פעמיים בלבד. בחטא העגל בדברים נאמר שמה התנפל לפני ה' שלוש פעמים והתפלל פעמיים, ובסיפור בשמות פעלים אלה לא מופיעים. ספר שמות, לעומת זאת, משתמש בפועל 'כלה' ארבע פעמים ביחס לעם ישראל בפרשת חטא העגל בפרקים ל"ב-ל"ג, ואילו בפרשת העגל בדברים פועל זה אינו מופיע כלל. ביטוי ייחודי כללי נוסף בספר דברים הוא הפועל 'אהב'. ספר דברים מעלה על נס את הקשר האינטימי הישיר שבין ה' לבין עם ישראל, ולכן פועל זה מופיע בדברים שבע עשרה פעמים בביטוי קשר זה: שתים עשרה פעמים ביחס של אהבת ישראל את ה', וחמש פעמים באהבת ה' את ישראל. בספר שמות בולט יותר הריחוק בין האלוהים לבין בריותיו, ולכן אהבת ה' מופיעה בו פעם אחת בלבד – בעשרת הדיברות: "ועשה חסד לאלפים לאֲבֵי ולשמרי מִצְוֹתַי" (כ', ה).

השבת – זיכרון למעשה בראשית או זכר ליציאת מצרים?

לאור ראיית שני הכתובים המתארים כביכול שני מעמדים שונים, המתרחשים במקומות בעלי שם שונה מתוך מגמות שונות של עצם ההתגלות, יובן אף ההבדל ביניהם ביחס לטעמה של מצוות השבת: התיאור בשמות, המבטא את עליונותו של האלוהים וריחוקו מבריותיו, מנמק את מצוות השבת בזכירת מעשה בראשית, שהוא הביטוי המובהק לעצמתו ואינסופיותו של האל קונה שמים וארץ. ואילו התיאור בדברים מעלה על נס דווקא את הקשר הישיר בין ה' לבין קהל עדתו, ולכן השבת מוטעמת בזכירת יציאת מצרים, שהיא יסוד היסודות של הקשר והזיקה שבין ה' לבין עם ישראל.⁴¹

חטא העגל

אף ביחס לחטא העגל נבדל התיאור בדברים מן התיאור בשמות בתפיסת מהות החטא, בטיפול בו ובהשלכותיו.⁴² עיון בכתובים מלמדנו שתיאור חטא העגל בכל ספר מתאים לבחינת מעמד עשרת הדיברות שבאותו ספר. להבחנה זו נקדיש את העיון הבא:

תפיסת חטא העגל על פי ספר שמות

הטענה שהניעה את העם לבקש לעשות להם את העגל נתפרשה בבקשת העם מאהרון: "וירא העם כי ב'שש משה לרדת מן ההר ויקה'ל העם על אהרן ויאמרו אליו קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו" (ל"ב, א). היעדרותו של משה, שהעלם ממצרים, היא זו שגרמה לבקשת העגל. נראה מכך שחטא העם אינו מתחיל בעגל עצמו אלא בראיית משה כמי שהעלה את העם ממצרים. העם העלה את משה לדרגת אל או לכל הפחות ראה בו שותף לה' בהעלאת העם ממצרים, ולכן גם סביב העגל שייצג את משה קרא העם את הקריאה: "אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" (ל"ב, ד). כשה' גילה למשה את דבר החטא לא הסתפק בתיאור עשיית העגל והשתחוות אליו – פעולות שמהוות עבירה על הדיבר השני של איסור עשיית פסל, עבודתו והשתחוות אליו, אלא ה' הוסיף והדגיש את קריאת העם: "סרו מהר מן הדרך אשר צויתם עשו להם

41. להרחבת ההשוואה בין מצוות השבת בעשרת הדיברות בדברים לבין מקבילתה בשמות ראה מאמרי (לעיל, הערה 30), עמ' 55-63.

42. על ההבדל בין תיאור חטא העגל בשמות לבין התיאור בדברים ראה: א' חדד, 'חטא העגל', מגדים כא, תשנ"ד, עמ' 29-36. חלק מן הדברים כאן תואמים את דבריו. במאמר זה ניסיתי לראות את הדברים במבט כולל יותר, הן על רקע ההבחנה בין שמות לדברים גם ביחס לתיאור מעמד עשרת הדיברות עצמו, הן בהסבר כוללני יותר של כל פרשת העגל בדברים.

עגל מסכה וישתחוו לו ויזבחו לו ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלונך מארץ מצרים" (ל"ב, ח). קריאה זו של העם מהווה הפרה אף של הדיבר הראשון: "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" (כ', ב). בעקבות ייחוס יציאת מצרים אל משה על ידי העם אומר אף ה' למשה בכעסו על החטא: "וידבר ה' אל משה לך רד כי שחת עמך אשר העלית מארץ מצרים" (ל"ב, ז). משה, לעומת זאת, מתנער בתפילתו לה' מן התואר החדש שנצמד אליו, ואומר לה': "למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה" (ל"ב, יא). משה כביכול מתווכח עם ה', וטוען שאמנם העם חטא בכך שעשה פסל והשתחוה לו, אולם אין לראות באמירה של העם בקשר ליציאת מצרים אמירה מכוונת שבאה לשלול את ייחוס פעולת יציאת מצרים מה', אלא העם רק הדגיש את תפקידו של משה כשליח, וכשם שהעם באמרו על העגל: "אלה אלהיך ישראל אשר העלונך מארץ מצרים" לא התכוון לפשוטם של דברים, שהעגל שנעשה זה עתה הוציאם ממצרים, כך גם באמירה "כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים" לא התכוון העם לייחס למשה בלעדיות על יציאת מצרים, אלא רק העצים את מעמדו של משה כשליח ה'. אם כך, למרות שעם ישראל עבר בבירור על הדיבר השני של עשיית פסל, הרי שלא רמס ברגל גסה את הדיבר הראשון.

תפיסה זו של חטא העגל מתאימה לתיאור בשמות משום שעל פי תיאור זה יש פער גדול בין דרגתו של משה, שאליו נגלה ה' בעב הענן ומשמיע לו את עשרת הדיברות, לבין העם, שאינו שומע את דבר ה' ישירות. פער זה יצר תלות מוחלטת של העם במשה, ומכאן השבר הגדול שאחז בעם כשראה שמה בושש לחזור. הפער הגדול בין דרגתו של משה לבין דרגת העם בספר שמות בא לידי ביטוי באופן נוסף: לאחר שמה יורד אל העם עם הלוחות השניים הכתוב אומר כי קרן עור פניו, ואהרון ובני ישראל יראו לגשת אליו, עד כי משה הוצרך לשים על פניו מסווה (ל"ד, כט-לה). בדברים, כאמור, כל העם שמע יחד עם משה את עשרת הדיברות ישירות בקול ה', ולכן הכתוב בדברים כלל אינו מספר על קרינת עור פני משה, המבטאת את הבדלתו של משה מן העם.

חטא העגל והשפעתו על המשכן על פי ספר שמות

לעיל (עמ' 65-68) ראינו שמטרת מעמד הר סיני בספר שמות היא יצירת קשר בין הקב"ה לבין עם ישראל באמצעות המשכן. חטא העגל פוגע כמובן בקשר זה ומבטל את קיומו. רק לאחר הענשת העם ותפילות משה מתחדש קשר זה והמשכן נבנה. ניתן לראות עניין זה בתפילותיו של משה בעקבות חטא העגל: תפילתו הראשונה של משה מתקיימת עוד בהיותו בהר עם לוחות העדות, והיא נועדה למנוע את השמדתו של עם ישראל, והקב"ה נענה לבקשת משה (שמות ל"ב, יא-יד). לאחר הענשת העם מבקש הקב"ה שלא לעלות בקרבו של עם ישראל אלא להנהיג אותם באמצעות

מלאך (ל"ב, לד; ל"ג, ב-ג). משה מנהל דו־שיח עם ה' ומבקש לבטל את גזרת הנהגת המלאך: "ויאמר אליו אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה. ובמה יִדַע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלוא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה" (ל"ג, טו-טז) – מרכז תפילותיו של משה לאחר ביטול עונש ההשמדה של עם ישראל הוא אפוא בחידוש הקשר הישיר של הקב"ה עם ישראל. בספר דברים, כאמור לעיל, הקשר של הקב"ה לעם ישראל באמצעות המשכן כלל לא נזכר, ולכן אף בחטא העגל נזכר נוסח תפילתו של משה למניעת השחתת עם ישראל (דברים ט', כה-כט), אולם לא נזכרת כל תפילה אחרת ביחס לחידוש הקשר בין הקב"ה לבין עם ישראל.

תפיסת חטא העגל על פי ספר דברים

הפרשה בדברים הדנה בחטא העגל היא בפרק ט', א - י', יא. מטרתה של פרשה זו היא להראות שירות הארץ לא באה לישראל בזכות צדקתם אלא מכוח ההבטחה לאבות. לפיכך יש לקבוע את תחומיה של פרשה זו החל בפסוקים א-ו בפרק ט', שמציגים טענה זו, וכלה בפסוק יא בפרק י' המסיים במאי דפתח – בקריאה לנסוע אל הארץ שהובטחה לאבות. עיון בפרשה זו בספר דברים מעלה מספר קשיים פנימיים מלבד חוסר ההתאמה לנאמר בתיאור בשמות.⁴³

א. מפשט הכתובים בספר דברים נראה שמהם התפלל תפילה אחת בלבד, אולם תפילה זו אינה מתוארת ברצף, אלא מפוצלת באופן מתמיה לשלושה חלקים:

1. ט', יח-כ: תיאור משך התפילה בהר ללא אוכל ושתיה ומטרתה – החשש מכך שה' ישמיד את העם, תגובת ה' לתפילה זו, והתפילה למען אהרון.
2. ט', כה-כט: תיאור משך התפילה בהר ללא אוכל ושתיה, ותיאור נוסח התפילה. תפילה זו היא אותה תפילה שנוזרה קודם כפי שמפורש בפסוק כה: "ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלת...".⁴⁴

3. י', י: תיאור משך השהייה בהר ותגובת ה' למשה: "ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים ארבעים יום וארבעים לילה...". מלשון הפסוק נראה שהוא כופל

43. ר' יצחק עראמה בפירושו עקידת יצחק לפרשת עקב בשער התשעים ואחד (לעיל, הערה 11, דף לד ע"א), מעלה את הקשיים הפנימיים באמרו: "כשנתבונן בכוונתו בפרשה הזאת אשר היא באמת קשת הביאור לפי מה שבאו דבריה לכאורה מבולבלין ובלתי שומרים סדר מציאותם, גם בזכור עניינים שאינן נראין מעניינים" עיין שם. אי־ההתאמות בין התיאור בשמות לבין התיאור בדברים יתבארו בהמשך.

44. סגנון דבריו של רשב"ם בפירושו לפסוקים אלה מלמד עד כמה ראה בכפילות זו קושי גדול: "מי האיש החכם יתן לב ויבן למה הוצרך לכפול כאן נפילת ארבעים יום, וכי דרך המקרא לחזור ולכפול דבר...".

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

- את הנאמר בפרק ט', יח: "ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה..."⁴⁵, ולפיכך גם פסוק זה עוסק בתפילה הראשונה שנזכרה קודם לכן.
- ב. בין התיאורים השונים של תפילת משה משובצים תיאורים של אירועים אחרים, שלא קשורים לכאורה לחטא העגל:
1. חטאי תבערה, מסה וקברות התאוה (ט', כב).
 2. חטא המרגלים (ט', כג).
 3. נסיעת בני ישראל מבארות בני יעקן ומיתת אהרון (י', ו) – אירוע שקרה בשנה הארבעים, על פי המתואר בחומש במדבר (ל"ג, לח).
 4. נסיעת בני ישראל ליטבתה (י', ז).
 5. הבדלת שבט לוי לנשיאת ארון ה' לשרתו ולברך בשמו (י', ח-ט).
- ג. האירועים השונים הנזכרים בפרשה זו אינם מופיעים לפי סדר האירועים, שהרי הבדלת שבט לוי קדמה לאירועים האחרים.
- נראה שהבנת מבנה פרשת חטא העגל בספר דברים יסייע בפתרון השאלות שהעלינו. ניתן לראות שהפרשה כולה בנויה במבנה של תקבולת כיאסטית:

45. כפירוש ראב"ע בפרק י', א: "כי פירוש אנכי עמדתי בהר כימים הראשונים (י', ז) הוא שנוי".

- א. פרק ט' (א) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֵתָּה עֵבֶר הַיּוֹם אֵת הִירְדָן לְבַא לְרִשְׁתָּ גּוֹיִם גְּדֻלִים וְעֲצָמִים מִמֶּנּוּ... (ד) אֵל תֹּאמַר בְּלִבְבְּךָ בְּהִדְף ה' אֱלֹהֶיךָ אִתְּם מִלְּפָנֶיךָ לֵאמֹר בְּצַדִּיקְתִּי הִבִּיאֵנִי ה' לְרִשְׁתָּ אֵת הָאָרֶץ הַזֹּאת וּבְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה ה' מוֹרִישָׁם מִפָּנֶיךָ. (ה) לֹא בְצַדִּיקְתְּךָ וּבִישׁוֹר לִבְבְּךָ אֵתָּה בֹא לְרִשְׁתָּ אֵת אֲרָצָם כִּי בְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה ה' אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישָׁם מִפָּנֶיךָ וּלְמַעַן הַקִּים אֵת הַדְּבָר אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב.
- ב. (ו) וַיִּדְעַתְּ כִּי לֹא בְצַדִּיקְתְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ אֵת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ כִּי עִם קִשָּׁה עָרַף אֶתָּה.
- ג. (ז) זָכַר אֵל תִּשְׁכַּח אֵת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמִּדְבָּר לְמַן הַיּוֹם אֲשֶׁר יָצֵאתָ מֵאֲרָץ מִצְרַיִם עַד בְּאַכְסָם עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמְרִים הַיְיִתִּים עִם ה'.
- ד. (ח) וּבַחֲרָב הִקְצַפְתָּם אֵת ה' וַיִּתְאַנֶּף ה' בְּכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם.
- ה. (ט) בְּעֲלַתִּי הִקְרָה לְקַחַת לִוְחֹת הָאֲבָנִים לִוְחֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת ה' עִמָּכֶם וְאָשַׁב בְּהָר אֲרָבָעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לַחֵם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי.
- ו. (י) וַיִּתֶּן ה' אֵלַי אֵת שְׁנֵי לִוְחֹת הָאֲבָנִים כְּתוּבִים בְּאֲצַבַּע אֱלֹהִים וְעָלִיהֶם כָּכָל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בְּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקֶּהֱל.
- ז. (יא) וַיְהִי מִקֵּץ אֲרָבָעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה נָתַן ה' אֵלַי אֵת שְׁנֵי לִוְחֹת הָאֲבָנִים לִוְחֹת הַבְּרִית. (יב) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קוּם רֵד מִהָר מִזֶּה כִּי שַׁחַת עִמָּךְ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם סֵרוּ מִהָר מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתָם עֲשׂוּ לָהֶם מִסְכָּה. (יג) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי לֵאמֹר רְאִיתִי אֵת הָעַם הַזֶּה וְהִנֵּה עִם קִשָּׁה עָרַף הוּא. (יד) הֲרַף מִמֶּנִּי וְאַשְׁמִידֵם וְאַמְחָה אֵת שְׁמֵם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם וְאַעֲשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי עֲצוּם וְרַב מִמֶּנּוּ.
- ז. (טו) וְאַפְּן וְאַרְדּוֹ מִן הַהָר וְהָהָר בְּעַר בְּאֵשׁ וּשְׁנֵי לִוְחֹת הַבְּרִית עַל שְׁתֵּי יָדַי.
- ח. (טז) וְאַרְאֵה וְהִנֵּה חֲטָאתֶם לָה' אֱלֹהֵיכֶם עֲשִׂיתֶם לָכֶם עֲגָל מִסְכָּה... (יז) וְאַתְּפֹשׁ בְּשְׁנֵי הַלְּחָת וְאַשְׁלַכְם מֵעַל שְׁתֵּי יָדַי וְאַשְׁבְּרֵם לְעֵינֵיכֶם. (יח) וְאַתְּנַפֵּל לְפָנָי ה' כְּרֹאשׁוֹנָה אֲרָבָעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לַחֵם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי עַל כָּל חֲטָאתְכֶם אֲשֶׁר חֲטָאתֶם לַעֲשׂוֹת הַרְעָה בְּעֵינַי ה' לְהַכְעִיסוֹ.
- ט. (יט) כִּי יִגְרַתִּי מִפָּנֵי הָאֵף וְהַחֲמָה אֲשֶׁר קִצַּף ה' עֲלֵיכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם בַּפְּעַם הַהוּא. (כ) וּבְאַהֲרֹן הַתְּאַנֶּף ה' מֵאֵד לְהַשְׁמִידוֹ וְאַתְּפֹלֵל גַּם בְּעַד אַהֲרֹן בְּעַת הַהוּא. (כא) וְאַתָּה חֲטָאתְכֶם אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם אֵת הָעֲגָל לְקַחְתִּי וְאַשְׁרַף אֹתוֹ בְּאֵשׁ וְאַכַּת אֹתוֹ טָחוֹן הֵיטֵב עַד אֲשֶׁר דַּק לְעַפֵּר וְאַשְׁלַךְ אֵת עַפְרוֹ אֵל הַנַּחַל הִירְדָּ מִן הָהָר.
- י. (כב) וַתִּבְתְּעֶרְהָ וּבְמַסָּה וּבְקִבְרֹת הַתְּאַנּוּהָ מִקְצָפִים הַיְיִתִּים אֵת ה'.
- יא. (כג) וּבִשְׁלַח ה' אֶתְכֶם מִקְדָּשׁ בְּרַנֵּעַ לֵאמֹר עֲלוּ וְרִשׁוּ אֵת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם וַתִּמְרוּ אֵת פִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם וְלֹא הִאֲמַנְתֶּם לוֹ וְלֹא שָׁמַעְתֶּם בְּקִלּוֹ. (כד) מִמְרִים הַיְיִתִּים עִם ה' מִיּוֹם דַּעַתִּי אֶתְכֶם.
- יב. (כה) וְאַתְּנַפֵּל לְפָנָי ה' אֵת אֲרָבָעִים הַיּוֹם וְאַתָּה אֲרָבָעִים הַלַּיְלָה אֲשֶׁר הַתְּנַפְּלִיתִי כִּי אָמַר ה' לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם. (כו) וְאַתְּפֹלֵל אֵל ה' וְאָמַר אֲדֹנָי ה' אֵל תִּשְׁחַח עִמָּךְ וְנַחֲלֶתְךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ בְּגִדְלֶךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה. (כז) זָכַר לְעַבְדֶּיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב אֵל תִּפְּן אֵל קִשֵׁי הָעַם הַזֶּה וְאַל רִשְׁעוּ וְאַל חֲטָאתוּ. (כח) פֶּן יֹאמְרוּ הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָנוּ מִמִּצְרַיִם מִבְּלֵי יָכַלְתָּ ה' לְהַבִּיאָם אֵל הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּבַּר לָהֶם וּמִשְׁנֵאָתוֹ אוֹתָם הוֹצִיאָם לְהַמְתֵּם בַּמִּדְבָּר. (כט) וְהֵם עִמָּךְ וְנַחֲלֶתְךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ בְּכַחַךְ הַגְּדָל וּבְזִרְעֶךָ הַנְּטוּיָה.
- יג. פרק י' (י) וְאַנְכִי עִמְדַתִּי בְּהָר כְּנִימִים הַרְאֵשׁוּנִים אֲרָבָעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם בַּפְּעַם הַהוּא לֹא אָבָה ה' הַשְׁחִיתֶךָ. (יא) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קוּם לֶךְ לְמַסַּע לְפָנָי הָעַם וַיְבִאוּ וַיִּרְשׁוּ אֵת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָם לְתַת לָהֶם.

מטרתה של פרשה זו כאמור, היא שלילת הטענה שצדקתו של עם ישראל היא זו שהביאה לירושת הארץ. טענה זו נשללת מתוך התנהגותו וקשי עורפו של עם ישראל בהיותו במדבר. קשיות העורף של עם ישראל עומדת במרכז הפרשה, ולכן היא נזכרת בשלושה מוקדים: בתחילת הפרשה (שלב ב), באמצעה (שלב ח) ובסופה (שלב ב).

עיון בספרי שמות ובמדבר יכול להוכיח את אופיו הקשה של עם ישראל מאירועים רבים שאירעו במדבר, אולם פרשה זו בספר דברים בוחרת להציב את חטא העגל כחטא המרכזי של תקופת המדבר. התיאור המציג את עם ישראל כממרה את דבר ה' ומקציף אותו עוסק ברובו בחטא העגל, ובמרכז המבנה ניצבת אמירת ה' למשה בעת נתנת הלוחות, שעם ישראל הוא עם קשה עורף, שעשה לו עגל מסכה. החטאים האחרים משובצים בקצרה בין השלבים השונים של חטא העגל ונספחים אליו. הקצפת בני ישראל את ה' בתבערה, במסה וקברות התאוה (שלב ד) מקבילה ומתקשרת להקצפת בני ישראל בחורב (שלב ד).

מדוע דווקא חטא העגל נתפס כחטא המרכזי של דור המדבר ואילו שאר החטאים רק נספחים אליו? ברור מאליהו שזהו חטא חמור, והראיה היא שלולי משה בחירו עמד בפרץ היה הקב"ה משחית את עם ישראל בחמתו, אולם גם בחטא המרגלים רצה ה' לכלות את עם ישראל, ואף בפרשת קורח הצילה תפילתו של משה את העדה מכיליון. ואף על פי כן, פרשה זו, שמטרתה להבליט את קשיות העורף של עם ישראל, לא מזכירה כלל את חטא קורח ועדתו, ולחטא המרגלים מוקדש פסוק אחד בלבד.

ברור שעל פי התיאור בדברים חטא העגל שונה מזה המתואר בשמות: היעדרותו של משה לא נזכרת בתיאור בדברים כגורם המניע לחטא, שהרי על פי בחינת ספר דברים חשיבות תפקידו של משה היא משנית, שהרי עם ישראל שמע את עשרת הדיברות בעצמו ללא תיווכו של משה. בתיאור חטא העגל על ידי ה' נאמר: "ויאמר ה' אלי קום רד מהר מזה כי שחת עמך אשר הוצאת ממצרים סרו מהר מן הדרך אשר צויתם עשו להם מסכה" (דברים ט', יב). לא נזכרת אפוא קריאה כלשהי של העם ביחס לעגל, וממילא לא מייחסים לעגל את יציאת מצרים, בניגוד לתיאור בספר שמות.

נראה שחטא העגל נתפס כאבי אבות חטאי המדבר בהיותו קשור למעמד עשרת הדיברות, שספר דברים מייחס לו חשיבות יתרה. מעמד נשגב זה מכונן את הקרבה והדבקות של עם ישראל בה', ואת ייחודיותו של עם ישראל ביחס לשאר העמים. ייחודיותו וחשיבותו של מעמד עשרת הדיברות עולה ביתר שאת ועוז בדברים ד': "ושמרתם ועשיתם כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" (דברים ד', ו) – שמירת המצוות והחוקים מבטאת את חכמתו ובינתו של עם ישראל בפני העמים. אולם החכמה והבינה של הגוי הגדול הזה אינה רק דעתנות ושכלתנות, שהרי התורה

ממשיכה ומפרטת את גדלות עם ישראל בעיני העמים: "כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרבים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו" (שם, ז) – עצמתו של הגוי הגדול מתבטאת בקרבתו לה' בכל עת שבה יקרא אל ה'. קרבה זו באה אל שיאה במעמד עשרת הדיברות: "ותקרבו ותעמדון תחת ההר וההר בער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל" (שם, יא) – הקרבה היא אפוא הדדית: אלוהים קרוב לעם ישראל, ועם ישראל אף העז להתקרב אל הר חורב הבוער באש השכינה. אי לכך, מיד אחרי תיאור חכמת עם ישראל ובינתו בקרבתו לה', קבעה התורה אזהרה חמורה שלא לשכוח את מעמד עשרת הדיברות:

רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבניך ולבני בניך. יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחרב באמר ה' אלי הקהל לי את העם ואשמעם את דברי אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה ואת בנייהם ילמדון (שם, ט-י).

מכאן ואילך מתארת התורה את גדלות מעמד עשרת הדיברות, שבו שמע עם ישראל בעצמו את עשרת הדיברות, כפי שנתבאר לעיל.

מילה מנחה בפרק זה היא "ראה" (שם, ה, ט, יב, טו, יט, לה, לו): התורה מזהירה שלא לשכוח את מה שעם ישראל ראה במעמד עשרת הדיברות (שם, ט), אולם היא מדגישה שבעצם במעמד זה לא ניתן היה לראות כל תמונה (שם, יב, טו), ועיניהם ראו רק את האש הגדולה (שם, לו). הראייה הנובעת ממעמד זה אינה במובן של הסתכלות העין, אלא במובן של הבנה רוחנית שעל עם ישראל לשמור את החוקים והמשפטים בארץ שניתנה לו (שם, ה), ועליו להסיק את המסקנה הכללית והבלתי נמנעת הנובעת מתוך מעמד עשרת הדיברות: "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו" (שם, לה). ראיית העין, אם כן, אינה מופיעה כלל ביחס לקב"ה.

לעיל (עמ' 53-57) ראינו, שבפרק ד' בדברים יש מילים מנחות נוספות: "שמע" ו"קול", המבליטות שעם ישראל שמע ישירות את קול ה' באמרו את עשרת הדיברות. לאור ההבחנה הבולטת בין אי־ראיית ה' לבין שמיעת קולו מזהירה התורה חזור והזהר בפרק זה מפני עשיית כל פסל ותמונה (דברים ד', טו-יט, כג-כח). חטא זה נתפס כחמור ביותר, והעונש עליו הוא החמור מכול – איבוד הזכות על הארץ, יציאה לגלות והשתעבדות לגויים (שם, כה-כח). ביחס להשתעבדות לגויים כותבת התורה: "ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם עץ ואבן אשר לא יראון ולא ישמעון" (שם, כח), ובכך יש עונש של מידה כנגד מידה: מי שנכשל בהבנת מעמד עשרת הדיברות: "קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול" (שם, יב), ובלבל בין שמיעת ה' לראייתו, עלול להשתעבד לאלילים נטולי יכולת ראייה ושמיעה. "השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי" (שם, לג) – עם ישראל מוצג בהדגשה יתרה כעם היחיד מבין העמים שזכה לייחודיות זו, ולפיכך ניתן לצפות ממנו לקלוט את מלוא משמעותה של שמיעה זו. קשיות עורפו

של עם ישראל שבאה לידי ביטוי בחטא העגל, אינה בגלל ראשוניותו לחטאים לאחר מעמד עשרת הדיברות, אלא בגלל עזות הפנים שנלווית אליו: בתיאור מבנה פרשת חטא העגל בדברים ניתן לראות שבשני שלבים הסמוכים למרכז המבנה והמקבילים זה לזה (שלב ז ושלב ז1) מדגיש הכתוב שכשמושה מחזיק בלוחות (בתום ארבעים יום וארבעים לילה) ההר עדיין בוער באש; הווה אומר המעמד עדיין לא תם, ואש השכינה בוערת במלוא עוזה. ובעוד אש השכינה בוערת לנגד עיניו, חיפש לו עם ישראל דרך פיזית לראיית האלוהים – הרי זו כלה המזנה ממש תחת חופתה. בכך מבעט עם ישראל בכל תוקפו ועצמתו של מעמד הברית, ויוצר סיאוב וריחוק בין הקב"ה לבין עמו קשה העורף. מי שמסוגל לעשות פסל בעוד אש השכינה בוערת לעיניו יהיה עלול לחטוא בכל חטא שבעולם, ולפיכך שורשו של כל חטא שייעשה אחר כך נעוץ בפגם היסודי של חטא העגל.⁴⁶

ראיית חטא העגל כשורש החטאים במדבר באה לידי ביטוי במבנה כיאסטי נוסף במסגרת תיאור חטא העגל ותוצאותיו – תיאור הכורך את חטא העגל עם אירועים אחרים מתקופת המדבר:

- א. פרק ט' (כב) וּבַתְּבַעְרָה וּבְמִסָּה וּבְקִבְרַת הַתְּאֵנָה מִקְצָפִים הָיִיתָם אֶת ה'. (כג) וּבְשִׁלַּח ה' אֶתְכֶם מִקְדָּשׁ בְּרַנֵּעַ לֵאמֹר עֲלוּ וּרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם וַתִּמְרוּ אֶת פִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם וְלֹא הֶאֱמַנְתֶּם לוֹ וְלֹא שָׁמַעְתֶּם בְּקִלּוֹ...
- ב. (כה) וְאֶתְנַפֵּל לִפְנֵי ה' אֶת אַרְבַּעִים הַיּוֹם וְאֶת אַרְבַּעִים הַלַּיְלָה אֲשֶׁר הִתְנַפַּלְתִּי כִּי אָמַר ה' לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם...
- ג. פרק י' (א) בָּעֵת הַהוּא אָמַר ה' אֵלַי פֶּסֶל לָךְ שָׁנִי לוֹחַת אֲבָנִים כְּרָאשֵׁינִים וְעֵלָה אֵלַי הִהְרָה וְעָשִׂיתָ לָךְ אַרְזוֹן עַץ... (ה) וְאָפֹן וְאָרַד מִן הָהָר וְאָשֵׁם אֶת הַלְּחֹת בְּאַרְזוֹן אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וַיְהִי שֵׁם כְּאֲשֶׁר צִוִּיתִי ה'.
- ד. (ו) וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נִסְעוּ מִבְּאֵרֹת בְּנֵי יַעֲקֹב מוֹסְרָה שֵׁם מֵת אֶהְרֹן וַיִּקְבְּר שָׁם וַיִּכְהֹן אֶלְעָזָר בְּנוֹ תַחְתָּיו.
- 17. (ז) מִשָּׁם נִסְעוּ הַגְּדָגְדָה וּמִן הַגְּדָגְדָה יֻטְבְּתָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מִים.
- 18. (ח) בָּעֵת הַהוּא הִבְדִּיל ה' אֶת שִׁבְט הַלְוִי לְשֵׂאת אֶת אַרְזוֹן בְּרִית ה' לְעַמְד לִפְנֵי ה' לְשָׂרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בְּשֵׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה. (ט) עַל כֵּן לֹא הָיָה לְלוֹי חֵלֶק וְנַחֲלָה עִם אַחֵיו ה' הוּא נַחֲלָתוֹ כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵינוּ לֹא.
- 19. (י) וְאֲנֹכִי עֹמְדָתִי בְּהָר כְּיָמִים הָרִאשֹׁנִים אַרְבַּעִים יוֹם וְאַרְבַּעִים לַיְלָה וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם בַּפֶּעַם הַהוּא לֹא אָבָה ה' הַשְׁחִיתֶךָ.
- 20. (יא) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קוּם לָךְ לְמַסַּע לִפְנֵי הָעָם וַיָּבֹאוּ וַיִּרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָם לְתַת לָהֶם.

46. ראה מאמרי (לעיל, הערה 30) עמ' 65-71, ושם עולה שבספר יחזקאל ישנה תפיסה אחרת, הרואה את חטאי אי־שמירת השבת ועבודה זרה כשורשי החטאים במדבר.

מבנה זה מצביע על כך שהקריאה לעלות ולרשת את הארץ בקדש ברנע, הגוררת אחריה את חטא המרגלים, מקבילה לקריאה נוספת של ה' לרשת את הארץ – קריאה הנקשרת לתפילת משה על חטא העגל, ולהיענות ה' לבקשת משה שלא להשחית את העם. הקבלה זו נובעת מתוך התפיסה שהעלינו, ששורשם של חטאי המדבר, ובהם גם חטא המרגלים, נעוץ בליקוי של חטא העגל.

נתינת הלוחות השניים בארון מקבילה ואף פותחת באותה לשון שבה פותחת בחירת שבט לוי, שתפקידו הראשון הוא לשאת את הארון שבו ניתנו הלוחות. להלן תתבאר משמעות תפקידם של הלוויים בנושאי הארון מתוך זיקה לחטא העגל. המסע של בני ישראל למקום מיתתו של אהרון, שאירעה בשנה הארבעים ליציאת מצרים, מקביל למסע של בני ישראל ליטבתה – "ארץ נחלי מים". ביטוי זה, המתאר את יטבתה, מופיע פעמיים בכל התורה. נראה שהופעתו כאן רומזת להופעתו האחרת, גם היא בספר דברים: "כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינת ותהמת יצאים בבקעה ובהר" (דברים ח', ז). נראה שבכך הכתוב רוצה לרמוז שיטבתה מבשרת את סוף המסע במדבר ואת ההגעה לפאתי הארץ הטובה, משופעת נחלי המים.

מיתתו של אהרון, מעצם אזכורה כאן, נקשרת לחטא העגל, שהרי לעיל נאמר "ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההוא" (שם ט', כ). תפילת משה הועילה לכך שאהרון לא יושמד, אולם היא לא פטרה כליל את אהרון מעונש, ולכן הכתוב מדגיש שאהרון מת עוד בטרם הגיע עם ישראל אל ארץ נחלי מים. מיתת אהרון במדבר ומניעת כניסתו לארץ על פי ספר דברים אינה נכרכת בחטא מי מריבה כמתואר בפרק כ' בספר במדבר, אלא בחטא העגל.⁴⁷

חטא העגל והשפעתו על ירושת הארץ על פי ספר דברים

לעיל בעמ' 65-68 ראינו, שמטרת מעמד יום הקהל בחורב אינה בניית הקשר של ה' עם ישראל באמצעות המשכן, כמתואר בשמות, אלא נתינת המצוות לעם ישראל כדי שבקיומן יהיה העם ראוי לרשת את הארץ ולשבת בה. על פי תפיסה זו הקלקול של חטא העגל שמט את בסיס ישיבתו של העם בארץ. אי-כניסת דור המדבר לארץ לא הייתה רק על שום שבני ישראל לא רצו להיכנס לארץ, כפי שמתואר בחטא המרגלים, אלא על שום שלא יכלו להיכנס לארץ בשל חוסר בשלות פנימית ואי-יכולתם לעמוד בקיום מצוות ה', שהוא התנאי הבסיסי לירושת הארץ. עניין זה של

47. כדברי אברבנאל בפירושו לפרשת חטא העגל בדברים בהתירו את הספק התשיעי (פירוש לספר דברים, מהד' חורב, ירושלים תשנ"ט, עמ' 159): "והמאמר הזה מורה, שאהרון מת על אשר התעסק במעשה העגל, ולכן בא סיפורו במקום הזה בתוך סיפור העגל. ואמר 'ואתפלל גם בעד אהרון בעת ההיא', ר"ל הועילה תפילתי עליו בעת ההיא, אבל אח"כ ביום פקדו פקד עליו מיתתו על זה".

אי-כניסת העם לארץ ישראל בגלל חטא העגל יתבאר עוד בהמשך.

**שבירת הלוחות, תפילת משה והלוחות השניים –
עיתוים ומשמעותם על פי התיאורים בשמות ובדברים**

אף ביחס למעשה שבירת הלוחות ותיקון הלוחות השניים נבדל התיאור בדברים מן התיאור בשמות.

הבדל בולט בין התיאור בשמות לבין התיאור בדברים הוא ביחס לשאלה מה הייתה מטרת שהיית משה בהר במשך ארבעים יום וארבעים לילה, ובאיזה עיתוי אירעה שהייה זו: על פי שני התיאורים הייתה שהייה של ארבעים יום לקבלת הלוחות הראשונים (שמות כ"ד, יח ודברים ט', ט), ועל פי שניהם הייתה שהייה נוספת של ארבעים יום.

ההבדל בין התיאורים השונים הוא ביחס למטרת שהייה זו: על פי התיאור בשמות משה שהה עם ה' במשך ארבעים יום וארבעים לילה לצורך **קבלת הלוחות השניים** (ל"ד, כח). ואילו ביחס לתפילות שהתפלל משה לפני ה' שיסלח לעם על חטאו לא נזכרת קצבת זמן כלשהי. בספר דברים, לעומת זאת, התיאור שונה לחלוטין: משה שהה עם ה' במשך ארבעים יום וארבעים לילה לצורך **תפילתו לפני ה' שיסלח לעם** (ט', יח-כ, כה-ט). אולם לא נזכר משך הזמן שנצרך לקבלת הלוחות השניים (י', א-ה).

אף ביחס לעיתוי של תפילת משה נבדלים התיאורים:

על פי התיאור בשמות משה התפלל פעמיים: התפילה הראשונה התקיימה בסוף ארבעים היום הראשונים, עוד לפני שמשה ירד עם הלוחות הראשונים (ל"ב, יא-יג). מן הכתובים נראה שמשה התפלל תפילה קצרה, ומיד אחריה ירד ושבר את הלוחות. לאחר שבירת הלוחות והריגת החוטאים משה שוב עולה אל ה', ומבקש לכפר על חטאם (ל"ב, ל-לד), אולם לא נזכר משך שהייה בהר בתפילה זו.

על פי התיאור בדברים סדר האירועים אחר לגמרי: כשנודע למשה על חטאם של ישראל בהיותו בהר לפני ה' הוא כלל אינו מתפלל – ראשית הוא יורד אל העם ושובר את הלוחות (ט', טו-יז). רק אז הוא עולה ומתפלל במשך ארבעים יום וארבעים לילה (ט', יח-כ), ולאחר התפילה משה שרף וטחן את העגל (ט', כא).

בספר שמות מעשה העגל הוא אמנם עשיית מסכה ועברה על עשיית פסל, אולם, כאמור לעיל, הכתובים מדגישים את העובדה שהעגל בא למלא את חלל היעדרו של משה. עם חזרתו של משה למחנה התמוססה המטרה שלשמה נבנה העגל, וברור שלא קיים כל חשש שהלוחות עצמם ייפכו למעין עגל חדש בנוכחותו של משה. לפיכך כשאמר ה' למשה שהעם חטא לא מיהר משה לשבור את הלוחות, אלא מיד עמד בתפילה לפני ה' שיסלח לעם על חטאו. עם כל חומרת החטא, הרי שלפי בחינת ספר שמות, העם כלל לא שמע מפי ה' את עשרת הדברים, ושותפותו

במעמד זה הייתה מצומצמת, ולכן די היה בתפילה קצרה כדי לבטל את רצון ה' להשמיד את העם. רק לאחר מכן ירד משה אל העם, ושבר את הלוחות. שבירת הלוחות הייתה מעין פעולת מחאה של משה על כך שפגעו בשני הדיברות הראשונים שבלוחות, ועל כן לא ראוי העם בשלב זה להחזיק בעדות על כך שה' אמר שני דיברות אלו. לאחר סיום תהליך הסליחה, מתעורר הצורך לחדש את העדות, שכן לא ניתן לוותר על לוחות העדות, כי הם אלה שכאמור, מהווים עדות לכך שעשרת הדברים שמשה מסר לעם מקורם בדבר ה'. דווקא בגלל חשיבות העדות שהעם מחזיק בקרבן, רצה הקב"ה להזכיר באמצעותם את חטא העגל, בכך שהלוחות השניים יהיו שונים מן הראשונים. אי לכך בלוחות הראשונים הודגש שהם מעשה אלוהים ומכתב אלוהים (שמות ל"ב, טז), ואילו בלוחות השניים נאמר שהם מעשה משה ומכתב אלוהים (שמות ל"ד, א). חידוש העדות כרוך בכך שהתהליך לקבלת לוחות העדות השניים יהיה דומה לזה של קבלת הלוחות הראשונים, ולכן על פי הכתוב בשמות שהיית ארבעים היום והלילה הייתה לצורך קבלת הלוחות השניים.

בספר דברים מעשה העגל, כאמור לעיל, מהווה סתירה לא רק לתוכן של שתי מצוות מן הלוחות, אלא לעצם המעמד של שמיעת קול ה' ישירות על ידי העם. החיפוש של העם אחרי חפץ מוחשי הוא זה שמנפץ את תוקפו של מעמד שמיעת קול ה' מתוך האש. כשמשה שומע בהר מה' שהעם עשה לו עגל, הוא אינו יכול להתפלל לפני ה' על העם, כי הוא עצמו מחזיק בחפץ שעשוי להכשיל את העם בחטא דומה בעתיד. בו ברגע הלוחות עצמם הפכו מאמצעי לתיעוד הברית והקירוב של ישראל לה' למוקש ואבן נגף. לפיכך בטרם ייגש להתפלל משה יורד ומשבר בכוונה את הלוחות לעיני העם.

ניתן להוכיח מלשונות דומים וביטויים מקבילים בכתוב בספר דברים שיחסו של משה ללוחות דומה ליחסו לעגל עצמו – שניהם מהווים מכשול ביחס לעצם מעמד הברית: העגל כמכשול בפועל, והלוחות כמכשול עתידי:

העגל	הלוחות
וְאֵת חֲטָאתְכֶם אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם אֵת הָעֵגֶל לְקַחְתִּי	בְּעֲלֹתִי הִקְרָה לְקַחַת לוחות הָאֲבָנִים לוחות הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת ה' עִמָּכֶם (ט).
וְאֲשֶׁר־אֶתוּ בָּאֵשׁ	וַיִּתֵּן ה' אֵלַי אֵת שְׁנֵי לוחות הָאֲבָנִים... וְעֲלִיהֶם כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בְּהַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקֶּהֱל... (י).
	...וְאֶפֶן וְאָרַד מִן הַהָר וְהָהָר בְּעַר בָּאֵשׁ וּשְׁנֵי לַחַת הַבְּרִית עַל שְׁתֵּי יָדַי... (טו).
וְאָכַת אֶתוֹ טַחֹן הֵיטֵב עַד אֲשֶׁר דָּק לְעֶפֶר	וְאֶת־פֶּשׁ בְּשְׁנֵי הַלַּחַת וְאֲשַׁלְכֶם מֵעַל שְׁתֵּי יָדַי וְאֶשְׁבְּרֶם לְעֵינֵיכֶם (יז).
	וְאֶפֶן וְאָרַד מִן הַהָר וְהָהָר בְּעַר בָּאֵשׁ וּשְׁנֵי לַחַת הַבְּרִית עַל שְׁתֵּי יָדַי (טו).
(כא).	

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

<p>וְאֶתְנַפֵּל לְפָנָי ה' אֶת אַרְבָּעִים הַיּוֹם וְאֶת אַרְבָּעִים הַלַּיְלָה אֲשֶׁר הִתְנַפַּלְתִּי כִּי אָמַר ה' לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם. וְאֶתְפַּלֵּל אֶל ה' וְאָמַר... (כה-כו).</p>	<p>וְאֶתְנַפֵּל לְפָנָי ה' כְּרַאשֹׁנָה אַרְבָּעִים יוֹם וְאֶתְנַפֵּל לְפָנָי ה' לַחֵם לֹא אֶכְלְתִּי וּמִים לֹא שָׁתִיתִי עַל כָּל חַטָּאתְכֶם אֲשֶׁר חָטַאתֶם לְעֵשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ה' לְהַכְעִיסוֹ (יח).</p>
--	---

הן לאחר תיאור שבירת הלוחות הן לאחר תיאור טחינת העגל ושרפתו מתאר הכתוב את העובדה שמשה התפלל במשך ארבעים יום וארבעים לילה. ארבעים יום וארבעים לילה הוא הזמן שבו משה בהר לצורך קבלת הלוחות הראשונים, והוא גם משך הזמן שבו ראה העם את ההר בוער באש השכינה (דברים ט', טו). אי לכך כגודל משך הקלקול של הפגיעה בעצם התגלות ה' באש במשך ארבעים יום וארבעים לילה, צריך להיות משך התיקון, ואף תפילת משה לפני ה' מתמשכת ארבעים יום וארבעים לילה.

הכתוב עצמו אף מקביל ומשווה את תפילת משה לשהותו הראשונה בהר:

קבלת הלוחות הראשונים	תפילת משה
<p>בְּעֵלְתֵי הָהָרָה לְקַחַת לוחֹת הָאֲבָנִים... וְאָשַׁב בְּהָר אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לַחֵם לֹא אֶכְלְתִּי וּמִים לֹא שָׁתִיתִי (דברים ט', טו).</p>	<p>וְאֶתְנַפֵּל לְפָנָי ה' כְּרַאשֹׁנָה אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לַחֵם לֹא אֶכְלְתִּי וּמִים לֹא שָׁתִיתִי עַל כָּל חַטָּאתְכֶם... (דברים ט', יח).</p>

מפשט הכתובים בספר דברים, כאמור לעיל, נראה שמשה התפלל רק תפילה אחת, שהתמשכה ארבעים יום וארבעים לילה, אולם הכתוב כופל את תיאורה הן לאחר שבירת הלוחות הן לאחר טחינת העגל ושרפתו. מה משמעות כפילות זו? מתי אירעה התפילה בפועל? נראה שבפועל משה התפלל רק לאחר שרפת העגל, שהרי קיום העגל עצמו, שהיה מכשול בפועל, מצריך לעכב את התפילה עד השמדתו. מלבד זאת את נוסח התפילה מביא הכתוב רק לאחר השמדת העגל. אזכור תפילת משה שלא במקומה, לאחר שבירת הלוחות, בא ללמדנו, שהחשש שטמון בלוחות שקול כחשש שהתממש בפועל בעגל, ועל כל אחד מהם היה ראוי להתפלל בפני עצמו. גם לאחר תפילת משה לאחר השמדת העגל לא תמה פרשת העגל, שהרי עתה יש צורך בלוחות שניים, והחשש של חיפוש העם אחר ממשות שניתן לראותה יכול להתגשם גם ביחס ללוחות השניים. לפיכך גם לאחר תיאורה המלא של תפילת משה לאחר השמדת העגל, הכתוב משמיט את תגובת ה' לתפילה – כביכול עדיין לא הושלם התיקון.

על פי בחינת ספר דברים לוחות הברית הם בדרגה פחותה מאלה של ספר שמות, משום שאין הם העדות היחידה על כך שעשרת הדיברות נאמרו מפי ה' – שהרי כל העם שמע את קול ה', והלוחות רק משמרים לדורות את השותפות של כל העם במעמד הרם.

עתי לאחר חטא העגל והחשש שהלוחות ייפכו לנגף חדש, חל פחות נוסף במעמד. בהכנת הלוחות כבר לא נזכרת שהייה של ארבעים יום וארבעים לילה, כפי שהוזכר בשמות. והכתוב אף מצווה להטמין את הלוחות בארון עץ נטול חשיבות עצמית (י', א-ה). זאת בניגוד ללוחות העדות של ספר שמות שניתנו בארון עץ מצופה זהב.⁴⁸

הבדל נוסף בין תיאור הארון בשמות לבין תיאורו בדברים נוגע לכיסוי הארון: את ארון העדות של ספר שמות מכסה כפורת כרובי הזהב. עצם העובדה שיש לארון כיסוי מלמדת על האפשרות לפתוח את הכיסוי ולראות את הטמון בו. אפשרות ראיית הלוחות מתאימה רק לבחינת ספר שמות, ולפיה הלוחות עצמם אינם אבן נגף, והחטא שנעשה בעגל, שמילא את מקומו של משה, אינו קיים בלוחות שמוריד משה עצמו. לפי בחינת ספר דברים, הלוחות עצמם הם מכשול פוטנציאלי, ולכן הם ניתנים בארון שתיאורו אינו כולל כיסוי נייד, ומכאן למדנו שלא ניתנת האפשרות לפתוח את הארון.

אולם גם בכך לא תמה הפרשה, ולא שקט הקב"ה עד שהבדיל בעת ההיא את שבט הלוי (י', ח), שעליו מעיד משה בברכותיו בדברים: "האמר לאביו ולאמו לא ראיתו ואת אָחיו לא הכיר ואת בנו [בניו קרי] לא ידע כי שמרו אמרתך ובריתך ינצרו" (ל"ג, ט). בני שבט לוי, ששמרו את אמרת ה', ולא חטאו בעגל, הם אלה שינצרו את הברית, ושמרו על ארון הברית לבל יהפוך לעגל חדש. לפיכך התפקיד הראשון שיעד הכתוב לשבט לוי הוא נשיאת ארון הברית. לאחר הבטחת שמירת ארון הברית מזכיר הכתוב בשלישית את תפילת משה (י', י), כדי לכרוך ולקשור אל חטא העגל את אירועי מות אהרון ובחירת שבט לוי לשאת את הארון. רק עתה ניתן לחתום את פרשת העגל בדברי ה' למשה: "קום לך למסע לפני העם ויבאו וירשו את הארץ אשר נשבעתי לאבותם לתת להם" (י', יא), ובכך יש חזרה לנקודה שבה פתח הכתוב לפני תיאור חטא העגל: "שמע ישראל אתה עבר היום את הירדן לבא לרשת גוים גדלים ועצמים ממך ערים גדלות ובצרות בשמים... ולמען הקים את הדבר אשר נשבע ה' לאבתך לאברהם ליצחק וליעקב" (ט', א-ה). בעיון הבא, ביחס לחידוש הברית לאחר חטא העגל נראה שגם בחתימה זו הקוראת לעם ישראל לקום ולרשת את הארץ לא מסתיימות השלכותיו של חטא העגל.

חידוש הברית לאחר חטא העגל

גם ביחס לחידוש הברית לאחר חטא העגל ניתן לראות כיצד התיאורים השונים עקביים בתפיסתם:

48. לתוספת ביאור על ההבחנה בין שני התיאורים של ארון הברית ראה בהרחבה: ד' הנשקה (לעיל, הערה 31), עמ' 23-62.

חידוש הברית על פי ספר שמות

לפי התיאור בשמות התקיים טקס ברית בנפרד ממעמד עשרת הדיברות, ובו הוקרא לפני העם ספר הברית (כ"ד, א-יא). לאחר חטא העגל נזכרות פעולות ענישה של העם החוטא: משה שרף וטחן את העגל ובמים אלה השקה את העם; הלוויים הרגו כשלושת אלפי איש; ה' נגף את העם (ל"ב). לבסוף מתחדשת הברית בכתיבת ספר ברית נוסף (ל"ד, כז), הכולל תכנים דומים לספר הברית הקודם.⁴⁹ בהשוואה בין שתי הבריתות בולטת מאוד העובדה שהברית השנייה כוללת רק את כתיבת ספר הברית, אך לא מתקיים בה טקס ברית הכולל הקרבת קרבנות, והכתוב אף לא מצוין את העובדה שמשה קרא בפני העם את ספר הברית שנצטווה לכתוב. נראה מכך שחטא העגל לא ביטל את הברית הקודמת, אלא רק השהה את קיומה, ומשנענש עם ישראל ומשה התפלל לחידוש הקשר של הקב"ה עם ישראל, חזרה הברית הראשונה למקומה, ואין צורך בטקס חדש, אלא בריענון הברית שיסתכם במסירת ספר ברית חדש, שיכלול מספר שינויים המותאמים למצב החדש.

ניתן להביא שלוש ראיות לכך שהברית הראשונה אכן חזרה למקומה והיחסים שבו למסלולם, ולכן אין צורך בטקס ברית שני, ודי במסירת ספר ברית שני:

א. פרשיות בניית המשכן, מקיימות הלכה למעשה את רעיון "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כ"ה, ח) – רעיון שעלה לפני חטא העגל ומתקיים גם לאחריו במתכונתו הראשונה. בניית המשכן והשראת השכינה בו מהווה המשך והשלמה לברית הראשונה שבהר סיני כפי שעולה גם בהקבלה הידועה שבין מעמד עליית משה להר סיני עם סיום טקס הברית הראשון לבין מצב השכינה במשכן המתואר בסוף ספר שמות:⁵⁰

השכינה בהר סיני (שמות כ"ד, טו-יח)	השכינה במשכן (שמות מ', לד - ויקרא א', א)
וַיִּכַּס הָעֲנָן אֶת הָהָר.	וַיִּכַּס הָעֲנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד
וַיִּשְׁכַּן כְּבוֹד ה' עַל הָרְ סִינַי	וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן.
וַיִּכְסְהוּ הָעֲנָן שֵׁשֶׁת יָמִים	וְלֹא יָכַל מֹשֶׁה לָּבוֹא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד כִּי שָׁכַן
וַיִּקְרָא אֵל מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִתּוֹךְ הָעֲנָן.	עָלִיו הָעֲנָן וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן...
וּמִרְאֵה כְבוֹד ה' כָּאֵשׁ אֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר	כִּי עָנַן ה' עַל הַמִּשְׁכָּן יוֹמָם וְאֵשׁ תִּהְיֶה
לְעֵינַי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיָּבֵא מֹשֶׁה בְּתוֹךְ הָעֲנָן	לְיָלֵה בּוֹ
	לְעֵינַי כָּל בַּיִת יִשְׂרָאֵל בְּכָל מִסְעֵיהֶם.
	וַיִּקְרָא אֵל מֹשֶׁה...

49. על ההבדלים בין ספר הברית הראשון לבין ספר הברית השני בשמות עיין: מאמרי (לעיל, הערה 30), עמ' 28-31; ב' קהת, 'ספר הברית הראשון והשני', מגדים, תשס"ה, עמ' 27-38.
50. בעניין הקבלה זו עיין: ד' הנשקה (לעיל, הערה 31), עמ' 28, ובהערה 20 שם.

ב. השראת השכינה במשכן, המתוארת בסוף ספר שמות, אינה ממצה את ייעודו הכולל של המשכן. המשכן אמור גם לשמש כמקום ועד בין ה' לבין בני ישראל: "ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הכרבים אשר על ארץ העדת את כל אשר אצוה אותך אל בני ישראל" (שמות כ"ה, כב). במשכן עתיד להימשך הדיבור שבין הקב"ה לבין משה. בהר סיני על פי בחינת ספר שמות רק משה שמע את דבר ה', ומשום כך גם במשכן הדיבור הוא עם משה בלבד. הכתוב מדגיש שהדיבור מתקיים מעל ארון העדות, כדי להראות שדיבור זה מתקשר ללוחות העדות: לוחות העדות מעידים על כך שעשרת הדיברות, שנמסרו לעם על ידי משה, נאמרו לו על ידי ה', ומעתה ידע העם שכל מה שמשה מצווה אותם נמסר לו על ידי ה' בדברו עם משה מעל אותם לוחות העדות ובהמשך לעדות שלהם. היכן מתגשם ייעוד זה של המשכן? ספר ויקרא כולו מגלם ייעוד זה של דיבור ה' אל משה מעל ארון העדות, ומסירת המצוות באמצעות משה אל עם ישראל. ייעוד זה שנקבע במסגרת שהות משה בהר סיני במהלך הברית הראשונה מתקיים כתיקונו באופן מושלם.⁵¹

ג. לאחר קיומם המעשי של ייעודי המשכן והברית הראשונה בהשראת השכינה במשכן ובהתוועדות ה' עם משה קבעה התורה בפרשות בהר ובחוקותי את מצוות השביעית והיובל, המשלימות את ציווי הברית, ואת פרשת הברכה והקללה על שמירת הברית הראשונה או אי-שמירתה.⁵² שתי פרשות אלה קשורות להר סיני שהרי פרשת בהר פותחת בפסוק: "וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר" (ויקרא כ"ה, א), והברכות והקללות של פרשת בחוקותי מסתיימות בפסוק:

אַלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים וְהַתּוֹרָה אֲשֶׁר נָתַן ה' בְּיַד וּבִין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי בְּיַד מֹשֶׁה
(ויקרא כ"ו, מו).

ביחס לאזכור הר סיני בפרשות אלה מפורסמת שאלת חז"ל בריש הספרא לפרשת בהר: "מה עניין שמיטה אצל הר סיני". לדברינו יש לפרש את הקשר של פרשות בהר-בחוקותי להר סיני כהשלמה לברית הראשונה של מעמד הר סיני, ולא לספר הברית השני שלאחר חטא העגל. טענתנו מתבססת על רקע ההשוואה של הפסוק החותם את הברכות והקללות של ספר ויקרא לפסוק החותם את הברכות והקללות של ספר דברים:

51. הספר שאחריו – ספר במדבר, מרכז עניינו אינו הדיבור אל משה אלא סידור המחנה לקראת הנסיעה לארץ והנסיעה עצמה. הדיבור עם משה ומסירת מצוות שונות אל בני ישראל הם משניים בספר במדבר. עם זאת, גם בחומש במדבר מציין הכתוב שמשה הוא זה ששמע את קול ה' מעל הכפורת שעל ארון העדות (ז', פט).

52. לביור נוסף של הקשר של פרשות בהר-בחוקותי לציווי הר סיני ראה מאמרי (לעיל, הערה 30), עמ' 38-48.

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

אֱלֹהֵי דְבָרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה לְכַרֵּת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִזְבֵּחַ מְלֻבָּד
הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת אִתְּם בְּחָרֵב (דברים כ"ח, ט).

בספר דברים הכתוב מבחין בין שתי הבריתות ומקשר את הברכה והקללה דווקא לברית השנייה. הכתוב בוויקרא נוקט לשון סתמית, שמשמעה הפשוט הוא קישור הברכה והקללה לברית סיני הראשונה.⁵³

העולה מכך הוא, שלפי בחינת ספר שמות הברית הראשונה שרירה וקיימת, והיא אף כוללת דברי ברכה לשומריה וקללה למפריה. קיומן של אזהרות חמורות על הפרת הברית נראה טבעי לבחינת מעמד הר סיני, שהרי אף במעמד עצמו של התגלות האלוהים הזהירם ה' מפני ההתקרבות אל ההר, וכל המפר את הצו צפוי לעונש מיתה. לפיכך היה ראוי לקבוע את הברכה והקללה למפרי הברית לדורות בצמוד למעמד הר סיני; אולם מכיוון שאף מעמד מחריד ומרתית זה צורף מעמד טקס הברית שנזכר בשמות כ"ד, שבו נצטמצם גילוי השכינה לראש ההר כדי לאפשר שיתוף רחב יותר של העם בברית, הרי שצירוף הקללות עשוי להעכיר את אוירת הברית. משום כך בחר הכתוב שלא לצרף את הברכה והקללה ישירות לספר הברית הראשון, אלא למסור אותן רק בסוף חומש ויקרא לאחר הקיום המעשי של הקשר של הקב"ה עם ישראל.

חידוש הברית על פי ספר דברים

לפי התיאור בדברים, כאמור לעיל, לא התקיים כל טקס נלווה למעמד עשרת הדיברות, ולא נכתב ספר ברית מלבד עשרת הדיברות עצמם, משום שמעמד עשרת הדיברות עצמו מהווה את טקס הברית. במעמד של קירוב זה, שבו העם נחשף לאש הגדולה, ואף יכול היה, אלמלא פחד, לעלות בהר אל ה', אין מקום לאזהרות וקללות למפרי הברית. שבט הייסורים אינו יכול להיות מוצג בשעת אהבה ודבקות, ולכן בברית חורב לא נזכרות כלל אלות וקללות. משהופרה ברית חורב בחטא העגל יש

53. בשאלה זו נחלקו הפרשנים בתחילת פרשת בהר: הראב"ע אומר: "בהר סיני – אין מוקדם ומאוחר בתורה. וזו הפרשה קודם ויקרא, וכל הפרשיות שהם אחריו, כי הדבור בהר סיני, ועתה כרת הברית הכתובה בפרשת ואלה המשפטים". לטעמו, הברכה והקללה משלימים את הברית הראשונה. לעומתו מפרש רמב"ן שפרשות בהר-בחוקותי מתקשרות לברית השנייה שלאחר חטא העגל, משום ש"רצה הקב"ה להחמיר עליהם בברית הזאת השנית שתהיה עליהם באלות ובקללות". על פי דברינו הכתובים מטים לפירוש ראב"ע. אמנם ביחס לשאלה, מדוע נדחו הברכות והקללות עד סוף ספר ויקרא, משיב ראב"ע: "והזכירה במקום הזה לחבר תנאי הארץ. וכאשר אמר על העריות, כי בעבורם תקיא הארץ אותם, כן אמר בפרשת אם בחקותי על שבתות הארץ". הסבר זה קשה, שהרי על פיו היה צריך הכתוב לקבוע את פרשות בהר-בחוקותי לאחר פרשת העריות של פרשת קדושים, ולא לאחר פרשת אמור. לפי דברינו הברכה והקללה נקבעו בסוף ספר ויקרא לאחר קיום התחייבות ה' בברית – הפיכת המשכן כמקום ועד לה' עם משה.

לצפות, שבדומה לתיאור בשמות, נמצא גם כאן פעולות ענישה, ולאחר מכן קיום ברית מחודשת מעין הברית הראשונה. אולם הכתוב בדברים ט'–י', בתארו את חטא העגל, אינו מזכיר אף לא אחת מפעולות הענישה שנזכרו בשמות. על אף שהכתוב מזכיר את שרפת העגל וטחינתו, הרי שאת אפר העגל זרה משה על פני הנחל, ולא השקה במימיו את העם (ט', כא). בכך פעולה זו הופכת מפעולת ענישה לפעולה של ביעור העצם ששימש את החוטאים בלבד, ואין בכך נגיעה ישירה בחוטאים עצמם. גם הציפייה לקיום ברית מחודשת לכאורה אינה מתממשת: זילותא היא כלפי שמיא לקיים מעמד נוסף בן ארבעים יום כדוגמת מעמד עשרת הדיברות, שהנו מעמד היסטורי חד-פעמי. היכן הוא, אפוא, העונש על חטא העגל, והיכן הוא טקס הברית המחודש של ספר דברים? דומני שניתן להסתייע בדבריו של גד אלדד,⁵⁴ המצביע על ההקבלה הבאה בין דברי משה לעם ישראל בפרק כ"ט לאחר סיום הברכות והקללות לבין תיאור תפילת משה בהר חורב:

דברים כ"ט, ד-ה

וְאוֹלַךְ אֶתְכֶם אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לֹא בָלוּ
שְׁלֹמֹתֵיכֶם מֵעַלְיֶיכֶם וְנִעַלְךָ לֹא בָלְתָה מֵעַל
רַגְלְךָ. לֶחֶם לֹא אָכַלְתֶּם וַיֵּין וְשִׁכָר לֹא שָׁתִיתֶם
לְמַעַן תִּדְעוּ כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם.

דברים ט', יח

וְאֶתְנַפֵּל לִפְנֵי ה' כְּרֹאשׁ־שָׁנָה אַרְבָּעִים יוֹם
וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי וַיִּמִּים לֹא
שָׁתִיתִי עַל כָּל חַטְאֹתֵיכֶם אֲשֶׁר חָטַאתֶם
לְעִשׂוֹת הָרַע בְּעֵינַי ה' לְהַכְעִיסוֹ.

לאור הקבלה זו טוען אלדד, שספר דברים מציג בזאת ראייה לאחור של ארבעים שנות הנדודים במדבר מזווית שונה מזו המוצגת בספר במדבר: לא מדובר בענישה גרדא כנגד ארבעים הימים שבהם תרו המרגלים את הארץ, אלא בתהליך חינוכי כנגד הימים שבהם שקד משה על התורה בהר חורב. את משמעות ההקבלה מפרש אלדד בעזרת ההקבלה הבאה בין הפסוקים הסמוכים בפרק כ"ט לבין תיאור מעמד עשרת הדיברות:

דברים כ"ט, א-ג

וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם
אַתֶּם רְאִיתֶם אֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְעֵינֵיכֶם
בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְפָרְעֹה וּלְכָל עַבְדָּיו וּלְכָל אֶרְצוֹ.
הַמִּסּוֹת הַגְּדֹלֹת אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֵיךָ הַאֲתֹת
וְהַמִּפְתִּים הַגְּדֹלִים הָהֵם. וְלֹא נָתַן ה' לְכֶם לֵב
לְדַעַת וְעֵינַיִם לְרֹאוֹת וְאָזְנִים לְשָׁמֹעַ עַד הַיּוֹם
הַזֶּה.

דברים ד', לג-לט

הַשְּׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ
כְּאֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ אֶתְּהָ וַיַּחֲיֵ... אֶתְּהָ הֲרֵאתָ
לְדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד מִלְבָּדוֹ...
מִן הַשְּׁמִים הַשְּׁמִיעַךְ אֵת קְלוֹ לְיִסְרָךְ וְעַל
הָאֶרֶץ הֲרֵאתָ אֵת אֲשׁוֹ הַגְּדֹלָה וּדְבָרָיו
שָׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ... וַיְדַעְתָּ הַיּוֹם וְהִשְׁבַּתָּ
אֶל לְבָבְךָ כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים בְּשִׁמְיָם מִמֶּעַל
וְעַל הָאֶרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד.

54. ג' אלדד, 'החטא ועונשו – עיון מחודש בסיבת נדודי העם במדבר', מגדים מד, תשס"ו, עמ' 70-65.

עם ישראל היה צריך להפעיל את חושיו במעמד עשרת הדיברות: לראות את האש הגדולה, לשמוע את קול ה', ולהשיב אל לבבו כי ה' הוא האלוהים. אולם עם ישראל לקה בדברים אלה, ורק לאחר ארבעים שנה זכה להפנים מסרים אלה.⁵⁵ לאור דברים אלה ניתן להשלים את התמונה על פי שיטתנו: חטא העגל, על פי ספר דברים, פגע לא רק בשני הדיברות הראשונים, אלא בעצם המעמד. חטא העגל הוכיח שעם ישראל לא סיגל לעצמו עיניים לראות, אוזניים לשמוע ולב להבין ולדעת את מצוות ה', ובראשן את משמעות המעמד שבו החל לקבל מצוות אלה – מעמד יום הקהל בחורב, ולכן הוא עדיין לא ראוי להיכנס לארץ ישראל. רק קיום מצוות מלא מתוך מודעות פנימית מאפשר על פי ספר דברים את ירושת הארץ ואת הישיבה בה, ולכן במסגרת תיקון חטא העגל עם ישראל צריך לחוות מחדש חוויה כדוגמת מעמד עשרת הדיברות, חוויה שתשריש בו את המודעות המתאימה לקיום מצוות ה'. אולם הפעם לא יהיה זה בתהליך מהיר של ארבעים יום – תהליך שכשל, אלא בתהליך אטי ויסודי של ארבעים שנה. ארבעים השנים נועדו ליצור מתן תורה מחדש כחוויה יומיומית מעשית, שתפתח את אוזן העם לשמוע את הקולות, ואת עיניהם לראות את האש והמופתים. במקום הענישה שנוקטת בחינת ספר שמות בחטא העגל נוקטת בחינת ספר דברים גישה **חינוכית**, שלפיה על העם החוטא לעמול במשך ארבעים שנה כדי להפנים את המסרים של ידיעת ה' שאותם לא קלטו במהלך מעמד עשרת הדיברות.

ראיה נוספת לטיעון שארבעים שנות המדבר קשורות לחטא העגל ניתן למצוא במבנה התקבולת של פרשת העגל בדברים ט', א - י', יא, שהובא לעיל, עמ' 74. התקבולת יוצרת זיקה ברורה בין פסוק ח: "ויתאנף ה' בכם להשמיד אתכם" לבין פסוק כ: "ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו". ואם כך, כשם שאהרון מת בתום ארבעים שנה מבלי שנכנס לארץ בגלל חלקו בחטא העגל, כפי שנתבאר לעיל, כך גם עם ישראל ינוע במדבר ארבעים שנה מבלי להיכנס לארץ בעקבות חטא העגל. תהליך ההליכה במשך ארבעים שנה מהווה, אם כן, מעין תחליף לעונש; אולם מה ביחס לטקס חידוש הברית? יש צורך במעמד מסכם שיפנים את המשמעויות של אותן ארבעים שנה, ויהווה טקס ברית מחדש לאחר חטא העגל; ונראה שטקס זה הוא טקס הברית בערבות מואב. בחתימת פרשת הברכה והקללה בדברים אומר הכתוב: "אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרות את בני ישראל בארץ מואב

55. אלדד אינו קושר את התהליך החינוכי של ארבעים שנות ההליכה במדבר לחטא העגל, אלא טוען, שאמנם ארבעים השנים הללו הן ביסודן עונש על חטא המרגלים, אלא שבמבט לאחור מוצגת כאן ראייה מחדשת, הרואה בכך גם תהליך חינוכי. לטענתנו ספר דברים קושר את ארבעים השנה לתהליך התיקון של חטא העגל, והצורך בהפעלת החושים שנדרשו להיות מופעלים במעמד עשרת הדיברות, הוא משום ששם הם לא הופעלו כראוי והביאו לחטא העגל, ומשם קצרה הדרך אף לחטא המרגלים, וכפי שמבואר למעלה.

מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב" (כ"ח, ט). ברית חורב על פי בחינת ספר דברים היא מעמד עשרת הדיברות.⁵⁶ הכתוב מדגיש את הקשר שבין הברית בערבות מואב לבין הברית בחורב, משום שברית ערבות מואב היא התיקון לברית חורב שהופרה בחטא העגל.

טקס הברית בערבות מואב נחלק לשני שלבים:⁵⁷

השלב הראשון שנזכר הוא טקס הברכה והקללה⁵⁸ בהר עיבל ובהר גריזים (פרק כ"ז), טקס שמתקיים רק לאחר כניסת עם ישראל לארץ ישראל. מטרתה של ברית חורב על פי בחינת ספר דברים, כאמור לעיל, היא לתת לעם ישראל את המצוות שבקימון יהיה עם ישראל ראוי לרשת את הארץ ולשבת בה. לפיכך השלב הסופי של הברית נעשה על הר גריזים ועל הר עיבל⁵⁹ מיד עם הכניסה לארץ, כדברי הכתוב

56. רש"י, רשב"ם ורד"ץ הופמן בפירושים על פסוק זה, ורמב"ן בוויקרא כ"ה, א, טוענים, שברית חורב הנזכרת כאן היא הקללות של פרשת בחוקותי, והכתוב יוצר זיקה בין הקללות שבדברים לקללות שבויקרא. אולם על פי דרכנו, יש להבחין בין בחינת ברית הר סיני של ספרי שמות וויקרא לבין בחינת חורב של ספר דברים. ולכן לדעתי ברית חורב הנזכרת כאן היא מעמד עשרת הדיברות של ספר דברים.

57. ראה: י' פיינטוך, 'ברית מואב וברית הר גריזים והר עיבל – עיון בדברים כ"ז', מגדים לד, תשס"ב, עמ' 67-84. פיינטוך מראה שפרק כ"ז עצמו רומז לקיומם של שני שלבי הברית, האחד בערבות מואב והשני בהרים גריזים ועיבל. חסרה בדבריו התייחסות לכתוב בפרק כ"ט, המתאר את התכנסות העם לכריתת הברית בערבות מואב, והמקיים זיקה לשונית לטקס בהרים גריזים ועיבל כמבואר למעלה. דברינו נבדלים מדברי פיינטוך בשני עניינים: א. פיינטוך טוען שעיקר הברית בערבות מואב הוא דברי הברכה והקללה בפרק כ"ח. להלן נראה שברית זו מלווה בכתיבת ספר תורה – ספר הברית, אולם ספר זה מכיל לא רק את הברכה והקללה, אלא גם מצוות שאותן יש לשמור, וכנראה הוא כולל את כל נאום המצוות, שעליו נכרתת הברית; ב. את הפסוק הרואה את ברית ערבות מואב כמשלים את ברית חורב (כ"ח, ט) מפרש פיינטוך כמתייחס לברית בהר סיני (שמות כ"ד) והקללות בתורת כוהנים (ויקרא כ"ו). על פי דברינו יש להבחין בין ברית סיני וקללותיה בתורת כוהנים לבין ברית חורב וברית ערבות מואב וקללותיה של בחינת ספר דברים.

58. רש"י (דברים כ"ז, יב) בעקבות חז"ל (משנה סוטה פ"ז מ"ה) מפרש, שהקללה היא שנים עשר הארורים המפורשים בפרק, והברכה לא פורשה בכתוב, והיא כוללת נוסח ההפוך מן הקללה. אולם ראה את פירוש ראב"ע שם, הטוען שיש בטקס זה שני שלבים נפרדים: באחד קוראים את הברכה והקללה של פרשת כי תבוא (פרק כ"ח) ובשני קוראים הלוויים לפני העם את רשימת הארורים. דבריו נתמכים בכתוב ביהושע ח', לג-לד, שממנו משתמע שלפני הברכה והקללה משה בירך (בלשון סגי נהור) את העם. ראה: י' פיינטוך (לעיל, הערה 57), עמ' 76.

59. ייתכן שקיום טקס הברית על שני הרים בא ליצור הבחנה נוספת בין ברית זו לברית הראשונה בהר חורב. בברית הראשונה נוצרה דבקות של עם ישראל בקב"ה בשמעם את עשרת הדיברות. בתהליך קירוב ואחדות שכזה כאמור אין מקום לקללות ואיומים, ואין לרמוז על אפשרות של ריחוק. אחדות זו באה לידי ביטוי גם בזה שהטקס מתקיים על הר אחד. הברית האחרונה היא כבר לאחר נפילת עם ישראל ברשת החטא, ועם ברכת הימין

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

בציווי על טקס הברכה והקללה: "והיה ביום אשר תעברו את הירדן..." (כ"ז, ב).⁶⁰ שלב זה יתבצע ללא נוכחותו של משה שלא יכול להיכנס לארץ.

השלב השני שמזכיר הכתוב הוא פרשת ניצבים – התקהלות כל עם ישראל תחת הנהגתו של משה לצורך כריתת ברית עם ה': "אתם ניצבים היום כלכם לפני ה' אלהיכם... לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו אשר ה' אלהיך כרת עמך היום" (כ"ט, ט-יא). התייצבות עם ישראל לפלגיו לברית עם ה' היא האירוע המסכם את ארבעים שנות ההליכה במדבר, ולכן בפסקה שלפני ההתייצבות לברית מבאר משה לעם את משמעות ארבעים שנות הנדודים במדבר (כ"ט, א-ח), וכפי שנתבאר פסקה זו לעיל. ניתן לראות שהכתובים יוצרים זיקה והקבלה לשונית בין שני שלבי הברית:

דברים כ"ז	דברים כ"ז
אתם ניצבים היום... לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו אשר ה' אלהיך כרת עמך היום (כ"ט-יא).	והיה ביום אשר תעברו את הירדן... והיה בעברכם את הירדן תקימו את האבנים האלה אשר אנכי מצוה אתכם היום בהר עיבל ושדת אותם בשיד (ג-ד).
למען הקים אתך היום לו לעם והוא יהיה לך לאלהים כאשר דבר לך וכאשר נשבע לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב (יב).	וידבר משה והכהנים הלויים אל כל ישראל לאמר הספת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם לה' אלהיך (ט).
הנסתרות לה' אלהינו	ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה תועבת ה' מעשה ידי חרש ושם בסתר וענו כל העם ואמרו אמן (טו).
והנגלת לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת (כח).	ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם ואמר כל העם אמן (כו).

ההקבלה הלשונית מלמדת על כך שהברית לא תושלם עד שלא יתקיים טקס הברית בהר גריזים ובהר עיבל לאחר מעבר הירדן,⁶¹ שיבהיר על אדמת הארץ לאחר התחלת

המקרבת יש גם קללת השמאל הדוחה. לפיכך אף מיקום הטקס מבטא את אפשרות הקירוב והריחוק, בכך שהוא נעשה בשני הרים – הברכה על הר אחד והקללה על השני.
60. אמנם בפועל טקס הברכה והקללה התקיים רק לאחר המלחמה ביריחו ובעי, אולם שמעתי מד"ר מ' סבתו, שהכתוב בספר יהושע רואה את המלחמות ביריחו ובעי כמהלך אחד עם מעבר הירדן, ואכמ"ל.

61. ביחס לעצם מעבר הירדן ראה: צ' לוי, 'ספר יהושע כספר הברית', משלב לד, תשנ"ט, עמ' 74-77. לוי טוען, שעצם מעבר הירדן מסמל כריתת ברית. טענתו מתבססת על לקיחת שתים עשרה אבנים מן הירדן, המקבילה לשתים עשרה המצבות שהקים משה בטקס כריתת הברית בהר סיני בשמות כ"ד. גם לשון הכתוב במעבר הירדן מוכיח זאת: "ואמרתם להם אשר נכרתו מימי הירדן מפני ארון ברית ה' בעברו בירדן נכרתו מי הירדן והיו האבנים האלה לזכרון לבני ישראל עד עולם" (יהושע ד', ז). הפסוק רומז אם כן לכריתת ברית עולם, ואף הפעולה הבסיסית של כריתת ברית – מעבר בין שני חלקים, כפי שמצינו בברית בין הבתרים (בראשית ט"ו) קיימת גם כאן במעבר עם ישראל וארון הברית בתוך הירדן. דברים אלה

ירושתה את התנאי הברור לקבלתה – קיום של כל דברי התורה הזאת. אי לכך קבלת העם עצמו את דברי הברית אינה נדרשת אלא בשלב הסופי – בטקס הארורים כשהעם עונה אמן על כל אחד מן הארורים.

השוואת טקס הברית המסכם את ארבעים שנות המדבר בפרשת ניצבים לטקס הברית של מעמד עשרת הדיברות בדברים מעלה שני הבדלים מרכזיים:

א. **השותפים לברית:** ברור שדור חדש של עם ישראל משתתף בטקס, אולם מעבר לחילופי הדור יש הדגשה בברית השנייה על הרחבת שורות השותפים בברית לעומת הברית הראשונה:

הברית הראשונה (דברים ה')	הברית השנייה (דברים כ"ט)
לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת כי אתנו אנחנו אלה פה היום כלנו חיים	ולא אתכם לבדכם אנכי כרת את הברית הזאת ואת האלה הזאת. כי את אשר ישנו פה עמנו עמד היום לפני ה' אלהינו ואת אשר איננו פה עמנו היום (יג-יד).

הברית השנייה כוללת ומחייבת את עם ישראל לדורותיו. להלן נעמוד על הבעיה שיוצרת הרחבה זו ופתרונה.

ב. הברית השנייה אינה כוללת רק מחויבות של קיום מצוות. הלקח שנלמד מכישלון ברית חורב מחייב לכלול בברית גם את העונש למי שיפר אותה: "ולא אתכם לבדכם אנכי כרת את הברית הזאת ואת האלה הזאת" (כ"ט, יג). על פי ספר דברים דרגת העם במעמד עשרת הדיברות הייתה נשגבה ורמה מאין כמוה, וברום השגב של שמיעת קול ה' על ידי העם אין מקום לאיומי אלה וקללה. אולם כרום הפסגה כך גודל השבר – מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, ולאחר ארבעים שנות לימוד וידיעה במדבר יש צורך לחזק את שמירת הברית בעזרת ספר ברית חדש שיכלול גם אלה לעוברי הברית. על פי עדות הכתובים ספר הברית של בחינת דברים מכיל הן את מצוות התורה (כ"ח, נח; ל', י) הן את האלה והקללה של הברית (כ"ח, סא; כ"ט, יט-כ, כו). מסתבר שספר זה כלל את כל נאום המצוות, ואת פרשת הברכה והקללה (כ"ח). ואיש או אישה או משפחה או שבט שלבבו יפנה מעם ה', בדומה לאבותיו שחטאו בחורב והמרו את דברי ה' "לא יאבה ה' סלח לו... ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה ומחה ה' את שמו מתחת השמים" (כ"ט, יט). תוספת האלה בספר הברית נועדה, אם כן, למנוע בעתיד הישנות חטאים המשתלשלים מחטא העגל.

מחזקים את הטענה שעלתה בהערה הקודמת, שכריתת הירדן וטקס הברכה והקללה בהר גריזים והר עיבל הם מהלך אחד – השלמת ברית ערבות מואב.

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

ספר הברית של ברית חורב הוא לוחות הברית, אולם לוחות אלה הונחו על ידי משה בארון, והופקדו ביד בני שבט לוי, נוצרי הברית, לשמור עליהם לבל ייכשלו בהם בעתיד. גם את ספר הברית של הברית השנייה בערבות מואב מוסר משה ביד בני לוי בהמשך לתפקידם בנשיאת ארון הברית: "ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים בני לוי הנשאים את ארון ברית ה' ואל כל זקני ישראל" (ל"א, ט). מעתה הלוויים נושאים על כתפיהם הן את לוחות הברית הראשונה הנתונים בארון הברית, הן את ספר התורה הכולל את הברית השנייה, אולם יש הבדל גדול בין לוחות הברית הראשונה לבין ספר הברית השנייה. את הלוחות היו הלוויים צריכים להצפין ולהסתיר מעיני בני ישראל, ואילו את ספר הברית השנייה היו צריכים הלוויים לחשוף וללמדו את בני ישראל. משום כך מציין הכתוב שיחד עם הלוויים מקבלים את הספר גם זקני ישראל.

נסכם את ההבדל בין התיאורים השונים ביחס לחידוש הברית:

על פי התיאור בשמות, הברית הראשונה של מעמד הר סיני כוללת אף אֶלָּה וקללה, אולם כדי לא לקלקל את אוירת הברית של טקס הקירוב בשמות כ"ד הרחיק הכתוב את תיאור הקללות עד לאחר התגשמות ייעודי המשכן בהתגלות השכינה בסוף שמות ובהתוועדות עם משה בספר ויקרא. הברית הראשונה לא נתבטלה לגמרי בחטא העגל, ותיקונה נעשה על ידי הענשת החוטאים ותפילות משה. הברית השנייה כוללת רק כתיבת ספר ברית הנבדל מספר הברית הראשון בכמה עניינים בלבד, ואת החזרת הלוחות השניים.

על פי התיאור בדברים הברית הראשונה במעמד עשרת הדיברות בחורב היא ברית של קירוב ודבקות, ואינה כוללת כלל אלה וקללה. חטא העגל שיבש וביטל את המסרים שהיו מיועדים לעלות מן הברית, ולכן נקט הקב"ה תהליך חינוכי של הולכת בני ישראל ארבעים שנה במדבר כדי שידעו את ה'. לאחר תקופה זו כרת הקב"ה עם ברית חדשה, אולם הפעם חלק בלתי נפרד מן הברית הן הקללות, שתפקידן למנוע חטא נוסף. ספר הברית השני ניתן ללוויים, כדי שילמדו אותו את העם.

מעמד הקהל – חידוש ברית חורב לדורות

ברית ערבות מואב נכרתה, כאמור, לא רק עם אותו דור אלא גם "את אשר איננו פה עמנו היום". אולם במישור המעשי עולה בעיה קשה: כיצד ניתן לשמר את אהבת ה' ויראתו לדורי דורות על סמך ברית חד-פעמית, ולדאוג לכך שגם הדור שלא היה בברית בערבות מואב, לא ימעד בחטא כדוגמת חטא העגל? הפתרון שמציע ספר דברים לכך הוא מעמד הקהל. מן המפורסמות הוא שמעמד זה נחשב מעין שחזור

וריענון של מעמד הר סיני אחת לשבע שנים,⁶² ובכך יגרום לחידוש חובת שמירת המצוות בקרב העם. ניתן לראות זאת בהקבלה בין תיאור מעמד עשרת הדיברות לבין תיאור מעמד הקהל:

מעמד הקהל (דברים ל"א, י-יג)	מעמד עשרת הדיברות (דברים ד', ט-י)
וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר מִקֶּץ שִׁבְעֵי שָׁנִים בְּמַעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בָּחַג הַסְּכֹת. בְּבוֹא כָל יִשְׂרָאֵל לְרֵאִת אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ	רַק הַשְּׁמֶר לְךָ וְשָׁמֵר נִפְשְׁךָ מֵאֵד פֶּן תִּשְׁכַּח... יוֹם אֲשֶׁר עִמְדָתָ לְפָנַי
בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם.	ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחָרָב בְּאֶמְרֵי ה' אֱלֹהֵי הַקֵּהל לִי אֶת הָעַם וְאֲשַׁמְעֵם אֶת דְּבָרַי
הַקֵּהל אֶת הָעַם הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַטּוֹף וְגַרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וּלְמַעַן יִלְמְדוּ וַיִּרְאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרַי הַתּוֹרָה הַזֹּאת.	אֲשֶׁר יִלְמְדוּ לִירְאָה אֶתִּי כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל הָאֲדָמָה וְאֶת בְּנֵיהֶם יִלְמְדוּ.
וּבְנֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ.	

מעמד הקהל ממשיך את ברית חורב וברית ערבות מואב גם בכך שמי שקורא לפני העם את התורה במעמד זה הם הכוהנים הלוויים, שנזכרו קודם לכן כמי שנושאים את ספר התורה, והציווי להקהיל את העם ולקרוא בפניהם את התורה פונה אליהם: "ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים בני לוי... ויצו משה אותם לאמר מקץ שבע שנים... תקרא את התורה הזאת... הקהל את העם..." (ט-יב).⁶³ נושאי לוחות ברית חורב וספר תורת ערבות מואב הם אלה שימשיכו במשך הדורות ללמד את תורת ה' בקרב ישראל, ויחדשו את מעמד עשרת הדיברות לפני העם אחת לשבע שנים.

62. ראה למשל: מ' גרוזמן, 'הקהל ומעמד הר סיני', בתוך: 'זולדן (עורך), ספר הקהל, כפר דרום תשס"א, עמ' 46-51. זיקה זו בין מעמד הקהל לבין מעמד הר סיני עולה גם בדברי הרמב"ם, הלכות חגיגה פ"ג ה"ו: "וגרים שאינן מכירין חייבין להכין לבם ולהקשיב אזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה כיום שניתנה בו בסיני, אפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה כולה חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתרה, ומי שאינו יכול לשמוע מכיון לבו לקריאה זו, שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת. ויראה עצמו כאילו עתה נצטוו בה ומפי הגבורה שומעה..."

63. מן הכתוב: "ויצו משה אותם" עולה ההכרח לפרש שהציווי בלשון יחיד של "תקרא... הקהל..." פונה אל שבט לוי. לפיכך אין כאן כלל פנייה ליהושע שהדיבור אליו מסתיים בפסוק ח. נראה שכך פירש גם תרגום יונתן שתרגם ציוויים אלה בלשון רבים: "תיקרון ית אורייתא... כנושו ית עמא...". רש"י, לעומת זאת, בעקבות חז"ל (משנה סוטה פ"ז מ"ח) פירש שלשון היחיד פונה למלך, והבין שהכתוב חוזר ופונה אל יהושע ששימש כמלך ישראל (ראה חזקוני).

חטא העגל וחטא המרגלים

מרכזיותו של חטא העגל בבחינת ספר דברים מאפילה על חטא המרגלים, שכאמור בפרק ט' נתפס כנספח ומשתלשל מחטא העגל, עד כי אף ארבעים שנות המדבר מיוחסות יותר לחטא העגל מאשר לחטא המרגלים. דומני שניתן לראות את הזיקה בין חטא המרגלים לבין חטא העגל גם מתוך הפרשה המרכזית העוסקת בחטא המרגלים בספר דברים בפרק א'. השתלשלות האירועים שמסתיימת בחטא המרגלים מתחילה בציווי ה' לנסוע מחורב ולרשת את הארץ. התורה כביכול דילגה על כל האירועים שאירעו עד ההגעה לחורב ובכללם חטא העגל, והתחילה את התיאור ההיסטורי מחטא המרגלים. אין כאן המקום לדון במגמותיו ומטרותיו של הנאום הראשון של משה (א', א - ד', מ), אולם דומני שאזכור הר חורב כנקודת הפתיחה רומז לאירועי הר חורב: שם נפל הפור, כפי שמתבאר בהמשך הספר, ושם נזרע זרע הפורענות של חטא המרגלים.

ניתן למצוא הקבלה בין המסופר בפרק א' על השתלשלות האירועים של חטא המרגלים לבין המסופר בפרק י' על חטא העגל:

דברים א'	דברים י'
ה' אֱלֹהֵינוּ דָּבַר אֵלֵינוּ בְּחֹרֵב לֵאמֹר רַב לָכֶם שָׁבַת בְּהָר הַזֶּה. פָּנוּ וּסְעוּ לָכֶם וּבֵאוּ הַר הָאֲמָרִי וְאֵל כָּל שְׁכֵנֵי וּבְעֶרְבָה בְּהָר וּבְשֹׁפְלָה וּבְגִיב וּבְחוּף הַיָּם אֲרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְבִּנוֹן עַד הַנֶּהָר הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת. רְאֵה נָתַתִּי לַפְּנִיכֶם אֶת הָאֲרֶץ בָּאוּ וּרְשׁוּ אֶת הָאֲרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לָכֶם וּלְזָרְעֵם אַחֲרֵיהֶם (ו-ח).	וְאֲנֹכִי עֹמְדָתִי בְּהָר פְּנִימִים הָרֵאשִׁימִים אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם בַּפֶּעַם הַהוּא לֹא אָבָה ה' הַשְׁחִיתֶנּוּ. וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קוּם לֵךְ לְמַסַּע לַפְּנֵי הָעָם וַיְבֵאוּ וַיִּרְשׁוּ אֶת הָאֲרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָם לֵאמֹר לָכֶם (י-יא).

הפסוקים הפותחים את השתלשלות האירועים עד חטא המרגלים הם בעצם פסוקי הסיום של פרשת חטא העגל, ללמדנו על הקשר בין אירועים אלה. גם תיאור חטא המרגלים עצמו מקביל בלשונותיו לחטא העגל:

דברים א'	דברים ט'-י'
אֲנִי אֲנַחֲנוּ עֲלֵיכֶם מִסּוּ אֶת לְבַבְנִי לֵאמֹר עַם גָּדוֹל וְרַם מִמֶּנּוּ עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצוּרֹת בְּשָׁמַיִם וְגַם בְּנֵי עֲנָקִים רָאִינוּ שָׁם. וַיֹּאמֶר אֲלֵכֶם לֹא תַעֲרָצוּן וְלֹא תִירָאוּן מֵהֶם (כח-כט).	שָׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶתְּהָ עֵבֶר הַיּוֹם אֶת הַיְרֵדָן לְבֵא לְרֵשֶׁת גּוֹיִם גְּדֹלִים וְעֲצָמִים מִמֶּנּוּ עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצוּרֹת בְּשָׁמַיִם. עַם גָּדוֹל וְרַם בְּנֵי עֲנָקִים אֲשֶׁר אֶתְּהָ יְדַעְתָּ וְאֶתְּהָ שָׁמַעְתָּ מִי יִתְיַצֵּב לַפְּנֵי בְּנֵי עֲנָק (ט', א-ב).
ה' אֱלֹהֵיכֶם הֵלֵךְ לַפְּנֵיכֶם הוּא יִלְחֶם לָכֶם כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה אֶתְּכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיכֶם (ל).	וַיְדַעְתָּ הַיּוֹם כִּי ה' אֱלֹהֵיךָ הוּא הַעֹזֵב לַפְּנֵיךָ אֲשֶׁר אֶכְלָה הוּא יִשְׁמִידֶם וְהוּא יִכְנִיעֶם לַפְּנֵיךָ וְהוֹרֵשְׁתֶּם וְהֵאבְדְתֶם מֵהָר כַּאֲשֶׁר דָּבַר ה' לְךָ (שם, ג).

ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך
 כְּאִשֶּׁר יִשָּׂא אִישׁ אֶת בְּנוֹ בְּכָל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר
 הִלַּכְתֶּם עַד בְּאֶמְסֵךְ הַזֶּה (לא). בְּאֶמְסֵךְ עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמְרִים הֵייתֶם עִם ה'
 זָכַר אֶל תְּשֻׁכַּח אֶת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ
 בַּמִּדְבָּר לְמִן הַיּוֹם אֲשֶׁר יָצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד
 הַיּוֹם הַזֶּה (שם, ז).

וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קוֹל דְּבָרֶיכֶם וַיִּקְצַף וַיִּשְׁבַּע
 לֵאמֹר (לד).
 גַּם בִּי הִתְאַנַּף ה' בְּגַלְלֶכֶם לֵאמֹר גַּם אֶתְּהָ
 לֹא תָבֵא שֵׁם (לז). וּבְאֶהְרֹן הִתְאַנַּף ה' מֵאֵד לְהַשְׁמִידוֹ וְאֶתְפַּלֵּל גַּם
 בְּעַד אֶהְרֹן בְּעֵת הַהוּא (שם, כ).

וְטַפְכֶם אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם לְבִי יְהִי וּבְנֵיכֶם אֲשֶׁר
 לֹא יָדְעוּ הַיּוֹם טוֹב וְרַע הֵמָּה יִבְאוּ שְׁמָה
 וְלָהֶם אֲתַנְּנָה וְהֵם יִרְשׁוּהָ. וְאַתֶּם פָּנוּ לָכֶם
 וַיִּסְעוּ הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יַם סוּף (לט-מ). לָהֶם (י', יא).

חטא העגל ואי־כניסת משה לארץ

אי־כניסתו של משה לארץ מנומקת בתורה במספר מקומות בנימוקים שונים: בבמדבר כ', יב הנימוק הוא מניעת קידוש שם ה' בפרשת מי מריבה. בדברים א', לז מזכיר הכתוב את אי־כניסת משה בעיצומו של תיאור חטא המרגלים, ומשמע שחטא המרגלים הוא הגורם לאי־כניסתו לארץ. מעת שדור המדבר אינו ראוי ויכול להיכנס לארץ, ממילא נגזרה הגזרה גם על מנהיגו של דור זה. לכל דור מנהיג משלו, ואת הדור הבא ינהיג מנהיגו הראוי לו. על משמעות שילוב שתי סיבות אלה עמד הרב מ' ברויאר, שעסק בהרחבה בחטא המרגלים וחטא משה רבנו.⁶⁴ אולם נראה שבדברים ד', כא עולה סיבה נוספת לאי־כניסת משה לארץ: "וה' התאנף בי על דבריכם וישבע לבלתי עברי את הירדן ולבלתי בא אל הארץ הטובה אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה". גם כאן אי־כניסת משה תלויה במעשיהם של בני ישראל ולא בחטאו שלו, אולם לא בסמיכות לחטא המרגלים נאמר עניין זה, אלא בסמיכות לתיאורי מעמד עשרת הדיברות ולאזהרות חמורות על אי־עשיית פסל ותמונה. החטא המתחבר לשני עניינים אלה הוא כמובן חטא העגל.

מה פשר תליית אי־כניסת משה לארץ ישראל בספר דברים עצמו בשתי סיבות שונות?

על פי הבנתנו את משמעות חטא העגל בספר דברים העניין מתבאר היטב: אמנם הסיבה הישירה לאי־כניסת משה לארץ על פי הנאמר בפתיחת ספר דברים בפרק א', לז היא חטא המרגלים. אולם, כאמור לעיל, כל חטאי המדבר שורשם ויסודם בחטא העגל, ומי שמסוגל לעשות עגל מסכה בעוד הר חורב בוער באש, יהיה

64. מ' ברויאר, פרקי מועדות ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 409-456, ובייחוד עמ' 441-446.

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

מסוגל גם לכפור ולא להאמין בכוחו של ה' להכניסו לארץ שבעה עממין. בחינת ספר דברים אינה יכולה להזכיר את אי־כניסת משה לארץ בפרק שעוסק ישירות בחטא העגל, משום שאז היה נוצר שוויון בין משה לבין אהרון, שגם הוא נענש בחטא זה. אולם השוואה זו שגויה ביסודה, שכן אהרון נענש בחטא העגל, בגלל חלקו האישי בחטא זה, ואילו משה לקה בחטא העגל, לפי שאינו יכול להנהיג את העם שחטא אל ארץ ישראל, בגלל עונשו של העם. לכן רומזת התורה על הזיקה של אי־כניסת משה לארץ אל חטא העגל בצורה עקיפה בהזכירה את אי־כניסתו בשילוב עם תיאורי מעמד הר סיני ועם אזהרות ביחס לעשיית פסילים.

סיכום

לאור דברינו נסכם את העולה מכל אחד מן התיאורים:

מעמד הר סיני בשמות

נקודת המוצא של תיאור זה היא תפיסת האל כישות נסתרת ומרוחקת. בהנהגה זו האל הנעלה, המופלא והמרוחק מתעטף בגלימת חוקי הטבע, ובשל כך אינו ניכר ואינו נחשף לבריותיו. בהנהגה זו גם במעמד החד־פעמי שבו ירד האל לכרות ברית עם עמו באה לידי ביטוי עליונותו וריחוקו של האל המופלא מבריותיו. במהלך גילוי שכינתו רב המכוסה על הגלוי, ואש שכינתו מסתתרת מאחורי מעטה ענן, עשן וערפל. האל, המתגלה מחד גיסא ומסתתר מאידך גיסא, אינו נפגש עם עמו כפגישת איש עם רעהו וודאי לא כהתוועדות חתן עם כלתו, אלא כמלך נורא המתעטף ויוצא מהיכלו אל ירכתי הארמון, כדי להיפגש שם עם נציגו המרומם של עמו, בעוד העם נאסף מסביב לחצר הארמון. לקראת הפגישה של העם עם האל, אף שהיא מרוחקת, העם נדרש להכנה מרובה והתקדשות יתרה, והוא מוזהר חזר וזההר שלא להתקרב אל מקום התגלות השכינה. עם רדת השכינה אל הר סיני געשה ורעשה הארץ ומוסדי הרים ירגזו. הרים כדונג נמסו, והר סיני נזל מפני ה'. העם חרד ופחד, ומשה הוצרך להוציאם כביכול בעל כורחם לקראת האלוהים אל תחתית ההר. שיאה של ההתגלות הוא בעשרת הדיברות היוצאים בדיבורו של האלוהים, אולם קולו של האלוהים אינו נשמע לעם. רק לנביאו, נאמן ביתו, המורם והמופלא בא האלוהים בהסתר ובהיחבא בחסות עב הענן והערפל, למען יאמין העם בהיותו של משה שליח האלוהים, נביא. העם עצמו שומע רק את הקולות החזקים המלווים את התגלותו של האלוהים. קולות אלה מחרידים את העם, הנע ומתרחק מן ההר, וחושש מן האפשרות שלפתע עלול להישמע באוזניהם קולו האדיר של האלוהים. העם פונה אל משה לשמש כסרסור בינם לבין האלוהים, ומשה מרגיע אותם: קולו של האלוהים אינו אמור להישמע באוזניהם; עבורם, הקולות הנלווים ששמעו, הנוסכים יראת אלוהים בלבבם, הם הם שיאה של ההתגלות. מעמד עשרת הדיברות עצמו לא נחשב

כטקס ברית בגלל הריחוק של ה' מן העם עד כדי כך שאף לא שמעו את קולו. אי לכך לאחר מעמד עשרת הדיברות מצטמצמת השכינה לראש ההר כדי לאפשר את קיומו של טקס ברית הדדית בתיווכו של משה הקורא לפני העם את ספר הברית וקבלת דברי הברית על ידי העם. כל זאת ללא קולות וברקים, תוך יצירת אווירת קירוב כמתבקש מטקס ברית. לאחר מכן משה, שליחו של האלוהים, ניגש להיוועד עם האל בערפל, ומותיר את העם הרחק מאחור. משה מתייחד עם האלוהים, ומצטווה על עשיית המשכן שישמש כמקום להמשך ועד בין ה' לבין משה, וממנו יינתנו מצוות לעם ישראל באמצעות משה. בתום התייחדותו של משה עם האלוהים נותן לו האל את לוחות העדות, המעידים על כך שעשרת הדיברות שנמסרו לעם על ידי משה מקורם בדבר ה'. לוחות אלה מיועדים להיות מונחים בארון העדות, העשוי עץ מצופה זהב ומכוסה בכפורת הזהב. חטאו של העם בפרשת העגל נבע מתוך הפער הגדול בין דרגתו של משה, שאליו התגלה ה', לבין דרגת העם; ולכן היעדרו של משה הוא אשר מניע את העם לעשות את עגל הזהב, שאליו מייחס העם את יציאת מצרים. בכך פוגע העם בשני הדיברות הראשונים של עשרת הדיברות. בלוחות העדות עצמם לא טמון סיכון ממשי של הפיכתם לפסל לאחר שמשה יחזור לעם, ולכן משה אינו ממחר לשוברם, ובעוד הלוחות בידו הוא מתפלל אל ה' שלא ישחית וישמיד את עם ישראל. לאחר שירד מן ההר הוא שובר את הלוחות, ומעניש את העם. חטא העגל פגע וביטל את רעיון המשכן כמקום המשך ועד של ה' עם משה, אולם לאחר הענשת העם ותפילות משה יושבו ההדורים, והקב"ה מתרצה להשרות את שכינתו בקרב העם, ולהמשיך להיוועד עם משה. בגלל חשיבות העדות שבלוחות על מקורם של עשרת הדיברות בדבר ה', משה עולה שוב אל ה' כדי לקבל את הלוחות השניים, ושהייתו בהר לתהליך זה היא כמשך הזמן שארכה הכנת העדות של הלוחות הראשונים – ארבעים יום וארבעים לילה. עם הלוחות השניים נכתב ספר ברית חדש המותאם למציאות שלאחר חטא העגל; אולם לא מתקיים טקס ברית חדש, משום שהברית הישנה חזרה למקומה. לאחר קיום ייעודי הברית הראשונה בבניית המשכן והתוועדות ה' עם משה במסירת מצוות ספר ויקרא, מסתיימת הברית הראשונה בפרשות בהר ובחוקותי המוסרות את מצוות השביעית והיובל כהשלמה למצוות הברית, ומצרפות את הברכה והקללה של פרשת בחוקותי למען שמירת הברית הראשונה, שהרי אם הגבלות מעמד הר סיני הוצרכו לאזהרות ואיומים, ודאי שגם ביחס לשמירת שאר המצוות יש צורך באזהרות ועונשים.

מעמד יום הקהל בחורב בדברים

שורשו של תיאור זה נעוץ בתפיסה הרואה באל ישות הקרובה לבריות ושוכנת בתוכן – ה' שרוי בתוך עולמו ומעורב עם בריותיו. בהנהגה זו ה' יורד לכרות ברית עם קהל ישראל, ומדבר עמם פנים אל פנים מתוך אש השכינה, הנחשפת לעיני כל

הקהל, בהיותה בוערת עד לב השמים. במפגש אינטימי זה אין ריחוק והסתר, והענן והערפל אינם מסתירים מעיני העם את האש הבוערת עד לב השמים. לקראת מפגש זה הקהל המתוועד עם קונו ככלה עם חתנה לא נדרש להכנות והגבלות הנובעות מיראה ורעד, והוא אף לא נדרש להתרחק מן ההר. אדרבה – הוא מוזמן לעלות אל הפגישה היעודה. קהל ישראל אכן מתקרב מאליו אל ההתוועדות ונעמד תחת ההר הבוער באש. והנה מתוך האש הגדולה נשמעו לכל קהל ישראל עשרת הדברים בקול גדול. שמיעת עשרת הדיברות היא טקס הברית עצמו בין ה' לבין עם ישראל, ואין כל טקס אחר נלווה אליו. לאחר שמיעת עשרת הדיברות היה צריך העם לעלות אל הר סיני ולקבל מה' את שאר המצוות, החוקים והמשפטים. קבלת המצוות מאת ה' נועדה להכשיר את העם להיות ראוי לרשת את הארץ ולשבת בה. חוויית שמיעת קולו של ה' מתוך האש הייתה כה עזה ומרשימה עד כי הכלה חששה להיכוות באשו של חתנה, ולכן ביקש הקהל משה לשמש כשליח קבלה עבורו. ה' הסכים לבקשת העם, ומעתה משה ושאר הנביאים יקבלו את דבר ה', והם אלה שימסרוהו לקהל ישראל. מעמד ברית זה מבטא את שיא הדבקות והקירוב, ולכן אין כל מקום לאיומים, אזהרות וקללות על אי־שמירת מצוות הברית. לאחר יום הקהל עלה משה שליח הקבלה להר חורב וקיבל מאת ה' את לוחות הברית המראים את הקשר והברית ההדדית ההדוקה בין ה' לבין עם ישראל ששמע את קול ה'. חטאו של העם בפרשת העגל נבע מתוך דרגתו הגבוהה במעמד בחורב, שבו שמע כל העם את קול ה', ומתוך כך הוא ניסה לשלב תמונה עם הקול הנשמע אליו. ניסיון זה של העם נעשה בעוד האש בוערת בהר לעיני כולם, ובכך פגע עם ישראל בשורשו של מעמד הקרבה והדבקות בינו לבין ה', ויצר קרע עצום. משה המחזיק בלוחות לא יכול היה להתפלל אל ה', כשה' אמר לו שהעם חטא, משום שהלוחות שבידו בעצמם עשויים להוות אבן נגף לעם, בהיותם עצם מוחשי בדומה לעגל, וניתן לראות אותם כמייצגים את השכינה. לפיכך תחילה ירד משה ושיבר את הלוחות, ואף שרף וטחן את העגל, ורק אחר כך עלה להר להתפלל אל ה'. כגודל הקלקול ומשכו כך גם תפילת משה מתמשכת ארבעים יום וארבעים לילה. כדי למנוע מן הלוחות השניים לשמש מכשול עתידי בפני העם, מצטמצמת חשיבות הלוחות השניים: משך הכנתם אינו אורך ארבעים יום וארבעים לילה, ולאחר הורדתם הם מוצנעים ונסגרים בארון הברית – ארון עץ פשוט ללא כיסוי; ושבט לוי, שלא חטא בחטא העגל, מופקד על נשיאת ארון הברית למניעת הפיכת הלוחות לגוף פולחני. אהרון נענש על חלקו בחטא העגל, ותפילת משה על אהרון, על אף שהצילה אותו מהשמדה מידית, לא מנעה את מותו לפני הכניסה לארץ בגלל חטא העגל. מכיוון שמטרת מעמד יום הקהל הייתה למסור לעם את המצוות שיאפשרו לו לרשת ולשבת בארץ, חטא העגל פגע באפשרות זו, ומעתה העם צריך להכשיר את עצמו באופן אחר לקראת ירושת הארץ ושיבתה. לפיכך גם לאחר תפילת משה על העם שלא יושמד עדיין נדרש

תהליך של חידוש הברית, אולם תהליך זה הוא ארוך ואטי – ארבעים שנות ההליכה במדבר בהשגחתו של ה' הם כנגד ארבעים ימי מעמד חורב, והם נועדו לחנך את עם ישראל לפתוח את עיניהם ואוזניהם ללמוד לדעת את ה'. גם אי־כניסתו של משה לארץ קשורה לחטא העגל, שהרי חטא זה שנעשה בעיצומו של מעמד התגלות אש ה' לעם נתפס כשורש וכבסיס לכל חטא אחר שעם ישראל ייתפס בו; ובחטא זה נתגלתה תכונת קשי העורף של עם ישראל, שהביאה את ישראל לשהות במדבר ארבעים שנה, וכשהושהתה הכניסה לארץ לדור חטא העגל נמנע גם ממנהיגו של הדור מלהיכנס לארץ. בסיום תהליך ארבעים השנים יש טקס ברית המסכם את התהליך. זוהי הברית בערבות מואב שבה כל עם ישראל לדורותיו עובר בברית עם ה'. ברית זו כוללת שני שלבים: השלב הראשון מתקיים בהתייצבות פלגי העם השונים לברית לפני ה' ולפני משה בטרם יעביר את ההנהגה ליהושע, והשני הוא הטקס בהר גריזים ובהר עיבל בימי יהושע, שנועד להמחיש לעם, לאחר שהחל בתהליך קבלת הארץ, שירושת הארץ ושיבתה תלויה בקיום המצוות. מאחר שהברית הראשונה הופרה, ספר הברית של הברית השנייה כולל גם את הברכה והקללה למי שיקיים או יפר את הברית. ספר זה נמסר ללוויים בדומה ללוחות הברית שגם הם נמסרו להם, אולם מטרת המסירה היא אחרת: מסירת הלוחות ללוויים נועדה להצפנתם למניעת חטא הגשמת האל, ומסירת ספר הברית נועדה לחשיפתו ולימודו את בני ישראל. כחיזוק וריענון הברית בערבות מואב ציוותה התורה על מצוות מעמד הקהל שמטרתה לשחזר אחת לשבע שנים את מעמד הברית של חורב.

"אחת דבר אלהים שתיים זו שמעתי" (תהילים ס"ב, יב)

בעולם האידאות קיימים שני מעמדים שונים המבטאים שתי הנהגות שונות של ה' בעולמו כפי שתוארו לעיל, אולם "אחת דבר אלהים שתיים זו שמעתי" – שתי ההנהגות שהשמיענו ה' בתורתו אחת הן בעולם המעשים, ואי־אפשר לכל אחת מהן להתקיים לבדה, שהרי "אמר הקב"ה אם בורא אני את העולם במידת הרחמים – הוי חטייה סגיאין; במדת הדין – היאך העולם יכול לעמוד, אלא הרי אני בורא אותו במדת הדין ובמדת הרחמים, והלואי יעמוד"⁶⁵. לפיכך מעמד אחד היה בהר סיני הוא חורב, ובמעמד זה באו לידי ביטוי שתי ההנהגות זו לצד זו בבחינת "שמאל דוחה וימין מקרבת" (סוטה מז ע"א) – סיני מרחיק וחורב מקרב. אש בוערת בהר עד לב השמים ועמה ענן, עשן וערפל בכל ההר; קול ה' בכוח מחד גיסא וקולות וקול שופר מאידך גיסא; קהל ישראל מתקרב ונעמד תחת ההר מתוך רצון להידבק בה', ויחד עם זאת העם חרד מן האלוהים ואף נרתע לאחוריו; אף משה רבנו שימש בשני תפקידים – שלוחא דרחמנא ושלוחא דידן. פרשנותם של חז"ל מבטאת את האיחוד והגישור

65. בראשית רבה פרשה יב טו, מהד' תיאודור־אלבק עמ' 112-113.

בין שתי המגמות של שני המעמדים: אי־אפשר לומר שלא שמעו ישראל כלל את קול ה', שהרי בבחינת יום הקהל בחורב קול ה' חוצב להבות אש נשמע לכל הקהל. ואי־אפשר לומר שאת עשרת הדברים דיבר ה' אל כל קהל ישראל, שהרי בבחינת הר סיני שמעו רק את הקולות הנלווים – אמור מעתה: "אנוכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום" (מכות כד ע"א),⁶⁶ ושאר הדיברות שמעו ישראל מפי סרסור. כיוצא בדבר אתה אומר: אי־אפשר לומר 'זכור את יום השבת כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ', שהרי בבחינת יום הקהל בחורב השבת היא זכר ליציאת מצרים. ואי־אפשר לומר 'שמור את יום השבת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלוהיך משם', שהרי בבחינת הר סיני השבת היא זיכרון למעשה בראשית. אמור מעתה: "זכור ושמור בדיבור אחד נאמר" (ראש השנה כז ע"א).

אף חטא העגל יצר שתי רעות: מצד אחד הוא פגע בשני הדיברות הראשונים ביצירת שותף לקב"ה בתהליך יציאת מצרים, ובכך נפגע אף רעיון המשכן שעליו צווה משה בהיותו בהר סיני. מצד שני חטא העגל פגע גם בעצם מעמד הברית של ישראל, ששמע בהר חורב את הדיברות ישירות מעם ה'. ולכן נזקק עם ישראל לשני

66. מאמר זה רמוז, כידוע, אף בלשון הכתובים עצמם בשינוי בניסוח הגוף המדבר: בשני הדיברות הראשונים ה' דובר בגוף ראשון, ובשאר הדיברות גם בשמות וגם בדברים ה' מסתתר בגוף שלישי. ומכאן שכל אחד מן התיאורים רומז לקיומו של התיאור האחר. ייתכנו אפשרויות שונות להבנת השילוב בין שתי הבחינות באשר לשמיעת הדיברות. ראה רמב"ן בפירושו לשמות ו', כ: "בודאי שכל עשרת הדברות שמעו כל ישראל מפי אלהים כפשוטו של כתוב (בדברים), אבל בשני הדיברות הראשונות היו שומעים הדבור ומבינים אותו ממנו כאשר יבין אותם משה, ועל כן ידבר עמהם כאשר ידבר האדון אל עבדו, כמו שהזכרתי. ומכאן ואילך בשאר הדיברות ישמעו קול הדבור ולא יבינו אותו, ויצטרך משה לתרגם להם כל דבור ודבור עד שיבינו אותו ממהה". ראה גם שבת פח ע"ב: "ואמר רבי יהושע בן לוי: כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא יצתה נשמתן של ישראל... ומאחר שמדיבור ראשון יצתה נשמתן, דיבור שני היאך קיבלו? – הוריד טל שעתיד להחיות בו מתים, והחיה אותם..." – מצד אחד קיבלו כל דיבור ודיבור מפי הקב"ה, ומצד שני פרחה נשמתן מן הדיבור.

להבנת שיטת הרמב"ם ביחס למעמד הר סיני ראה: מורה הנבוכים, מהד' הרב קאפח, ירושלים תשל"ז, חלק שני פרק ל"ג. על פי דברי הרמב"ם בשני הדיברות הראשונים שמעו ישראל "קול עצום ללא חילוק מילים... והשמיעם משה את זה במילים בחיתוך אותיות הנשמעות". לאחר שני הדיברות הראשונים אחזה בעם יראה עצומה, ולכן העם ביקש ממה שישמע הוא את הדברים מה'. מכאן ואילך בשאר הדיברות העם לא שמע את קול ה' אלא קול שופר ורעמים וכיוצא בהם, ורק משה עצמו שמע את קול ה', ומסר לעם את הדברים. ר' יצחק עראמה (לעיל, הערה 11) מפרש שאמנם את כל הדיברות שמע העם מפי ה' כמשמעות הכתובים בדברים, אולם שני הדיברות הראשונים נאמרו ישירות לעם בנוסח של פנייה בגוף ראשון, ואילו שאר הדיברות נאמרו גם הם ישירות לעם, אך נוסח ההתייחסות אל ה' הוא בגוף שלישי, והוא אף מביא דוגמות שונות לכתובים שמדברים בגוף ראשון, אך הניסוח הוא בגוף שלישי.

סוגי תיקון: לתיקון הרעה הראשונה הוענש עם ישראל בשתיית מי העגל, בפגיעתם של בני לוי ובמגפה מאת ה', ולאחר תפילות משה סלח ה' לישראל, והזמין את משה למרום לארבעים יום נוספים לקבל את הלוחות השניים. ביחס לרעה השנייה ראשית התפלל משה במשך ארבעים יום וארבעים לילה למניעת השחתת העם, ולאחר מכן הוצרך עם ישראל ללמוד לדעת את ה' במשך ארבעים שנות הליכתו במדבר. ובתום ארבעים השנים התקיים מעמד כריתת ברית האֵלָה בערבות מואב. לפיכך אמרו חז"ל שבמהלך חטא העגל נזקק משה לעלות למרום פעמיים נוספות למשך ארבעים יום לאחר ארבעים ימי הרצון הראשונים שבהם עלה לקבל את הלוחות הראשונים: ארבעים יום אמצעיים בכעס לאחר חטא העגל שבהם עלה והאריך בתפילה כמתואר בדברים; וארבעים ימים אחרונים ברצון לקבל את הלוחות השניים כמתואר בשמות. לפיכך בי' בתשרי נתבשרו ישראל שנסלח להם, ונעשה יום הכיפורים יום מחילה וסליחה לדורות.⁶⁷

הלוחות השניים הונחו מחד גיסא בארון העדות ומאידיך גיסא הוצנעו בארון הברית. אמור מעתה שני ארונות היו: האחד – ארון העדות שבו הונחו לוחות העדות ומקומו היה בקודש הקודשים שבמשכן; והשני – ארון הברית שבו הונחו שברי לוחות, והוא היה זה שיוצא לפני ישראל למלחמה.⁶⁸

עם קיומם של שני הקטבים הללו ביחס שבין הקב"ה לבין כנסת ישראל יש לשים לב שכשם שבבריאת העולם החל הקב"ה במידת הדין ורק אחר כך צירף לה את מידת הרחמים, כך גם בהתגלות ה' במעמד עשרת הדיברות: ראשית קבעה התורה את בחינת היראה והריחוק של מעמד הר סיני בספר שמות, ורק על פתחה של ארץ ישראל קבעה התורה את בחינת האהבה והקירוב של מעמד יום הקהל בחורב בספר דברים – זהו הסדר הראוי והנכון בתהליך חינוך הפרט והאומה: ראשית יש לקבוע סייגים וגבולות בבחינת "שמאל דוחה", ובכך לעצב את מידת היראה, ומתוך כך ניתן לקרב בבחינת "ימין מקרבת" ולחנך את הפרט והאומה באופן הנכון למידת האהבה.⁶⁹

הדורמדיות העולה משני התיאורים של מעמד עשרת הדיברות ביחס שבין הקב"ה לבין כנסת ישראל משתלבת ונשזרת בכל עולמו הקיומי של כל אדם

67. סדר עולם רבה, מהד' ליינר, ורשה תרס"ה, פרק ו, ורש"י שמות ל"ג, יא ודברים ט', יח.

68. שיטת רבי יודה בן לקיש בירושלמי שקלים מט ע"ג.

69. ראה פסיקתא דרב כהנא בחודש השלישי פסקא יב כה, מהד' מנדלבוים עמ' 223: "אנכי י"י אלהיך – א"ר חננא בר פפא נראה להם הקב"ה פנים זעופות, פנים בינוניות, פנים מסבירות, פנים שוחקות: פנים זועמות למקרא, כשאדם מלמד את בנו תורה צריך ללמדו באימה. פנים בינונית למשנה. פנים מסבירות לתלמוד. פנים שוחקות לאגדה. אמר להם הקב"ה אע"פ שאתם רואין כל הדמויות הללו, אלא אנכי י"י אלהיך". הפנים השונים מדורגים לפי סדר הלימוד, שהרי על פי המשנה באבות (פ"ה מכ"א) ראשית מלמד אדם את בנו תורה, לאחר מכן מלמדו משנה, ולבסוף מלמדו תלמוד.

מעמד הר סיני ומעמד יום הקהל בחורב

מישראל: "ואהבת את ה' אלהיך" (דברים י"א, א) מחד גיסא ו"את ה' אלהיך תירא" (דברים ו', יג) מאידך גיסא; קיום מצוות עשה הנובעות מן האהבה וממדת הרחמים מחד גיסא, ושמירת מצוות לא תעשה הנובעות מן היראה וממדת הדין מאידך גיסא.⁷⁰ אף עולם התפילות והברכות היהודי סובב סביב שני הקטבים הללו: "אבינו" – "מלכנו"; "אם כבנים" – "אם כעבדים"; "ברוך אתה ה'" – "פנייה לקב"ה כנוכח – "אלוהינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו" – פנייה לקב"ה כנסתר.⁷¹ השמירה על האיזון העדין והמתח הנכון בין שני הקטבים של "לאהבה וליראה את שמך" היא יסוד גדול ביהדות.

70. ראה פירוש רמב"ן לשמות כ', ז, המסביר על יסוד זה את הכלל "עשה דוחה לא תעשה", שהרי מצוות עשה מושתתות על מידת האהבה, ומצוות לא תעשה מושתתות על מידת היראה, ומעלתה של עבודה מאהבה גדולה מזו של עבודה מיראה.

71. ראה רמב"ן שמות ט"ו, כ, הרומז לסוד ניסוח הברכות.